

5de vergadering

Dinsdag 22 november 1983

Aanvang 10.45 uur

Voorzitter: Steenkamp

Tegenwoordig zijn 71 leden, te weten:

Steenkamp, Glastra van Loon, Umkers, Ginjaar, Veder-Smit, Van Dalen, Vermeer, Kruisinga, Burkens, Van Bemelen, Abma, Hoekstra, Van der Jagt, Coenemans, Verbeek, Uijterwaal-Cox, Bischoff van Heemskerck, Stam, J. H. B. van der Meer, Van der Werff, Schuurman, Ermen, Schinck, Vonhoff-Luijendijk, Barendregt, Von Meijenfeldt, Van Boven, Nuis, Feij, Postma, Zoutendijk, Van der Werf-Terpstra, Christiaanse, M. A. van der Meer, Van der Ploeg, Bukman, De Jong, Hendriks, Groensmit-van der Kallen, Wagemakers, Kiers, Kaland, Geertsema, Buijsert, Maassen, De Vries, Tummers, Van Kuilenburg-Lodder, Van der Lek, Pleumeekers, Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn, Heijmans, Grol-Overling, Van Tets, Vogt, Luteijn, Zoon, Simons, Schouten, De Gaay Fortman, Kuiper, Van Mierlo, Oskamp, Van Graafeiland, Vis, Heijne Makkreel, Van de Zandschulp, De Rijk, Van Veldhuizen, Zijlstra en Franssen,

en de heren Lubbers, minister-president, minister van Algemene Zaken, Rietkerk, minister van Binnenlandse Zaken, Kort-hals Altes, minister van Justitie, Deetman, ministervan Onderwijs en Wetenschappen, Ruding, minister van Financiën, De Ruiter, minister van Defensie, Winsemius, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw Smit-Kroes, minister van Verkeer en Waterstaat, de heren Van Aardenne, vice-minister-president, minister van Economische Zaken, Braks minister van Landbouw en Visserij, De Koning, minister van Sociale Zaken en

Werkgelegenheid, Brinkman, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, mevrouw Schoo, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, de heer Van Amelsvoort, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, mevrouw Korte-van Hemel, staatssecretaris van Justitie, de heer Van Leijenhorst, staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, mevrouw Ginjaar-Maas, staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heren Koning, staatssecretaris van Financiën, Van Houwelingen, staatssecretaris van Defensie, Hoekzema, staatssecretaris van Defensie, Brokx, staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Scherpenhuizen, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, Van Zeil, staatssecretaris van Economische Zaken, Ploeg, staatssecretaris van Landbouw en Visserij, De Graaf, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Van der Reijden, staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden: Baarveld-Schlaman, wegens deelneming aan een vergadering van de Raad van Europa (alleen vandaag);

Tiesinga-Autsema, wegens verblijf buitenslands (vandaag en morgen).

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Ik deel voorts aan de Kamer mede, dat ik bericht van verhindering tot bijwoning van de vergadering heb ontvangen van de minister van Buitenlandse Zaken, de staatssecretaris van

Buitenlandse Zaken, de staatssecretaris van Economische Zaken de heer Bolkestein en de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid mevrouw Kappeyne van de Coppello.

Ik deel ten slotte mede, dat de commissie voor de Verzoekschriften tot haar voorzitter heeft benoemd de heer De Rijk.

Aan de orde zijn de algemene politieke beschouwingen over de rijksbegroting voor 1984 (18100).

□

De heer **Vermeer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Onze tijd roept herinneringen op aan de jaren dertig. Ook toen was er tussen de economen een twist over de vraag of de onderbezetting van mensen en kapitaalgoederen een gevolg was van een te kort schietende vraag dan wel of er sprake was van scheefgegroeide verhoudingen aan de aanbodkant. Ook toen koos de regering, eenzijdiger overigens dan nu, voor drastische bezuinigingen, al was er ook toen in sommige landen een andere aanpak.

Ik denk aan de Scandinavische landen, maar ook aan Roosevelt met zijn New Deal. Wat ons, opgroeiend in die tijd, het meest is bijgebleven is de volstrekt uitzichtloze positie van de honderdduizenden werklozen van toen en vooral van de jongere mensen onder hen. Bij alle verschillen tussen toen en nu, is dit één van de meest opvallende overeenkomsten. Kunnen wij niet meer perspectief bieden dan toen het geval was? Kunnen wij het devies van na de

oorlog, namelijk volledige werkgelegenheid in een vrije samenleving, nog waarmaken voor onze generatie en voor komende generaties?

Zijlstra is er in een interview in de Haagse Post optimistisch over: Ik kan mij niet voorstellen op grond van welke kosmische factoren het nu, in het laatste kwartaal van deze eeuw, voor het eerst in de geschiedenis zo zou zijn, dat wij het werkloosheidsvraagstuk niet meer de baas kunnen. Maar Zijlstra zegt niet op welke termijn hij verwacht dat die één miljoen en misschien straks meer mensen weer aan de slag zullen zijn. De ontwikkelingseconoom Gunder Frank is daarover nu juist niet optimistisch: Net als in de periode 1873-1896 en in de periode 1914-1940 bevinden wij ons in het neergaande deel van een lange golfbeweging en moeten de jaren dertig van onze tijd nog komen. In die opvatting is de opleving waarop wij nu onze hoop gevestigd hebben niet meer dan een kortstondige

Recreated copy

opgang in een structureel neergaande lijn en is er, als in vroegere crises, sprake van een proces van diepgaande verandering in de politieke verhoudingen en in de machtsverhoudingen.

Of onze kijk op de huidige en komende ontwikkelingen een meer of minder sombere is, wij zullen hier en nu moeten doen wat onze hand te doen vindt. Naar onze mening heeft de regering daarin in sommige opzichten geen gelukkige hand. De beleidslijn van de regering komt er kort gezegd op neer, dat de collectieve uitgaven moeten worden teruggedrongen om meer ruimte te scheppen voor de inkomensgenererende marktsector: ruimte op de kapitaalmarkt, waarop de overheid thans als gevolg van het hoge financieringsstekort een te groot beslag legt; ruimte door de marktsector te bevrijden van allerlei beperkende bepalingen, wettelijke en andere; ruimte om zonder overheidsingrijpen op de arbeidsmarkt te kunnen onderhandelen; ruimte op de begroting om middelen vrij te maken voor directe steun aan en voor belastingverlichting voor het bedrijfsleven. Als dat moet worden bereikt door ambtenaren, trendvolgers en uitkeringsgerechtigden meer te korten dan de werkenden in de marktsector, moet die consequentie worden genomen. En, zegt de VVD, de uitkeringsgerechtigden moeten desnoods meer achteruit dan de ambtenaren en de trendvolgers.

Bij ons bestaat twijfel over de effectiviteit van het beleid, terwijl wij sommige elementen uit dat beleid uit rechtvaardigheidsoverwegingen afwijzen. Als de overheid een kleiner beroep op de kapitaalmarkt doet, is hoogstens een voorwaarde gecreëerd, waaronder de marktsector meer mogelijkheden tot ontplooiing krijgt. Deze mogelijkheden zullen niet worden benut als het perspectief op verbetering van de afzet en de winst door dreigende verdere inkrimping van de binnenlandse markt ontbreekt en als de groei van de wereldhandel en het aandeel dat ons land in die groei weet te verwerven onvoldoende compensatie biedt.

Het bevrijden van het bedrijfsleven uit de kluisters van de regelgeving is een nobel streven. Worden echter te dien aanzien geen verwachtingen gewekt die niet kunnen worden waargemaakt? In een land dat zo dicht bevolkt is als het onze zullen de regels met betrekking tot milieubescherming, ruimtelijke ordening

en bouwen veelvuldig en ingewikkeld blijven. Devereenvoudiging vandaag - we hebben het de afgelopen tijd gemerkt - wordt ingehaald door een nieuwe regeling morgen. De vraag is, of als de rijksoverheid terugtreedt, provincies en gemeenten dat gat niet zullen opvullen.

Wij hebben in beginsel geen bezwaren, maar hoe kan bij het ontbreken van een evaluatie van de werking van de bestaande wetgeving op een goede en effectieve wijze gedereguleerd worden? Ik heb hier al vaker gezegd, dat het niet steeds de regels zijn die klemmen, maar dat het vooral de tekort schietende coördinatie is bij het vergunningenbeleid, zelfs binnen dezelfde overheid en ook de verbrokkelde uitvoering, waarvan ondernemingen veel last hebben.

Wij zijn met de regering ervan overtuigd, dat steun aan en lastenverlichting voor het bedrijfsleven wenselijk zijn. Onze twijfel echter betreft de effectiviteit van de globale middelen, de algemene component uit de WIR, die al jaren geldt, en de verlaging van de vennootschapsbelasting, die in het vooruitzicht is gesteld. Daarbij realiseren wij ons zeer wel, dat naarmate de steunverlening meer gedifferentieerd wordt, hogere eisen aan het beleid zullen worden gesteld.

Onzerzijds is ervoor gepleit, in plaats van de nu voorgestelde globale maatregelen, de beschikbare middelen in te zetten voor ruimere mogelijkheden om initiatieven voor nieuwe projecten in het midden- en kleinbedrijf te ondersteunen en ook voor additionele investeringen in woningbouw en vernieuwbouw, want dat zijn arbeidsintensieve projecten met een relatief kleine invloed op de debetzijde van de betalingsbalans. Van Stiphout heeft op het congres 'werkloosheid en recreatie' nog eens aan de hand van goed onderbouwde voorbeelden laten zien, dat recreatie, openbaar vervoer en woningbouw bij uitstek de sectoren zijn, waarin investeringen relatief grote werkgelegenheid en relatief lage betalingsbalanseffecten hebben.

Ons grootste bezwaar zit in de ongelijke inkomenseffecten van de maatregelen van de regering voor de twee sectoren in onze samenleving en in de onjuiste verdeling van die effecten over de inkomenscategorieën, van hoog tot laag. Wat het eerste betreft, zo lang geldt wat de Raad van State in zijn advies over de miljoenennota schrijft, namelijk dat dusverre geen enkele norm is ontwik-

keld, waaraan kan worden getoetst of en zo ja welke verschillen in beloning in de overheidsector en in de private sfeer voor vergelijkbare arbeid aanvaardbaar zijn, is uit inkomenspolitieke overwegingen die ongelijke behandeling niet goed te verdedigen. Van de onjuiste, want onrechtvaardige effecten op de verticale inkomensverdeling noem ik als bijzonder aspect het huurbeleid en het volkshuisvestingsbeleid, waarbij de budgettaire situatie reden is om structurele veranderingen aan te brengen.

Door het teruglopen van de inkomens als gevolg van de stijgende werkloosheid moeten steeds meer mensen een beroep doen op de individuele huursubsidie. In 1974 is dit instrument tot stand gekomen en het uitgangspunt was daarbij, dat van het reële inkomen tussen de 10 bij het minimum en 17 bij het modale inkomen aan huur en servicekosten door de huurder zouden moeten worden gedragen.

Naarmate het gemiddelde reële inkomen steeg, zou ook de normhuurquote stijgen. Wat zien wij echter nu? De budgettaire situatie wordt aangegrepen om dit rechtvaardige systeem te vervangen door een systeem, waarin juist de zwaksten het meest getroffen worden. Telkens weer hoort men, ook vanuit het kabinet, zeggen dat de Nederlanders te weinig woonlasten opbrengen. Welnu, het gemiddelde van 10% ligt, dat moet worden gezegd, niet hoog, maar voor veel minimumtrekkers ligt het wel hoog, namelijk op 13%. Dat is bij een minimuminkomen bijzonder veel.

Ook in het volkshuisvestingsbeleid zien wij restauratieve tendensen. De voorkeur voor vrije sectorbouw kost ook de gemeenschap een heleboel geld, al moet onmiddellijk worden toegegeven dat het minder is dan bij woningwetbouw en bij premiebouw. Wij zien ook een naar onze mening te grote vermindering van die woningwetbouw.

Voor de bestrijding van de werkloosheid op korte termijn zullen meer mogelijkheden moeten worden geopend dan thans aanwezig zijn. De werkgelegenheidsnota van de regering schiet daarin naar ons oordeel te kort. Ook wij realiseren ons dat het werken met een uitkering, gegeven de daaraan haast onvermijdelijk verbonden voorwaarden, slechts uiterst beperkte mogelijkheden biedt om werklozen werk te verschaffen. De eisen dat geen concurrentievervalsing mag optreden, en dat geen sprake

Vermeer

mag zijn van vervanging van normaal werk, zijn op zichzelf natuurlijk redelijke eisen, mits die ook redelijk worden geïnterpreteerd.

Zij vormen echter een heel grote beperking. De enige mogelijkheid om

Recreated copy

op korte termijn soelaas van enige be-
tekeniste bieden is hetterugploegen van
een zo groot mogelijk deel van de mil-
jarden aan werkloosheidsuitkeringen,
dat wil zeggen dat geld in te zetten voor
werken met een zo groot mogelijke mul-
tiplifier. Als de regering niet kiest voor een
op wat grotere schaal rechtstreeks uit
de begroting te financieren projecten-
beleid dient het gebruik van uitkerings-
gelden als indirecte methode te worden
toegepast. Ook wij zijn er ons natuurlijk
van bewust, dat dit tal van complicaties
geeft. Die mogen ons inziens echter niet
zwaarder wegen dan de ellendige ge-
volgen die het nu haast onbreken van
compenserende mogelijkheden om werk
te krijgen voor langdurig werklozen en
vooral ook voor jonge mensen heeft.

Mijnheer de Voorzitter! Bij de werk-
gelegenheidsnota is een discussienota
gevoegd betreffende het zogenaamde
derde arbeidscircuit. Daarbij zien wij een
duidelijke tegenstrijdigheid in het beleid.
Er wordt gewezen op de dreigende twee-
spalt in de samenleving, op het verlies
aan menselijk kapitaal - en geluk voeg
ik eraan toe - en op het ontbreken van
mogelijkheden voor schoolverlaters om
werkervaring op te doen. Erkend wordt
in dat stuk dat de werkloosheid groot zal
blijven en dat de bestaande regeling voor
werken met een uitkering onvoldoende
is. Dat staat allemaal in dat regerings-
stuk.

Als vervolgens wordt gezegd, dat het
financiële beleid ertoe leidt dat een groot
aantal op zichzelf zinvolle activiteiten,
zoals letterlijk in dat stuk staat, worden
gestaakt, dat het vervullen van de be-
hoeften zinvol blijft en dat daarom voor
langdurig werklozen mogelijkheden in de
kwartaire sector zouden moeten worden
geschapen, 'mogelijkheden die enerzijds
niet tot verkapte uitbreiding en anderzijds
niet tot het afstoten van taken mogen lei-
den', vraag ik mij af of wij niet bezig zijn
met het uitvinden van de kwadratuur van
de cirkel.

Meer dan in vorige jaren, mijnheer
de Voorzitter, zijn rond de algemene be-
schouwingen in de Tweede Kamer uitge-
werkte alternatieven geformuleerd. De
regering heeft die stuk voor stuk als on-
deugdelijk afgewezen. In het debat heeft
zij bijna alle door haarzelf voorgestelde
maatregelen overeind gehouden. De re-
gering wist zich daarbij gesteund door
de VVD, wat gegeven de aard van de
voorstellen logisch is, en door het CDA,

watmet betrekking tot het onvoorwaar-
delijk steunen van het inkomensbeleid,
vooral gegeven de effecten daarvan voor
de mensen aan de basis van de inko-
menspiramide onbegrijpelijk is in het licht
van christen-democratische beginselen
inzake sociale rechtvaardigheid.

Het feit dat afwijkende geluiden binnen
eigen gelederen nauwelijks werden ge-
duld, is door ons niet als een teken van
kracht ervaren.

Behalve de sociaal-economische ar-
gumentatie van de regering is er ook
een ideologische. De collectieve sector
moet niet alleen worden ingekrompen
omdat de economische situatie daar-
toe dwingt. Neen, dit gedeelte van het
maatschappelijke leven moet worden
verkleind omdat het te groot en te veel
omvattend is geworden. De burger is
veel te veel gewend geraakt, voor aller-
lei noden en wensen een beroep op de
overheid te doen en het eigen initiatief is
te veel in verdrukking gekomen. De men-
sen moeten weer leren, voor zichzelf en
voor elkaar te zorgen. Het zijn thema's,
die hun samenvatting vinden in de term
'zorgzame samenleving'.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil aller-
eerst constateren dat de overheidstaak,
zoals deze in de achter ons liggende de-
cenniën gestalte heeft gekregen, een
produkt is van regeringen die in de 25
jaar die na 1958 zijn verstreken, voor drie
kwart deel van die periode bestonden uit
vertegenwoordigers van het CDA c.q. de
partijen die dit later vormden en de VVD.
De Partij van de Arbeid heeft aan die
uitbouw, zij het bijna steeds als opposi-
tiefpartij, niet alleen meegewerkt maar zij
is daarin zeker ook een stuwende kracht
geweest. Ik heb reden om op die ge-
meenschappelijke verantwoordelijkheid
te wijzen omdat door de regeringspar-
tijten soms wat al te gemakkelijk afstand
wordt genomen van deze ontwikkeling.

Als minister Ruding tijdens de alge-
mene beschouwingen in de Tweede Ka-
mer het beeld gebruikt van de boom,
waaraan te hard is geschud, wil ik - om
bij dit verkeerde beeld te blijven - con-
stateren dat wij samen met veel voldoe-
ning bij de boomplanting aanwezig zijn
geweest. Als de heer De Vries in de
Tweede Kamer het beeld oproept van
de overheid als 'grote roerganger', is er
sprake van een verkeerd beeld omdat,
bij alle verschillen van inzicht wat betreft
de taak van de overheid in het maat-
schappelijk leven, ook in de partij die ik

vertegenwoordig niet de illusie leeftals
zou de overheid die taak kunnen vervul-
len. Erg fijnzinnig is het gegeven beeld
trouwens evenmin want ook wij zijn niet
gesteld op 'grote roergangers'.

De totaliteit van regelingen en voorzie-
ningen, die door of met steun van enige
overheid tot stand is gekomen en die wij
'verzorgingsstaat' noemen, is geen resul-
taat van een na-oorlogse blauwdruk. Het
is een optelsom van in de loop van de
decenniën vaakzonder veel onderlinge
samenhang tot stand gekomen wetten
en andere regelingen en van geleidelijk
opgebouwde instituties. Zij konden tot
stand komen dank zij een slechts door
kleine inzinkingen onderbroken groei en
- en dat moeten wij vooral niet vergeten
- als reactie op het vrijwel geheel ont-
breken van sociale voorzieningen in de
jaren dertig. Verder was er het besef, dat
de groei vertaald diende te worden in
méér mogelijkheden voor ontwikkeling en
ontplooiing.

Al was er geen sprake van een blauw-
druk, er zaten wel degelijk uitgangspun-
ten en doelstellingen van gelijke ontwik-
kelingsmogelijkheden, bescherming van
zwakkeren, zorg voor zieke en gehan-
dicapte medemensen, solidariteit met
mensen in onderontwikkelde landen en
dergelijke achter dit beleid, hoe onvol-
komen die uitgangspunten soms ook tot
uitdrukking zijn gekomen.

Ook wij erkennen dat veel van wat tot
stand is gekomen, niet het effect heeft
gehad dat wij hebben beoogd. Ook wij
hebben indertijd kennis genomen van het
rapport 'Profijt van de overheid' waaruit
bleek dat voorzieningen lang niet altijd
ten goede komen aan de mensen, voor
wie ze bedoeld werden. Ook ons is de
recente publikatie van Ritzen 'Wat is on-
derwijs ons waard' niet ontgaan. Daaruit
blijkt dat het onderwijs zijn pretenties in
de afgelopen decenniën niet heeft kun-
nen waarmaken.

Dat wil zeggen dat het onderwijs nau-
welijks een bijdrage zou hebben geleverd
aan de economische groei en aan betere
startkansen voor kinderen uit achter-
gestelde milieus. Van wat wij ons in de
na-oorlogse jaren van de zogenaamde
'verticale spreiding' van kunstbeoefe-
ning en kunstbeleving hebben voorge-
steld, is veel minder terechtgekomen dan
wij hoopten. Ondanks een netwerk van
voorzieningen zijn wij er niet in geslaagd,
een belangrijk gedeelte van de jeugd,
waarvoor die voorzieningen bedoeld wa-

Vermeer

ren, daaraan te binden.

Ik kan zo, helaas, nog wel even door-
gaan. De voorbeelden zullen

Recreated copy

Vermeer

voldoende zijn om duidelijk te maken dat ook wij ons bewust zijn van de noodzaak tot herijking, tot verandering en zo nodig ook tot het prijs geven van verworvenheden als dat achteraf gezien geen verworvenheden zouden blijken te zijn.

Bij alle kritiek en ook teleurstelling blijft er een groot positief saldo aan beter wonen en een betere woonomgeving, aan bereikbaarheid van gezondheidsvoorzieningen, aan sociale zekerheid, aan mogelijkheden voor ontwikkeling en ontspanning ten opzichte van vroeger. Onze vrees is dat veel van wat er met een grote inspanning is opgebouwd onder invloed van geforceerde bezuinigingen in de verdrukking komt of moet verdwijnen, terwijl ideeën over hoe het anders moet nauwelijks of niet aanwezig zijn; 'zorgzame samenleving' mag dan een aandoenlijk klinkende term zijn, het is een te lichte bagage op weg naar een samenleving die als gevolg van steeds verdergaande automatisering voortgaande arbeidstijdvermindering mogelijk zal maken en waarin, ondanks die vermindering, massale werkloosheid dreigt. Wij zijn het er immers over eens dat het arbeidsaanbod als gevolg van de natuurlijke groei en de toenemende deelname van vrouwen tot in het begin van de volgende eeuw van jaar tot jaar zal blijven toenemen, zij het geleidelijk met gelukkig dalende aantallen.

Er bestaat ook communis opinio over de stelling dat zelfs het meest geslaagde industriële herstelbeleid eerder tot enige uitbreiding van de werkgelegenheid in de complementaire commerciële dienstverlening zal leiden dan tot verruiming in de industrie zelve. Natuurlijk is daarom industrieel herstel niet minder noodzakelijk en als basis voor hervatting van economische groei en wegens de betekenis voor de betalingsbalans. Duidelijk is ook, dat voor een geslaagde herindustrialisatie aan een reeks voorwaarden zal moeten worden voldaan die nog niet vervuld zijn.

Ik denk met name - Schuyt heeft daar laatst uitvoerig op gewezen aan de noodzakelijke hervormingen in de beroepsopleidingen, vooral gelet op het feit dat onze samenleving in toenemende mate op informatiesystemen overgaat. Grote winst aan werkgelegenheid mag daaruit niet worden verwacht. Integendeel, eerder moeten wij verwachten dat een steeds kleiner deel van de beroepsbevolking werk zal vinden in een kapitaal

intensiever wordende industrie, al kan dat deel bij voortgaande arbeidstijdvermindering relatief misschien nog wel op peil blijven.

Waar echter dit in absolute en wellicht ook in relatieve zin stijgende overige deel van de bevolking werk zal moeten vinden, zal de grote vraag van de komende tijd zijn. Al zegt een niet onaanzienlijk deel van de werkenden dat zij weinig vreugde aan het werk beleven, werk en voor jongeren perspectief op werk, is en blijft voorlopig essentieel.

Arbeid is voor de meeste mensen nog steeds in belangrijke mate bepalend voor hun identiteit en zelfrealisatie van de mensen buiten hun arbeid om lijkt voor de meesten nog steeds heel moeilijk te zijn. Een omvangrijke en zeker zoals sommigen verwachten zeer grote werkloosheid vaneen kwart of meer van de bevolking kan niet alleen een kloof tussen actieven en niet-actieven veroorzaken, maar ook de identificatie van de mensen met de samenleving verzwakken en aldus - wij hebben dat ook in de dertiger jaren gezien - tot scherpe maatschappelijke tegenstellingen leiden en tot groei van onbehagen en het misbruik daarvan door degenen die dit richten op de meest kwetsbare groep in onze samenleving, de minderheden.

Wij hebben alles bij elkaar genomen, mijnheer de Voorzitter, weinig keus; ofwel een aanzienlijke blijvende werkloosheid met een dienovereenkomstig beroep op sociale voorzieningen, ofwel een toenemende inzet van mensen en middelen in die delen van de samenleving die zich bezighouden met gezondheidszorg in al zijn facetten, met maatschappelijke dienstverlening, met recreatie, sport, volwasseneneducatie, informatievoorziening, kunsten, wetenschappen, milieuzorg, natuurbescherming, kortom in al die meestal zeer arbeidsintensieve maar weinig voor produktiviteitsverhoging in aanmerking komende en maar voor een heel klein deel voor export geschikte sector van de diensten.

Voor zover dit thans een geheel of ten dele door de overheid gefinancierde is, zal zeker moeten worden nagegaan in hoeverre privatisering mogelijk is. Onze verwachtingen daarover zijn - en dat is bekend daarover niet hoog gespannen. Het lijkt ons belangrijker te overwegen in hoeverre en hoe het financierings-

systeem van de collectieve sector kan worden veranderd. Daarover is helaas nog weinig nagedacht en geschreven. De collectieve uitgaven zullen echter, of ze nu langs de ene of de andere weg gaan, hoog blijven. Het is een illusie te denken dat daarin veranderingen van grote betekenis mogelijk zijn. Het karakteriseren, zoals dat steeds weer gebeurt, van de marktsector als motor of als trekpaard van de economische ontwikkeling mag er niet toe leiden, dat overheidsactiviteiten of door de overheid geheel of gedeeltelijk gefinancierde activiteiten, als tweederangs worden beschouwd. Dat neemt niet weg dat ook wij erkennen dat er gesnoeid en hier en daar wellicht geroid moet worden. Nu dreigen echter voorzieningen in de verdrukking te komen die wij juist in een tijd waarin zoveel mensen werkloos zijn of anderszins inactief - en ook straks bij toenemende vrije tijd - heel moeilijk zullen kunnen missen.

Laten wij niet vergeten dat de onevenredig zware wijze waarop de gemeenten getroffen worden er eveneens aan meewerkt dat drastische ingrepen in allerlei werksoorten onvermijdelijk zijn. Het is, vinden wij, een illusie te denken dat grotere inzet van vrijwilligers, meer particulier initiatief of eigen initiatief, meer zelfzorg, de lacunes kunnen vullen die nu vallen of dreigen te vallen.

De heer Meijer in de Tweede Kamer heeft in zijn bijdrage aan de algemene beschouwingen van twee jaar geleden als onze mening gegeven dat ook wij deze ontwikkelingen willen bevorderen, maar ze vragen veel tijd en wij mogen niet vergeten dat de ontwikkeling van zelfzorg vaak alleen met professionele hulp kan plaatsvinden en dat uitbreiding van vrijwilligerswerk evenzeer professionele ondersteuning vraagt.

Ik herhaal wat ik verleden jaar zei. Grote delen van verschillende werksoorten steunen nu al volledig of grotendeels op vrijwilligerswerk. Met andere woorden: wij overschatten de mogelijkheden tot uitbreiding heel gemakkelijk.

Mijnheer de Voorzitter! Ondanks de vele bouwstenen die in de rapporten van de WRR en in andere aan de toekomst gewijde studies zijn aangedragen, ontbreekt toch een min of meer samenhangend geheel van beleidsconcepties voor de verschillende beleidsterreinen

Vermeer

waaraan de maatregelen van vandaag getoetst zouden kunnen worden. Dat is zeker niet alleen een tekortkoming van het regeringsbeleid. Ook de politieke partijen zijn zozeer in beslag genomen door de zorgen van vandaag, dat zij

Recreated copy

helaas minder dan vroeger aan toekomstgericht denken - toekomen.

Wij zijn op de verkeerde weg met het steeds dichterbij komende gevaar van de plaatsing van middellange afstandswapens. Tussen de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer en hier ligt 29 oktober, waar op indrukwekkende wijze uiting werd gegeven aan dat 'neen' tegen de plaatsing/Democratie met de voeten', merkte een commentator op. Het is meer dan jammer, en haast beledigend, dat de voorzitter van de VVD meende te moeten opmerken dat hiermee de Sovjet-Unie in de kaart wordt gespeeld. Het is hem blijkbaar ontgaan dat gedemonstreerd werd tegen de plaatsing aan beide zijden. Of hadden de tegenstanders soms van het in de Sovjet-Unie niet, maar hier gelukkig wel, bestaande recht tot demonstratie moeten afzien, omdat het ginds een verkeerde indruk zou kunnen geven van onze 'vastberadenheid'?

Midden juni heeft onze woordvoerder bij de beleidsdebatten over defensie de argumenten tegen het onzalige dubbelbesluit nog eens uitvoerig uiteengezet. Zij komen er kort gezegd op neer dat wij geen medewerking willen geven aan deze nieuwe impuls aan de bewapeningswedloop, die daardoor in een nog hogere versnelling komt, dat wij bij alle weerzin tegen de invoering van de SS-20 moeten vaststellen dat het een vervanging is van systemen die ons al meer dan 20 jaar bedreigen, dat de plaatsing van met name de Pershing-II even bedreigend is als die van strategische kernwapens en het gevaar van een nucleaire oorlog daardoor vergroot, dat de plaatsing van deze wapens op Nederlands grondgebied, onder uitsluitend Amerikaans commando - los van de vraag of dit op grond van ons staatsrecht formeel wel mogelijk is - feitelijk een van de meest vergaande inbreuken op de eigen soevereiniteit is, dat de Britse en Franse middellangeafstandssystemen op enigerlei wijze bij de INF-onderhandelingen zouden moeten worden ingebracht en ten slotte dat de sectorale onderhandelingen, dat wil zeggen die per soort wapens en per regio, ondoelmatig zijn en dat naar onze mening derhalve START en INF zouden moeten worden geïntegreerd, zoals trouwens in meer landen en door meer politieke partijen hoe langer hoe meer wordt betoogd.

Het dubbelbesluit was een politieke

fout die ondermijnd in eigengeleerden dreigt te gaan werken, in eigen NAVO-geleerden wel te verstaan. De enige naar onze mening acceptabele weg is een verlenging van de onderhandelings-termijn, liefst in combinatie met het ineen-schuiven van de onderhandelingen over de middellange-afstandssystemen en de strategische systemen. Misschien kan ons dat weer terugbrengen naar de situatie die in de periode-Carter na SALT II bestond. Wij zijn veroordeeld om met de landen van het Warschau Pact te leven en daarom zullen wij het uiterste moeten doen om met elkaar in gesprek te blijven.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb straks het een en ander gezegd over het sociaal-economisch beleid van de regering. Vanzelfsprekend wil ik ook een enkele opmerking maken over de daaruit ontstane situatie.

Ik moet constateren dat de onwrikbare houding van de regering en het zo sterk vasthouden aan het ingenomen standpunt, hoe intelligent ook verdedigd door de minister-president, polariserend hebben gewerkt. Een en ander heeft er niet toe bijgedragen, de toch al geladen sfeer tot enige ontspanning te brengen. De spanning waarvoor de Raad van State in zijn eerder genoemde advies waarschuwde, is daardoor juist opgevoerd en dit heeft geleid tot voor Nederlandse verhoudingen omvangrijke acties. De tegemoetkomingen waartoe de regering op 2 november jl. bereid bleek, konden in de toen al ontstane situatie de sfeer niet merkbaar verbeteren. Ze werden toen ervaren als te weinig en te laat. Gevreesd moet worden dat de regering haar vermeende gelijk te duur zal moeten betalen, namelijk met volstrekt verstoorde verhoudingen met de werknemersorganisaties. Ik denk dat dit een heel slechte zaak zal zijn.

Ten slotte wil ik nog een enkele opmerking maken over heel andere onderwerpen. Bij het afscheid van de heer Thurlings als Voorzitter van deze Kamer heeft de minister-president enkele notities gemaakt over de positie van deze Kamer. Daarmee heeft hij een discussie, die na de behandeling van de voorstellen tot grondwetsherziening voorlopig was afgesloten, weer geopend. Ik voeg daaraan wel toe dat de heer Thurlings de deur wijd open had gezet.

Aangezien voor ons die discussie tot een volgende grondwetsherziening is af-

gesloten, ga ik daarop niet in. Als echter de minister-president in zijn toespraak deze Kamer een door hem zozeer ge waarde noemt, dan kan dienaarwaardering het best hierin tot uitdrukking komen dat wij wetsvoorstellen op een zodanig tijdstip krijgen aangeboden dat onze taak van heroverweging ook op redelijke wijze kan worden uitgeoefend. Verder zou moeten worden voorkomen dat wij wetsvoorstellen krijgen waarvan de uitvoering al via circulaire in gang is gezet.

Als men deze Kamer niet wil missen - en dit willen CDA en VVD in elk geval niet - dan moet men deze ook serieus nemen en moet men wachten met de uitvoering totdat een ontwerp wet is geworden. Trouwens, soms wordt al op de indiening bij de Tweede Kamer vooruitgelopen; wat met betrekking tot de voorgenomen herziening van de financiering van bejaardenoordelen gebeurt, kan niet door de beugel.

Ik eindig niet als de Troonrede met een bede, al wens ik de regering uit de aard der zaak ook als oppositie sterkte toe. Het moet ons van het hart dat wij het herstel van die traditie niet waarderen. Als er werkelijk behoefte is aan het uitspreken van een dergelijke wens, zou dit naar onze mening moeten gebeuren in een vorm die voor alle kamerleden, ongeacht hun godsdienst of levensovertuiging, acceptabel is.

De heer **Christiaanse** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Een paar maanden geleden vond er een bijeenkomst plaats in Amsterdam, onder het motto 'Meet the Netherlands' Government'. Wij doen dit hier vandaag. Ik geloof dat je wel kunt zeggen, dat er in Nederland nu weer wordt geregeerd. Ik denk dat dit een zeer goede zaak is.

Ik kom nog terug op de actuele situatie, maar ik zou nu reeds mijn waardering willen uitspreken voor onder meer de heer De Jong, een van de leiders van de christelijke ambtenaren, omdat deze zo goed heeft begrepen dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen enerzijds een arbeidsconflict in de verhouding werkgever/werknemers - de verhouding overheid/ambtenaren in de arbeidssituatie - en anderzijds het beleidsconflict, waarbij het gaat om maatregelen van de zijde van de regering om de crisis te beheersen. Ik moet zeggen

Vermeer

dat ik daar grote waardering voor heb,
want zo begrijp ik de benadering gedu-
rende de afgelopen dagen in dit opzicht.

Mijnheer de Voorzitter! Namens de
CDA-fractie begroet ik, via u, de minister-
president en dit kabinet in

Recreated copy

Christiaanse

deze - ik wil niet zeggen: barre barse tijd voor dit kabinet. Wij, van onze kant, zullen deze ontmoeting ook niet al te vrijblijvend opvatten.

Internationaal en nationaal leven we, politiek, in een tijd van kwelling. De grootmachten vertrouwen hoofdzakelijk op een balans van nucleaire afschrikking. De bezoeken van de politieke leiders van onze 'volkskamer' aan Washington en vooral aan Moskou waren niet bemoedigend. De grootmachten liggen, zoals Joep de Boer dit met een marine-term tot uitdrukking heeft gebracht in Vrij Nederland, 'op ramkoers'. Dit lijkt me heel aardig uitgedrukt, maar het is ook een verontrustende uitdrukking. Ik neem aan dat de term komt van het werkwoord 'rammen' - maar waarschijnlijk nog van wat anders; op dat terrein ben ik echter ten enenmale ondeskundig.

Intern houdt de verdeling van de welvaart onze bevolking zodanig bezig, dat weleens wordt vergeten dat dit kabinet in financieel, sociaal en economisch opzicht een rampkoers poogt bij te sturen. Ook daarop kom ik uitgebreid terug.

Een nieuwe prognose van de toekomstige taakstelling van de overheid is nodig. Zonderduidelijkheid daarover, is het onmogelijk de omvang van de collectieve sector te beheersen. Een van de beste hoofdstukken uit de Miljoenennota van dit jaar is, naar mijn oordeel, het hoofdstuk VII, over de beheersing van de collectieve sector. Regering en Staten-Generaal moeten in Nederland voor de langere termijn aangeven welke richting zij uit willen met enige grote blokken, zoals het sociale stelsel, het onderwijs, de volksgezondheid, de bejaardenvoorzieningen, enzovoorts.

De term van minister De Koning, te weten 'maatvoering voor de collectieve sector', is hiervoor een goede. Ad hoc-beleid helpt niet meer, evenmin de vrij willekeurige vergelijkingen van jaar op jaar. Daarvan moeten we loskomen. Is de regering bereid om nog in deze kabinetsperiode met iets te komen dat ik zou willen noemen 'een groot-sectorenplan'? Er zijn aanzetten voor gegeven, maar naar mijn mening is het onvermijdelijk dat men voor de lange termijn komt met een groot-sectorenplan voor die verschillende sectoren, om aan te geven wat daar de mogelijkheden zijn in de komende periode. Nu gebeurt alles toch nog te versnipperd.

De minister-president zei onlangs in

een interview in de Haagse Post: 'De crisis begon niet in 1973, maar al eerder.' Dat is juist, maar toch is het jaar 1973 in menig opzicht een belangrijk keerpunt in de Nederlandse politiek en in de economische ontwikkeling. Om wat perspectief te geven aan de situatie van thans en aan het beleid voor de langere termijn is het nuttig een kleine vergelijking te maken op enige essentiële punten tussen 1973 en 1983. Enige flitsen op het beeld dat vooraf ging aan het uiteindelijke optreden van het kabinet Den Uyl in 1973. In juli 1972 ontstond een kabinetcrisis in het door Biesheuvel geleide kabinet door de breuk met de DS'70 ministers. Het was de tijd van het naderende einde van het drama in Vietnam en het jaar van de ramp bij de Olympische Spelen in München. Ook stonden wij voor de verkennende besprekingen in Helsinki. Het was de periode waarin veel over de samenwerking in Europa werd gesproken en het CDA eraan kwam. Maar het was ook het najaar van de partijcongressen met veel polarisatie.

Toen opponeerde de heer Van Mierlo in debatten in de Tweede Kamer daartegen en wij verheugden ons er thans over dat hij tot deze Kamer is toegetreden. Het demissionaire kabinet-Biesheuvel met minister van Financiën Nelissen, kwam toch met een duidelijke Troonrede en Miljoenennota met als één van de hoofddoelen de inflatiebestrijding. Tweede en Eerste Kamer hielden kort voor de verkiezingen van eind november 1972 daarover beschouwingen. Het is interessant, terug te blikken wat fractieleider Den Uyl toen in de Tweede Kamer zei.

Hij onderstreepte de noodzaak van een drastische verschuiving van particuliere voorzieningen naar gemeenschapsbestedingen. De overheidsbestedingen waren naar zijn oordeel in 1970, 1971 en 1972 achtergebleven. Ook vond hij dat de regering eenzijdig te werk ging voor wat betreft de rechtspositie van het overheidspersoneel. De KVP-leider Andriessen bepleitte het zogenaamde gematigd progressief beleid. Hij wilde goed overleg over het pensioenverhaal bij ambtenaren en hij had zorg over de kosten van de sociale zekerheid en het uitgavenniveau voor 1973.

Hij zei letterlijk: de beste vorm van sociale zekerheid is nog altijd een gezonde werkgelegenheid. Het was het jaar waarin het aantal werklozen voor

1973 werd geraamd op 130.000 en de vakbeweging was gekomen met een nota Arbeidsvoorwaardenbeleid 1973. Het was ook het jaar waarin De Gaay Fortman sr. in de Eerste Kamer zei, dat er een conflict was tussen syndicalisme en reformisme in de vakbeweging, namelijk tussen Groeneveld en Ter Heide. Enka was een bekend bedrijf in die tijd. Het was ook de tijd dat de heren Abma en De Gaay Fortman jr. aan de overzijde hun vertogen hielden en de heer Lubbers nog net niet in de nationale politieke arena was binnengedrongen.

De AOW voor gehuwden zou per 1 januari 1973 de 8000 gulden overschrijden. Hoewel de economische situatie een totaal andere was, kon de heer Albeda de volgende woorden in de Eerste Kamer spreken op 21 november 1972: 'Die zwakte' - is gelegen in het feit dat de Regering met veel moeite, erg veel pijn en onder erg veel protest eigen uitgaven terug kan schroeven en dat ze de eigen inkomsten, alweer: met veel problemen, kan verhogen. Maar zij kan niet de zelfbeheersing van de samenleving afdwingen.

Mijnheer de Voorzitter! Waarom vraagt het kabinet dat thans voor ons zit, zo terecht deze zelfbeheersing en waarom geeft zij een goede aanzet voor een correctie op de benadering van de overheidstaak? Ik geef nog een paar cijfers. Over 1973 bedroegen de uitgaven van de gehele collectieve sector in een percentage van het nationaal inkomen 51,5. Volgens de CPB-prognose is dit voor 1983 70,6. In 10 jaren is dit een stijging met bijna 20 procentpunten.

In de periode voor 1973 besloeg een stijging met 20 punten een periode van 23 jaar, namelijk van 1950 tot 1973. Het totaal van de eigen bestedingen van de overheid steeg nauwelijks in de afgelopen 10 jaren, daarentegen stegen de overdrachten enorm, waaronder onder meer een verdubbeling van de rente op de overheidsschuld. De rentelasten van de rijksoverheid bedragen thans ongeveer 4% van het nationaal inkomen. Dat is 13,5 miljard. Ultimo 1983 wordt de totale nationale schuld op 177 miljard geraamd, terwijl deze eind 1973 nog minder dan 40 miljard bedroeg; thans dus meer dan vier maal zoveel als 10 jaar geleden. Men zou kunnen zeggen dat de toekomst is opgeofferd voor het heden.

Christiaanse

Ik noemde reeds het aantal werkzoe-
kenden in 1973, namelijk 130.000.

Recreated copy

Christiaanse

Thans is dit rond 900.000, van het eind van dit jaar geraamd. Het aantal banen in de marktsector en de overheidssector is omgekeerd, om het maar globaal aan te duiden. Er is een verstrikking in ons economisch leven en geen economische groei. Tot 1973 was de groei in Europa nog groter dan in de Verenigde Naties. Zij is in Europa thans drastischer vertraagd dan in de Verenigde Naties, en binnen Europa is er reden voor extra zorg voor Nederland.

Er moet op worden gewezen dat de CDA-groepering in Nederland de volle medeverantwoordelijkheid draagt voor het beleid van deze tien jaren. Men zou ook kunnen zeggen dat het CDA juist de verantwoordelijkheid hiervoor neemt - ik neem aan dat de minister-president dit ook zo ziet door nu zo krachtig mee te werken aan oplossingen. Dat is geen populaire politiek. Ik geef een citaat:

'Wij moeten onderkennen dat er de laatste 15 a 20 jaar ook vanuit de politieke partijen dikwijls een sfeer is gecreëerd waarbij het weg-organiseren, het afwentelen van maatschappelijke problemen en knelpunten naar de overheid, als een vanzelfsprekende methode is aangeprezen. Bovendien werd dikwijls de indruk gewekt dat daarmee voor de betrokkenen pijnlijke afwegingsvraagstukken vermeden konden worden. Dit verwijt treft ook de christen-democratie. Zij heeft in de jaren 70 geen afdoend verweer tegen dit afwentelen ontwikkeld'

Dit citaat is ontleend aan het recente CDA-rapport van de werkgroep Politiek perspectief 'Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij', onder voorzitterschap van onze collega D. Th. Kuiper. Er staat veel meer, ook aan perspectieven, in dit rapport, maar het is heel moedig, zoals uit het gegeven citaat blijkt. Zelfkritiek siert en het is iets anders dan het natrappen tegen het CDA, dat de heer Boersma onlangs op de televisie deed. Het beeld van de overheid wordt terecht in het rapport als wellicht het meest cruciale sleutelthema voor de komende jaren aangeduid, met name in die zin, dat de overheid niet verantwoordelijk kan zijn voor het totale welzijn van de burger.

Ook bij het socialisme - de heer Vermeer heeft erover gesproken - is veel zelfonderzoek naar de verzorgingsstaat. Ik deel zijn opinie, dat het beeld van 'de grote roerganger' in dat opzicht zeker niet opgaat voor zijn partij. Terecht

constateert echter het CDA-rapport dat de socialisten het wel moeilijk moeten hebben met de huidige ombuigingsvoorstellen, juist ook vanwege hun kijk op de overheid.

Gaat het CDA hiermede de weg op van het liberalisme? Men leze het genoemde rapport en constateert een eigen lijn, die nauw aansluit bij het gedachtegoed dat de samenstellende partijen lang hebben gekoesterd en ontwikkeld. In een combinatie van ik-cultuur en huidige VVD wordt deze partij naar mijn oordeel zeker tekort gedaan. Minister Pieter Winsemius is zonder twijfel een scherp waarnemer, ook in eigen gelederen. Blijkens een interview in Elseviers Magazine van 1 oktober jl. zei hij:

'De VVD (hij zei het langzaam, volgens het interview) zou best eens verreweg de grootste partij kunnen worden in de toekomst. En het probleem om dan een gemeenschappelijke partijaanpak te vinden, zie ik niet zo. Ik zelf bevind mij links van het midden in de partij. Als er maar een globaal doel is en een gemeenschappelijk geloof. Dat geloof is toch, denk ik, dat wij als mens in eerste instantie onszelf moeten kunnen redden, omdat een ander je niet vlug zal helpen als je niet eerst jezelf op gang helpt. En iedereen moet zijn kansen krijgen en pakken. En als ze niet gepakt worden, dan dient de maatschappij daar wel een vangnet voor te maken.'

Voor christen-democraten is dit een beperkte visie op de overheid. Maar het overheidsschild is er niet voor iedereen, noch heeft iedereen het nodig. Een zeker 'ontstatelijking' dient daarom op enige terreinen plaats te vinden om de overheid meer gelegenheid te geven om haar essentiële taken te vervullen en om de burgers van hun rol van cliënt te bevrijden. De levensstijl van de samenleving zal zich hierbij moeten aanpassen door weer, zoals wel genoemd is in CDA-rapporten en waar ik mij gaarne bij aansluit 'een zorgzame samenleving' te worden, waarin wij voor elkaar opkomen.

Mijn fractie staat ter oplossing van de financiële problemen op de onderwijsbegroting op voorhand niet sterk afwijzend tegenover een verandering in het schoolgeldheffingssysteem. Hoe onsympathiek ook, het lijkt toch een goed alternatief. Ook dit punt moet opnieuw nuchter worden afgewogen. De positie van het bijzonder onderwijs zullen wij scherp volgen, zowel bij de regionalisering, bij

voorbeeld bij het landbouwonderwijs, als bij de wijziging van het grondwetsartikel, waarover zich al een interessante discussie heeft ontwikkeld tussen de minister van Onderwijs en Wetenschappen en één van onze fractiegenoten. Wij zullen dit scherp blijven volgen. De minister kan hiervan verzekerd zijn! Ook een sluispende invoering van de middenschool wordt door ons afgewezen.

Ik kom bij het actuele financiële beleid en de ambtenaren. Wie de reacties op de maatregelen of de voornemens van dit kabinet op zich laat inwerken, ontkomt niet aan vragen als: hoe komt het dat er zo weinig begrip lijkt te zijn voor noodzakelijke ingrepen; zien vertegenwoordigers van belangengroepen alleen hun deelbelang op de korte termijn, of zijn de maatregelen echt onbillijk; schort het aan begrijpelijke voorlichting, of zijn er te veel kwaadwillige honden waarmee het moeilijk hazen vangen is? Ik denk dat het met een syndicalist als de heer Van de Scheur moeilijker werken is dan met een reformist als de heer Kok.

De pijnlijke ingrepen die dit kabinet moet doen, hadden aanzienlijk minder pijnlijk kunnen zijn als tijdiger was bijgestuurd. Vandaar is een overzicht gegeven van die tien jaren! Hoe het ook zij, de huidige financieel-economische situatie liegt er niet om. Tegenover staatsinkomsten van, in ronde getallen, 127 mld. gulden per jaar staat 163 mld. gulden als uitgaven in 1984. Dit is een tekort van 36 mld. gulden, of bijna 100 min. gulden per dag, of 7 gulden per inwoner per dag! Onze welvaartsstaat wankelt. Het is de allerhoogste tijd om tot herstelwerkzaamheden of algehele renovatie over te gaan.

Dit herstel zal zich moeten richten op de plekken waar de grote uitgaven zitten en waar de kostengroei blijkbaar autonoom de financiële mogelijkheden steeds verder overschrijdt. Hiertoe behoren onder meer onze sociale verzekeringen en voorzieningen. Door de slechte economische situatie, internationaal en nationaal, en door de groei van het arbeidsaanbod in ons land, ongeveer 90.000 mensen per jaar, blijven de aantallen gerechtigden toenemen, terwijl de aantallen werkenden afnemen. In 1960 was de verhouding werkenden/niet-werkenden nog 8:1. Nu is deze rond 2:1.

Naast de werknemers dragen ook de werkgevers mee aan de loodzware last

Christiaanse

van ons sociale stelsel. In het bijzonder het midden- en kleinbedrijf met zijn marginale winstruimte raakt door de geschetste ontwikkelingen in steeds grotere moeilijkheden. Lasten

Recreated copy

Christiaanse

verlichting ook voor de kleine ondernemer/zelfstandige is dringend gewenst, te meer daar onze werkgelegenheid voor een substantieel deel op het midden- en kleinbedrijf steunt. In dit verband juichen wij de extra aandacht en steun die starters lijken te krijgen toe. Laten wij echter ook de reeds eerder gestartten vooral niet vergeten!

Terugkerend naar het onhoudbare verschil tussen de rijksuitgaven en inkomsten moet door iedereen met enig gezond verstand worden vastgesteld dat beperking van de uitgaven onvermijdelijk is nu er nauwelijks nog enige ruimte tot verhoging van de inkomsten aanwezig is. Bij de algemene financiële beschouwingen en het dekkingsplan komt mijn fractie hierop terug. Het kabinet heeft naar onze mening terecht gekozen voor een structurele verbetering van de situatie. Aangezien een groot deel van de rijksuitgaven uit salarissen bestaat, zijn bezuinigingen ook in dit deel van de uitgaven naar onze mening niet te vermijden. Dit kan direct in het salarisniveau en/of in de aantallen salarisverdienenden.

Het kabinet koos voor een mengvorm met meer accent op de salarisbeperking en op herverdeling van de beschikbare arbeid. Gezien de arbeidsmarktsituatie lijkt ons dat een juiste aanpak. Het verzet met een beroep op de ongelijke behandeling ten opzichte van de marktsector lijkt ons niet redelijk. De marktsector bracht en brengt immers steeds zware offers. Vooral de honderdduizenden werklozen en arbeidsongeschikten kunnen daarover meepraten. Bovendien is de prijscompensatie tot in 1985 reeds in verreweg de meeste ca.o.'s ingeleverd ten gunste van arbeidsduurverkorting.

Wij vragen ons wel af of de wijze waarop de besparingen bij de ambtenarenbonden zijn gepresenteerd niet anders, beter had gekund. De acties waren wellicht voorkomen of beperkter geweest indien terstond het accent was gelegd op het min of meer netto gelijk blijven van het salaris over de twee jaren. Nu heeft het kabinet toch de 'dictaatschijn' tegen, ook al zouden de marges en mogelijkheden zeer gering zijn gebleven. Wie echter de gemaakte keuzes en de voor-nemens als niet sociaal betitelt, moet dat maar eens uitleggen. De heer Vermeer heeft in zijn betoog betwijfeld of de christendemocratische uitgangspunten wel in overeenstemming zijn met deze poli-

tiek. Eén van de christendemocratische uitgangspunten is het geven van eigen verantwoordelijkheid aan de samenleving, dus ook aan het bedrijfsleven bij de onderhandelingen.

Eén van de gevolgen van het voorstel van de Partij van de Arbeid, gedaan aan de overzijde, is dat ca.o.'s moeten worden opengebroken. Daarvan wordt ook uitgegaan in de berekeningen van het Centraal Planbureau. Dat komt niet overeen met onze gedachtenlijn in dit opzicht. Een ander gevolg van dat voorstel is, dat de belasting- en premiedruk zullen stijgen met f 2,7 mld. Ook het financieringstekort zal verder stijgen. Hetzelfde bezwaar kon men inbrengen tegen het FNV-plan. In tien jaar stijgt met dit plan de overheidsschuld met f 80 mld. Mij dunkt dat datgene wat de regering structureel beoogt, juist wel sociaal beleid is.

Ik wijs erop dat juist het CDA opkomt voor de uitkeringstrekkers door de koppeling van hun uitkering met de ambtenarsalarissen te handhaven, waarop ook de heer Vermeer heeft gewezen. Ik had graag in de context van zijn verhaal daarvoor enige waardering willen horen, want dit is een zaak die ons beiden zeer bezighoudt.

De koopkrachtmodellen die men aanvoert om het gelijk te bewijzen, zijn ons teveel op individuele momentopnamen gebaseerd, als het gaat over de 'inkomensplaatjes'. In vergelijking met de meest vergelijkbare landen zijn de nettoverschillen sterk verkleind. Dat de echte minima, waarvoor wij ookzo krachtig opkomen, die alleen de volledige lasten van een huishouden dragen, ontzien moeten worden, behoeft geen betoog. De herhaaldelijk toegekende eenmalige jaarlijkse uitkering komt daaraan tegemoet. Wel moet onzes inziens met voortvarendheid - dat is al eerder door onze fractie naar voren gebracht - de structurele oplossing voor bedoelde minima worden gewerkt. Voor gemeenten is de uitvoering nauwelijks meer mogelijk, gezien alle preciseringen erbij gekomen zijn.

Wij hebben bij deze algemene en politieke beschouwingen wat uitvoeriger dan voorheen stilgestaan bij de financiële, economische, sociale en werkgelegenheidsproblemen vanwege de vaak eenzijdige en soms onjuiste kritiek op onvermijdelijke maatregelen. Deze maatrege-

len zouden en zullen ook onvermijdelijk zijn voor anders samengestelde kabinetten. Wij zullen de tering naar de nering moeten zetten, zoals tien jaar geleden ook de heer Den Uyl in het debat over de olieprijsen in deze Kamer erkende.

Er rijzen nog een paar vragen die bij veel mensen leven over de stakingen en acties in de afgelopen periode. Hoe is het mogelijk dat voor acties op deze grote schaal gemeenschapseigendommen worden gebruikt, zoals bij het vopsuiten met schuim van het Binnenhof door de Amsterdamse brandweer wat wij hier de vorige week meemaakten?

Kunnen de actievoerders vrijelijk over deze eigendommen beschikken? Bij acties in het bedrijfsleven is dat niet mogelijk. Ik zou het op prijs stellen als de minister-president daarop wilde ingaan.

Ik noem een ander punt, dat misschien meer van juridische aard is. Wellicht is de minister van Justitie bereid, de minister-president daarvoor trent van voorlichting te dienen. Handelt een ambtenaar van de douane eigenlijk nog wel in de uitoefening van zijn functie, met de daaraan verbonden bevoegdheden, als hij bij voorbeeld een schip in de Rotterdamse haven onnodig ophoudt? Handelt hij dan niet veeleer als een privépersoon? En kan de kapitein hem dan eenvoudig negeren? Ik vind dit een interessante juridische vraag, waarover wij wellicht nog eens kunnen worden voorgelicht, hoewel het misschien een andere fornuis moet zijn waar de uiteindelijke beslissingen vallen. In ieder geval houdt het zeer veel mensen bezig.

Ik kom in dit kader ook nog tot een vraag van financiële aard. Hoeveel kapitaalbeslag bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds komt in 1984 vrij door de nominale verlagingen van de salarissen? Kan dit bedrag op de een of andere wijze ook nog beschikbaar komen voor de rijksbegroting? Ik weet niet of ik het juist heb, maar ik meen dat er zelfs een bedrag in de orde van grootte van drie miljard mee gemoed kan zijn.

Ik word eventueel wel tegengesproken, maar bij alle tegenvallers die de minister van Financiën heeft, mede onder invloed van maatregelen van de Tweede Kamer, is hier misschien nog een interessante mogelijkheid voor hem aanwezig. Is dat zo? Wij horen daar graag iets over, want

Christiaanse

het is ook niet onbelangrijk voor de beoordeling van het hele dekkingsplan.

Reeds deze voorbeelden illustreren dat er geen eenvoudige werkgever-werknemer-relatie bestaat tussen overheid en ambtenaren. Het zou fout zijn, onder de drang van de omstandigheden al te eenvoudig te denken

Recreated copy

Christiaanse

over deze verhouding, zulks ook om financiële redenen.

Samenvattend, zou ik mij ten aanzien van de ambtenaren willen aansluiten bij de heer Albeda, die zondag in het T.V.-programma 'Het Capitool' een scherp onderscheid maakte tussen arbeidsconflict en beleidsconflict om de crisis aan te pakken. De voorstellen van de FNV en Abva/Kabo gaan in tegen de geloofwaardigheid van het kabinet, zo stelde hij. Daar ben ik het mee eens. Daarom juist is er waardering voor de opstelling van de CNV-bonden van de ambtenaren. Zij buigen, zo zou je kunnen zeggen, voor het beleidsaspect, dat wordt gesteund door de meerderheid van de Tweede Kamer en naar ik verwacht ook door de meerderheid van deze Kamer. Dat is gewoon een politiek feit en een politieke realiteit. Ik heb de indruk dat deze bonden dit zeer wel hebben begrepen.

Maar, mijnheer de Voorzitter, dit betekent wel dat wij van het kabinet vragen, al het mogelijke te doen om met de drie centrales tot overeenstemming te komen. Ik denk ook dat het zeer juist is, wanneer van hun zijde wordt bepleit dat het kabinet duidelijk maakt waar men de grenzen van de overheidstaken trekt, mede gelet op het aantal ambtenaren dat daarvoor nodig is. Ik meen dat het zeer goed zou zijn, wanneer het kabinet werkelijk vandaag en morgen al het mogelijke deed om tot overeenstemming te komen. Wij zouden dat ten zeerste toejuichen en gaarne ondersteunen.

Ik kom nu tot het Europese beleid. Een van de prima initiatieven van het Europese parlement begin dit jaar is geweest, aan de vroegere Commissaire au Plan Français, Michel Albert, en prof. James Ball van de London Business School een rapport te vragen over de mogelijkheden van herstel van de crisis in de Europese Gemeenschap. Het rapport 'Naar het herstel van de Europese economie in de jaren tachtig' is inmiddels verschenen. Het is de moeite waard, omdat het in zeer directe taal is geschreven. Met name de vergelijkingen met de Verenigde Staten en Japan zijn boeiend. Europa kan de Verenigde Staten niet bijbenen wanneer het een 'wait and see'-beleid volgt en zelfs niet als de Tien zich als wagons achter de Amerikaanse locomotief laten koppelen.

De belangrijkste constatering van dit rapport is, dat de grootste belovende mering voor de economische groei van de Euro-

pese landen is, dat ersprake is van een non-Europa. Twee verkeerde reacties op de crises in de jaren zeventig worden genoemd, het reeds door mij genoemde opofferen van de toekomst voor het heden en de Europese Gemeenschap van het ieder voor zich. Bij het eerste punt, het toenemen van de consumptie door particulieren en overheid en het dalen van de investeringen, gebruiken zij het beeld van Europa als het plotseling in moeilijkheden gekomen oude vrouwtje, dat haar juwelen verkoopt om haar status te behouden. De ondernemingen betalen echter wel de prijs voor de crisis en daarmee de werknemers en zeer vele jongeren.

In de EG is sinds tien jaar geen werkgelegenheid gecreëerd. Er zijn zelfs drie miljoen arbeidsplaatsen verloren gegaan. Zij stellen terecht de vraag: Wat is er gebeurd in de jaren zeventig, wat hadden de landen van Europa moeten doen en wat hebben zij in werkelijkheid gedaan en wat nu? De laatste is uiteraard de belangrijkste vraag. Hoe komen wij af van het beeld van de bourgeois-familie die een bedreigde erfenis te verdelen heeft? Zij constateren terecht, dat de afhankelijkheid van Europa op electronicagebied nog groter is dan op het gebied van de energie en dat Europa wordt bedreigd door een echte technologische crisis die een niet minder bedreigend karakter heeft dan de oliecrisis.

Fabrieken en banken, ambtelijke diensten en ziekenhuizen, zij zullen alle daarvan de gevolgen ondervinden. De strategieën van de auteurs voor herstel lopen soms uiteen maar dragen duidelijk een communautair karakter. Als remedie wordt genoemd een gemeenschappelijk plan voor economische groei, met name ook om perspectief te bieden voor miljoenen jongeren in Europa. Het zou mij interesseren indien de minister-president kon uitzetten, hoe hij het herstelbeleid van dit kabinet in het Europese samenwerkingsverband ziet. Hij heeft veel contacten met Europese leiders.

Wij hebben de heer Andries in Brussel. Er moet weer een Europees elan komen. Wij staan aan de vooravond van de top in Athene. Het elan, de visie, het enthousiasme, de toekomstgerichtheid, waar zijn ze gebleven? Het lijkt erop, dat de slechte economische situatie in de Europese Gemeenschap, die logischerwijze zou moeten leiden tot meer integratie en meer samenwerking, juist

het tegendeel bewerkt. De cardinale vraag wordt dan, methoeveel verschuiving van rekeneenheden van land naar land de Europese Gemeenschap nog net de volgende top kan halen.

In die armoede zijn wij terecht gekomen. Niet wat we samen kunnen doen, staat centraal, niet wat ik kan bijdragen, maar wat ik kan halen. Hoe kijkt de regering tegen deze ontwikkeling aan? Heeft zij een visie op het pakket van vraagstukken, dat als geheel tot een oplossing moet worden gebracht en dat is samengesteld uit onder meer de volgende onderdelen: de eigen middelen van de Gemeenschap, de herziening van het landbouwbeleid, het op gang brengen van gemeenschappelijk beleid op nieuwe terreinen - ik noemde reeds de electronica en de technologische ontwikkeling - en de hele uitbreidingsproblematiek, een zeer moeilijk vraagstuk.

Het is goed weer eens aandacht aan Europa te geven. In dit kader vraag ik ook aandacht voor een geïntegreerd Europees vervoersbeleid per spoor en over de weg. Voor het bevorderen van exporten voor een betere Europese samenwerking is dat essentieel. Ik wijs ook op de grote betekenis van de landbouw voor de Nederlandse economie. In Athene mag dit belang niet worden verwaarloosd. In het verleden hebben vele arbeidskrachten de landbouw verlaten. Als keerpunt kan de landbouw in ruime zin wellicht weer meer mensen opnemen. Ook Europese activiteiten op milieubeheersterrein verdienen onze ondersteuning. Ik denk aan de verzuring van onze bossen.

Ik kom nu tot enige opmerkingen over het buitenlands beleid, allereerst het Atlantisch Bondgenootschap en de rol van Europa. De visie van Brugsma in zijn boek 'Europa, Europa' - ik heb het met grote interesse gelezen - is een signaal van een bepaalde benadering die grote risico's oproept. Ook de heer Dankert bepleit een Europees onafhankelijk veiligheidsbeleid. Natuurlijk kan Nederland en kan Europa een eigen stem in de NAVO laten horen, maar het is gevaarlijk aan de Sovjet-strategie tegemoet te komen door de Verenigde Staten en Europa uit elkaar te laten spelen.

Op zichzelf kan het zinnig zijn, te discussiëren over deze rol van Europa binnen het bondgenootschap. Mijn fractie is echter van mening, dat zo'n discussie nooit mag leiden tot verzwakking van

Christiaanse

het Atlantische aspect van het bondgenootschap, omdat onze veiligheid in West-Europa

Recreated copy

Christiaanse

en de veiligheid van de Verenigde Staten ten nauwste met elkaar verbonden zijn. Dat moet in het veiligheidsinstrument, dat de NAVO is, ook tot uitdrukking komen als wezenskenmerk. Ik wil graag het oordeel van de minister-president over deze problematiek horen' die door de heer Brugsma zo eloquent aan de orde is gesteld.

Oorlog en vrede in het Sowjet-denken hebben onderwerp uitgemaakt van een interessante brochure in de reeks 'Kernvraag' van de geestelijke verzorging van onze krijgsmacht. Uit enige internationale bijdragen wordt nog eens duidelijk dat een belangrijk Sowjet-oogmerk is de veiligheidspolitieke koppeling tussen West-Europa en de Verenigde Staten te doorbreken. Het is naar ons oordeel onjuist te spreken over twee blokken, omdat daarmee de NAVO en het Warschaupact over één kam worden geschoren, in feite is de NAVO gebaseerd op vrijheid en het Warschaupact op dwang. In 1968 is Tjechoslowakije met behulp van tanks weer in het Russische gareel gebracht. Toen twee jaar daarvoor Frankrijk zich in militair opzicht uit de NAVO terugtrok, is de enige reactie geweest dat het hoofdkwartier van het bondgenootschap van Fontainebleau werd overgeplaatst naar België.

Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt mij goed dat tegelijk met de Defensienota een heldere, voor een breed publiek bestemde, samenvatting van het toekomstige Nederlandse defensiebeleid wordt gepubliceerd. Kan dit worden toegezegd?

Mijnheer de Voorzitter! Ter voorkoming van elk misverstand wijs ik erop, dat de CDA-fractie voor terugdringing van de rol van kernwapens is, maar dat deze geen eenzijdig karakter mag dragen. Nederland zal zich binnen de NAVO dienen te gedragen als een betrouwbaar bondgenoot. Dit was ook wat de heer Schmidt op een bijeenkomst van zijn partij de afgelopen dagen naar voren heeft gebracht: continuïteit en berekenbaarheid. Ik denk dat zijn visie uitermate belangrijk is.

Overigens denk ik dat wij niet zonder enige zorg de in Duitsland oplevende discussies moeten gadeslaan over de twee Duitslanden. Ik meen dat wij in de komende periode daarover nog zeer veel zullen horen. Er is als het ware een nieuwe wending in de discussie ontstaan, mede in het kader van het veilig-

heidsbeleid. Ik zou het op prijs stellen als de minister-president daarop zou ingaan. Het lijkt erop alsof de nalatenschap van Adenauer in dit opzicht in Duitsland wat minder waarde krijgt.

De kritiek in Nederland op het bondgenootschap groeit, hoewel een duidelijke meerderheid van ons volk achter de NAVO staat. Er wordt onder andere gewezen op militaire acties van afzonderlijke NAVO-partners. Ik denk aan de Falkland-oorlog, aan Tjaad en recentelijk aan Grenada. Ik zou de minister-president willen vragen of deze ontwikkelingen een zekere herijking van de bondgenootschappelijke samenwerking nodig maken. Ik ga op de voorbeelden nu niet in. Alleen viel mijn oog op een ingezonden stuk in De Volkskrant, waarin naast de bedenkelijke kanten van de invasie op Grenada enige positieve aspecten werden genoemd. De terugtrekking van de Amerikaanse troepen is aangekondigd en naar wij hopen krijgt de democratische rechtsorde op dit eiland een kans.

Mijnheer de Voorzitter! Libanon vervult ons met zeer grote zorg. Er lijkt nauwelijks een oplossing in zicht. Als er tijd over is, kom ik hierop graag in tweede termijn terug.

Onder meer Venezuela heeft ten aanzien van de Caraïbische en Centraal-amerikaanse regio bij herhaling gewezen op de ontwikkeling tot spanningsgebied van de eerste orde tussen Oost en West. Men kan zich afvragen of hier wellicht ook een rol voor West-Europa is weggelegd. Vele Europese landen hebben historische banden met deze regio.

Bij de vorige algemene politieke beschouwingen heb ik vrij uitvoerig stilgestaan bij de problematiek van de ontwikkelingsamenwerking. Wij menen dat de regering, en meer in het bijzonder de Minister van Ontwikkelingsamenwerking, niet de aandacht moet vestigen op spectaculaire projecten, zoals het maritieme ontwikkelingsplan van Indonesië, maar op de prioriteit voor voedselproductie in ontwikkelingslanden.

Verder willen wij nog eens met nadruk stellen hoezeer wij hechten aan een hoge prioriteit voor de ontwikkeling van goed lager beroepsonderwijs in de ontwikkelingslanden om de in beginsel aanwezige ambachtelijke kennis verder tot ontplooiing te brengen. Wij weten overigens, dat de minister dit standpunt

onderschrijft. Ook hier zijn parallellen te trekken met ontwikkelingen, die Europese landen door de eeuwen heen hebben meegemaakt.

Eén van de onderraden uit de Ministerraad is de Welzijnsraad, die wordt voorgezeten door de Minister-President. Hoe kijkt nu een no nonsense-premier tegen deze vraagstukken aan, vraagt men zich soms af. Ze zijn slechts ogenschijnlijk van 'zachte' aard, zo zal hij inmiddels wel hebben gemerkt. De tegenstelling van decentralisatie enerzijds en centrale sturing anderzijds vormt in feite de problematiek rond de kaderwet specifiek welzijn. Ook hier wordt een tienjarige ontwikkeling omgebogen. Sommigen hebben de indruk dat de ministers, die dit aangaat, de neiging hebben om de zaken, die zij minder belangrijk achten, op het bordje van de gemeenten te leggen, al dan niet voorzien van voldoende middelen.

Ik heb mij afgevraagd, of het de Minister-President mogelijk is, een samenhangende kijk te ontwikkelen op decentralisatie en bezuiniging. Wij zullen dit aspect bij veel wetsvoorstellen tegenkomen. Zo wordt ten aanzien van het bibliotheekwerk gedecentraliseerd en fors bezuinigd. Daar moet een beleidslijn achter zitten, zo zou men zeggen, en die interesseert ons zeer.

Tijdens een recent bezoek van de Rotterdamse kamerleden aan het college van B en W van Rotterdam werd meegedeeld, dat de opdracht tot bezuiniging ten opzichte van de departementen geringer is geweest dan voor de gemeenten. Tevens werd erop gewezen, dat grote steden de kwaliteit van de democratie een andere is. Grote steden kunnen niet zo gemakkelijk zeggen: ga maar naar Den Haag. Persoonlijk hoop ik ook, volgens een goede Rotterdamse traditie, dat men niet al te snel naar Den Haag gaat; het is altijd mijn oordeel geweest, dat Rotterdam zoveel mogelijk zijn eigen boontjes moest doppen. Toch wordt het nu toenemend moeilijk omdat er ook geen financiële premie door het Rijk wordt gezet op zaken, die in feite voor het Rijk worden gedaan. Men zou hierop wat meer moeten letten; dat zou ons Rotterdammers zeer aanspreken.

De heer Vermeer heeft het al over het 'circulairebeleid' gehad. De Staten-

Christiaanse

Generaal worden nog steeds overspoeld door formele wetgeving en deze vergt veel tijd. Ik doel hier op ambtelijke voorbereiding, adviesorganen, Raad van State, uitgebreide schriftelijke en mondelinge behandeling in beide kamers. Soms is het eindverslag bijna even uitgebreid als het voorlopige verslag. De laatste tijd is de regering ertoe overgegaan, bij ministeriële circulaire de voorgenomen wetswijziging reeds bij betrokkenen aan te kondigen.

Wat betreft de datum van de inwerkingtreding van de wet wordt dan aangesloten op de circulaire. Het recente onderwijswetje dat om die reden in deze Kamer op bezwaren stuitte, is zeker niet het enige. Ik denk hierbij aan een herziening van de WW betreffende de omzetting van arbeidsplaatsen van voltijd naar deeltijd en ook waren er problemen bij de wet op de bejaardenoord. Men behoeft de bewindslieden écht niet te herinneren aan hun eed op de Grondwet om dit af te keuren.

Formele wetgeving kan niet bij richtlijn of ministeriële circulaire buiten werking worden gesteld in de veronderstelling dat de wetgever een en ander later met terugwerkende kracht zal legaliseren. Ik kom op de positie van de Eerste Kamer nog terug maar ik merk nu al op dat deze Kamer nogal vastbesloten lijkt, hier barrières op te werpen. Ook kan de vraag 'formele wet of algemene maatregel van bestuur?' niet door tijdgebrek van de wetgever worden bepaald maar alleen door de te regelen materie zelf.

De Minister van Justitie beriep zich met betrekking tot de wet tijdelijke voorzieningen rechtsbijstand, ter verdediging van een vergaande machtiging voor regelingen bij algemene maatregel van bestuur, op het feit dat het parlement voor zijn aandeel in de wetgevende arbeid slechts een beperkte hoeveelheid tijd beschikbaar heeft. In feite was de staatssecretaris, die hier het genoemde onderwijswetje verdedigde, gedeeltelijk het slachtoffer van een onverwachte andere prioriteitenstelling in de Tweede Kamer, zoals hij hier ook fijntjes opmerkte.

Mijn stelling is dat beide Kamers redelijk snel aan formele wetgeving moeten kunnen meewerken. Mijn fractie is zeker bereid, daaraan mee te werken. Daarnaast moet de wetgever, door de wijze van wetten maken, zuinig zijn op de rechtspraak.

Ook dient verspilling van rechtspraak-

capaciteit door de wetgever te worden voorkomen; niet te veel of te gedetailleerde regelgeving en geen onnodige sancties.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom op mijn laatste onderwerp, de rol van de Eerste Kamer. Bij een terugblik over tien jaren is het ook interessant een blik te werpen op de rol van de Eerste Kamer. Bij de eerder gereleveerde algemene politieke beschouwingen van oktober 1972 wees de toenmalige CHU-fractie leider Van Hulst er reeds op, dat na de verkiezingen voor de Tweede Kamer van november 1972 de Eerste Kamer van merkwaardig belang kon worden. Hij releveerde ook de uitspraak van de KVP'er Kropman in de Eerste Kamer uit 1951, dat bij kabinetsformatie-opdrachten het vertrouwen van het gehele parlement diende te worden genoemd en liet niet na, de voorbeelden uit de parlementaire geschiedenis te noemen waarbij de Eerste Kamer een opmerkelijke rol speelde.

Het profiel van deze Kamer is door u, mijnheer de Voorzitter, bij uw ambtsaanvaarding aan de orde gesteld. U achtte een zekere herwaardering gerechtvaardigd en wij zijn het daarmee eens. Dit profiel krijgt inhoud door grondwettelijke rechten, uiteraard mede in de historisch-staatsrechtelijke ontwikkelingsgang. Wij zien onze hoofdrol bij de mede-wetgevende taak. Bij de behandeling van de begrotingsvoorstellen gaat het ons vooral om de langere termijnbeïnvloeding.

Terecht wees de minister-president bij het afscheid van de heer Thurlings erop, dat het machts-element van de Eerste Kamer preventieve werking heeft. Dat is ten aanzien van de regering, maar het geldt ook ten aanzien van de Tweede Kamer, zoals mij wel uit gesprekken met leden van die Kamer is gebleken. Het heeft velen van ons echter verbaasd, dat de minister-president bij die gelegenheid ook de oude kwestie van het terugzendingrecht weer aan de orde stelde, ookzo kort na de grondwetsherziening.

Mijn fractie hecht aan de terughoudende, maar volledige rechtmatigheidstoetsing van alle voorstellen die ons bereiken, in duidelijke gevallen met een eigen correctiemogelijkheid. Bij de huidige vloed van voorstellen zou er zelfs aanleiding kunnen zijn, deze terughoudendheid iets bij te stellen. Het politieke primaat van de Tweede Kamer blijve gerespecteerd!

De heer **Glastra van Loon** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het theologiseren en ideologiseren in de politiek neemt de laatste jaren weer hand over hand toe, buiten, maar ook binnen ons land. De wereld wordt daar niet vreedzamer, de politiek niet helderder door.

Het is noodzakelijk te proberen deze ontwikkelingen, of zij zich nu voordoen in het Midden-Oosten of in de Verenigde Staten, in de Sovjet-Unie, Zuid-Afrika of Nederland, te begrijpen, niet er sympathie voor te hebben. De discriminaties en onderdrukkingen van mensen, de koude of warme heilige oorlogen die in naam van theologische of ideologische overtuigingen zijn en worden bedreven, vormen een groter gevaar voor de wereldvrede dan buskruit, kanon of machinegeweer vroeger, raket en atoombom nu. Deze zijn immers zelf niet meer dan willoze werktuigen van de mensen die ze gebruiken.

De demonisering van het wapentuig in onze tijd is niet minder verblindend voor de rol van ideologie en theologie in de politiek dan hun zegening in het verleden. Ook het feit dat men nu meer geneigd is de eigen wapens te vervloeken dan die van anderen verandert daar niets aan en het ideologiseren van links is wat dat betreft niet beter of slechter dan dat van rechts.

Waarom zijn deze ontwikkelingen te wijten? Ze hebben zeker iets te maken met de complexiteit en de snelle veranderingen van onze maatschappij, maar wie het daarbij laat, doet niet veel anders dan de armoede van de mensen te verklaren door hun pauvreté. Voor een reëel begrip van de ontwikkelingen is een iets scherpere analyse nodig.

Mijnheer de Voorzitter! Voor een aantal partijen is de opkomst van de Centruumpartij opeens aanleiding geworden om op te roepen tot strijd tegen die partij voor de democratie.

Voor ons komen die oproepen niet alleen wat laat, zij zijn ons ook te eenzijdig en te ondoordacht. Er zijn hier wat meer geluiden en activiteiten te signaleren die een gevaar zijn voor democratie, dan alleen die van de Centruumpartij. Natuurlijk moet ook het racisme dat in die partij zijn kop opsteekt, worden bestreden, maar wie van die bestrijding van die partij een hoofdzaak maakt, loopt het risico het aantal heilige oorlogen in de wereld met

Christiaanse

één te vermeerderen, zonder de oorzaken van het 'zondebokdenken' aan te pakken.

Tussen het IKV en de Centruumpartij gaapt een diepe, brede kloof. Dat mag ons echter niet beletten te zien dat er overeenkomst bestaat tussen het zoeken van de duivel in de atoombom en in de vreemdeling. Het eerste mag, omdat het daarbij gaat om een levenloos voorwerp. Het tweede is verwerpelijk, omdat het zich richt op medemensen. Het eerste heeft zelfs in zoverre onze sympathie dat het

Recreated copy

Glastra van Loon

gebruik van dat wapen een misdadig karakter zou hebben en de erkenning van dat feit niet voldoende kan worden beklemtoond tegenover het kille scenario-denken van militaire strategen en het ideologiserende zondebok-denken van politici.

De twee voorbeelden van ideologiseren en theologiseren in de politiek die ik heb genoemd, hebben dit gemeen dat beide - hoezeer zij ook verschillen - voortkomen uit gevoelens van machteloosheid die vreten aan de gemoedsrust van mensen, zonder dat zij de oorzaken van die gevoelens kunnen aanwijzen. Vreemdeling en atoombom krijgen zo een plaatsvervangende symbolische lading voor alles wat slecht is in de wereld. Zij staan voor gevoelens die noch in het ene, noch in het andere geval kunnen worden weggenomen dooreen tegenaanval, maar alleen door opheldering te geven over de werkelijke oorzaken en een beleid te voeren dat zich daartegen richt.

Wanneer de president van de Verenigde Staten de politieke leiders van de Sovjet-Unie afschildert als schurken en bandieten in plaats van als gevangenen van een gevaarlijk want tot in zijn kern ondemocratisch, mensen tot machteloosheid doemend systeem, dan kiest hij voor de tegenaanval, niet voor de democratie. Wanneer de heer Faber een mening op het Malieveld toesprekend zegt, dat een half miljoen demonstranten nog iets anders is dan de 81 stemmen van de heer Lubbers in het parlement, dan kiest hij niet voor de democratie, maar appelleert aan gevoelens van agressie.

Wanneer de heer Janmaat vreemdelingen het land wil uit hebben, dan appelleert hij aan soortgelijke gevoelens als wanneer de heer Reagan de Sovjet-leiders schurken en bandieten noemt. Niet de keuze van het onderwerp is beslissend voor de betekenis van dit soort uitspraken, maar de manier waarop men zich erover uitsprekt. Of het nu gaat om Russen of Amerikanen, vreemdelingen of kernraketten die het land uit moeten, niet zij zijn de echte oorzaken van de problemen, maar de niet genoemde processen die mensen ertoe brengen naar heksen, duivels en zondebokken te zoeken.

Ik richt mijn aandacht nu eerst op de binnenlandse politiek. Het voornaamste gebrek in het functioneren van onze democratie is het ontbreken van reële voe-

ling tussen overheid en burgers; Den Haag en de rest van hetland. Dat is allerm minst een verborgen gebrek. Het onttrekt zich echter - juist vanwege het ontbreken van reële voeling met de rest van het land - het allermeeest aan de ogen van hen die tot die Haagse overheid behoren.

Hun beeld van de werkelijkheid wordt bepaald door het feit dat zij voortdurend te maken hebben met een fijnvertakt rationeel functionerend stelsel van diensten en met de, door dat stelsel vergaarde, verwerkte en verstrekte gegevens. De burgers bevinden zich verhoudingsgewijze op een grote afstand en als zij naar Den Haag komen of acties voeren die tot hier doordringen, vertonen zij gewoonlijk niet hun meest rationele gezicht.

Van buitenaf, aan de ogen van die burgers, vertoont zich een heel ander, een omgekeerd beeld: niet een fijn vertakt en naar beste vermogens in hun belang functionerend geheel van diensten, maar een monolithisch apparaat met de afmetingen van een voorwereldlijke saurus, die alleen maar om kan gaan met voorwerpen en met partners die zijn eigen omvang benaderen. Ons insiders is het duidelijk dat dit een grove karikatuur is van de werkelijkheid. In een democratie kan het verhaal echter daarmee niet uit zijn. In een democratie is immers de waarneming van de werkelijkheid door de burgers van ten minste even veel belang als de waarneming daarvan door de overheid, hoe deskundig die ook moge zijn.

Maar afgezien daarvan: kunnen wij er werkelijk zo zeker van zijn dat de waarnemingen van insiders, als het gaat om de verhouding tussen insiders en outsiders, zoveel beter zijn dan die van de outsiders? Is het beeld dat de insiders hebben van die verhouding, in feite niet een andere karikatuur van die werkelijkheid? Is het niet zo dat beiden, insiders en outsiders, maar één kant van de zaak zien en beiden dus een deel van de waarheid in pacht hebben? Als je de voorstellingen van binnen- en buitenstaanders met elkaar verenigt, ontstaat het beeld van een wezen met een hoog ontwikkeld, fijn vertakt centraal zenuwstelsel, maar een dikke huid en slechts primitieve zintuigen. Staat dat beeld zo verschrikkelijk ver van de werkelijkheid af?

Er is nog een derde reden om de insidersvoorstelling niet meteen als de hele

waarheid en niets dan de waarheid te accepteren. Die reden is gelegen in het interne functioneren van het overheidsstelsel zelf. Dat het stelsel fijn vertakt is, zal door niemand worden tegengesproken. Hoe is het echter gesteld met de samenhang tussen al die vertakkingen? En kan men er zeker van zijn, dat de som van alle door het apparaat vergaarde en verwerkte gegevens een realistisch beeld oplevert van de maatschappelijke werkelijkheid waarin men opereert?

Ik kan op deze vragen nu niet ingaan, maar moet volstaan met te verwijzen naar het werk van de commissie-Vonhoff en naar de tip van de over deze problematiek hangende sluier die zij heeft opgelicht, naar het bestaan van grijze en zwarte circuits in onze samenleving die alleen maar daarom grijs en zwart zijn omdat ze zich aan de waarneming van de overheid onttrekken, en last but not least naar groeiende weerstanden tegen democratisch genomen overheidsbesluiten en een toenemende drang naar absolute, directe democratie, die even zovele gevaren opleveren voor onze constitutionele indirecte democratie.

De designaleerde problemen zijn van structurele aard. Ze kunnen niet worden omgezet in verwijten aan dit kabinet. Wat wij dit kabinet en de partijen die het steunen, wel verwijten, is, dat zij in hun fungeren als politieke organen van ons democratische bestel deze problemen niet de aandacht geven die ze behoren te krijgen. De indruk die wordt gewekt, is, integendeel, dat dit kabinet, zich koesterend in de weelde van een hechte parlementaire meerderheid, de rest van de maatschappij aan zijn laars lapt en in die houding door zijn coalitiegenoten ijverig en van harte wordt gesteund.

Mijnheer de Voorzitter! Wij twijfelen niet aan de goede trouw, niet aan de intelligentie en niet aan de deskundigheid van de leden van dit kabinet. Wat dat aangaat, is de hersentransplantatie waaraan onze overheids-saurus eens in de vier jaar moet worden onderworpen, goed geslaagd. Wij hebben echter ernstige bedenkingen over het gebrek aan maatschappelijk waarnemingsvermogen dat dit kabinet ten toon spreidt en wij zijn diep verontrust over de gevolgen van zijn optreden voor de democratie in ons land, niet alleen op korte, maar ook op de lan-

Glastra van Loon

gere termijn. De mate waarin dit kabinet in zijn waarnemingen tekortschiet, kan niet uitsluitend aan structurele tekortkomingen worden toegeschreven. Zij is hoofdzakelijk te wijten aan de instelling van dit kabinet zelf.

De verhouding van de overheid tot haar eigen werknemers ligt binnen het waarnemingsveld van die overheid; zij is een interne, geen externe verhouding, tenzij men er dat van maakt. Een 'no nonsense'-houding is op haar plaats ten aanzien van zakelijke kwesties, zij schiet wezenlijk tekort, als men daardoor ook zijn omgang bepaalt met anderen voor wie men zowel indirect overheids- als direct werkgeversverantwoordelijkheid draagt. In die verhouding was tijdig, open en reëel overleg over fundamentele beleidswijzigingen geboden.

Juist een kabinet dat gesteund wordt door een hechte kamermeerderheid had dat overleg, voorafgaand aan zijn bearaadslagingen met het parlement, zonder vrees voor ongewenste consequenties kunnen en moeten openen. Zelfs in deze verhouding heeft het kabinet echter blijkbaar het onmiddellijk verzekeren van een besluit in eigen termen meer geteld dan het waarborgen van een duurzaam overlegklimaat en het ook materieel goed functioneren van onze democratie.

Men kan in feite zijn ogen en oren niet goed geloven. Was dit kabinet er al bij voorbaat zeker van, dat de bonden van het overheidspersoneel en de vakbeweging in het algemeen niets van betekenis konden bijdragen aan zijn inzichten en besluitvorming? Acht het kabinet, afgezien van de inhoudelijke waarde die het toekent aan haar standpunten en voorstellen, de rol van de vakbeweging voor de vorming van het overheidsbeleid van geen of uitsluitend negatieve betekenis?

Wat hiervan zij, dat overheidsbeleid ligt nu op straat in plaats van in het parlement en de overheid is in de ogen van de burgers partij geworden in een gevecht waarin zij, noch uit een oogpunt van procedure, noch uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid, de fraaiste papieren heeft. Vooral dat laatste had kunnen en had moeten worden voorkomen. Ook al zou het kabinet deze slag winnen, dan boekt de Nederlandse samenleving nog een gevoelig verlies.

Mijnheer de Voorzitter! De politiek speelt zich in ons land - gelukkig - niet alleen af in een economisch en maatschappelijk, maar ook in een constitutioneel kader. Tegenover het - overigens ook onzekere en zeker niet op alle onderdelen onbetwistbare - gelijk van het kabinetsbeleid in economisch opzicht staan dan ook niet alleen aanzienlijke maatschappelijke verliesposten: er moeten ookvraagtekens worden gezet bij de constitutionaliteit van het kabinetsoptreden.

Tot onze constitutie behoort immers niet alleen de geschreven Grondwet; daartoe behoren ook in de loop van de jaren gegroeide conventies. Deze zijn met minder zware waarborgen omringd; zij kunnen op een andere manier worden gewijzigd dan de Grondwet. Zij zijn er echter niet voor niets en zij behoren zorgvuldig te worden behandeld.

Tot die constitutionele conventies behoren zeker niet in de laatste plaats die van het voeren van overleg met representatief geachte organisaties in en van de maatschappij, en onder deze bij uitstek die van het voeren van overleg met de sociale partners. Noch die conventies, noch de op basis daarvan gemaakte afspraken, kunnen zonder schade voor ons democratische bestel abrupt en eenzijdig opzij worden gezet. Dat geldt in het bijzonder voor langlopende afspraken die niet gelden voor éénmaal, maar voor de langere termijn, zoals die over het trendvolgen van de lonen van ambtenaren en de uitkeringen van uitkeringsgerechtigden.

Zulke regelingen moeten uiteraard óók, maar niet alléén op hun economische consequenties worden beoordeeld. Een verandering van zo'n regeling is aan andere eisen onderworpen dan een begrotingsbesluit. Het kabinet heeft echter niet alleen de zojuist genoemde regeling eenzijdig opzij gezet, het heeft tegelijkertijd een conventie tot het voeren van overleg over zulke regelingen geschonden. Een dergelijk optreden wekt niet alleen gevoelens van machteloosheid, het wekt ook gevoelens van rechteloosheid op.

En terecht! De geschonden conventie betreft immers een verhouding tussen de overheid en een maatschappelijk orgaan dat medeverantwoordelijkheid draagt voor een billijke inkomensverdeling en voor de arbeidsvoorwaarden van de werknemers van die overheid. Die verantwoordelijkheid is niet alleen een feit,

zij heeft ook een staatsrechtelijke status gekregen door de erkenning van het stakingsrecht van ambtenaren. Juist de overheid zou oog moeten hebben voor de band tussen dat stakingsrecht en het overleg met de ambtenarenbonden. Juist zij zou de desbetreffende conventies in ere moeten houden.

Mijnheer de Voorzitter! Op het eerste gezicht en vooral voor buitenstaanders lijkt het, dat we getuige zijn van een conflict tussen twee partijen: een kabinet dat opkomt voor het herstel van onze nationale economie tegenover ambtenaren en hun bonden die opkomen voor particuliere belangen. Zo eenvoudig is het zeker niet.

Er zijn in dit geding ook kwesties van sociale rechtvaardigheid aan de orde, maar bovenal zijn er in dit conflict een al jaren lopende regeling, een overlegprocedure en een onderhandelingsverhouding in het geding. Voor het parlement moet daarbij komen de kwestie van de constitutionaliteit van het kabinetsoptreden.

Dit kabinet gedraagt zich alsof het een presidentieel kabinet is. Het treedt op alsof het een direct mandaat heeft van de kiezers om gedurende een bepaalde periode een vooraf aan die kiezers gepresenteerd beleid uit te voeren dat aan het eind van die periode opnieuw aan het oordeel van die kiezers zal worden onderworpen, zodat het tijdens zijn rit formeel zou zijn ontslagen van enige verplichting tot overleg met sociale partners en andere representatieve organisaties in de maatschappij. Zo hebben we het in onze staatsrechtsgeschiedenis unieke feit kunnen beleven dat het kabinet door de rechter in kort geding is opgedragen met de bonden van het overheidspersoneel aan de onderhandelingstafel plaats te nemen.

Zo hebben we vervolgens beleefd, dat het kabinet naar de letter, niet naar de geest, aan die opdracht heeft voldaan. Zo wordt niet alleen in het parlement maar ook daarbuiten - tegenover de kiezers dus - herhaaldelijk zowel door leden van het kabinet als van de coalitiepartijen een beroep gedaan op het regeerakkoord alsof de kiezers bij het totstandkomen daarvan betrokken waren geweest en daaraan dus ook gehouden zouden kunnen worden. Zo roept dit kabinet gevoelens van machteloosheid en een geest van verdeeldheid op, zonder daar zelf warm of koud van te worden.

Glastra van Loon

Mijnheer de Voorzitter! Het Engelse gezegde: 'the fault of the Dutch is giving too little and asking too much' geldt ook voor de manier waarop wij het mandaat dat wij als kiezers aan de overheid geven, hebben geregeld. Naar Nederlands staatsrecht maken wij onze politieke wil in zoveel schakeringen en met zoveel voorbehouden kenbaar, dat wij onze kabinetten nooit een duidelijk meerderheidsmandaat geven. Een direct gevolg hiervan is, dat telkens na verkiezingen coalitiekabinetten moeten worden gevormd met een parlementair

Recreated copy

Glastra van Loon

mandaat in de vorm van een regeerakkoord. Dat mandaat, dat akkoord, is weliswaar voor een deel tot de verkiesingsuitslag te herleiden, het is echter beslist geen direct door de kiezers verleend mandaat. Zo zien en zo voelen die kiezers dat ook.

Een indirect gevolg van deze gang van zaken is, dat ieder kabinet een deel van zijn extraparlamentaire mandaat nog tijdens zijn regeringsperiode stukje bij beetje bij de burgers in de maatschappij moet gaan halen. Dat vereist het inwinnen van adviezen, overleg en onderhandelen. Voor een deel zijn die processen staatsrechtelijk geformaliseerd, voor een ander deel zijn zij slechts onderworpen aan informele spelregels. Daarnaast vindt natuurlijk ook op een ad hoc basis raadpleging en overleg plaats. Het laatste nieuwigheidje op dit stuk is de zogenaamde Brede Maatschappelijke Discussie.

Het is wel duidelijk, niet al deze processen en arrangementen zijn even vruchtbaar, belangrijk en noodzakelijk. Sommige lijken voornamelijk een rituele betekenis te hebben - maargeldt dit niet ook voorsommige van onze activiteiten hier in Den Haag? - andere lijken slechts als bliksemafleiders te fungeren. Maar hoe het zij, ze horen erbij: samen vormen ze het complement op het parlementaire en gouvernementele gebeuren in Den Haag.

Wij zijn met deze ontwikkeling allerminst gelukkig. Zij draagt bij tot de versnippering in de beleidsvorming, niet tot het vertrouwen in de werking van onze parlementaire democratie. Zij moedigt de burgers veeleer aan om op te komen voor deelbelangen dan dat zij ogen opent voor de samenhang tussen die belangen. Zij nodigt uit om telkens wanneer men een misstand of een relatieve achterstand constateert, aan te kloppen bij de overheid in plaats van zelf iets te ondernemen. En u zult mijn fractie niet horen zeggen, dat ook daarbij niet sprake is van 'giving too little' en 'asking too much'.

De genoemde gebreken en tekortkomingen in het functioneren van ons parlementaire stelsel waren de redenen waarom mijn partij voorstellen heeft gedaan tot hervorming van dat stelsel. De ironie van de huidige situatie is, dat juist

een kabinet dat wordt gesteund door partijen die zodanige hervormingen resoluut hebben afgewezen, zich gedraagt alsof ze zouden zijn gerealiseerd. Wij ontlenu daaraan geen onse genoegen of plezier. Het verkleint immers niet de spanning tussen het optreden van dit kabinet en onze constitutie. Wel het vertrouwen in ons parlementaire stelsel. Wij kunnen aan deze situatie alleen maar de conclusie verbinden, dat dit kabinet, naast zijn realistische kijk op de structurele problemen en de langere-termijnontwikkelingen van onze economie, dringend behoefte heeft aan een even realistische kijk op de structurele problemen en de langere-termijnontwikkelingen van onze democratie.

Tot slot nog een enkel woord over het constitutionele aspect van een geheel andere zaak. Tijdens het beleidsdebat over de Defensiebegroting voor 1983 heeft mijn fractie op enkele grondwettelijke en internationaal-rechtelijke problemen gewezen die zijn verbonden aan een plaatsing van kruisvluchtraketten op ons grondgebied. De vraag waar het om gaat, is, of plaatsing van deze strategische kernwapens in ons land, als zij uitsluitend onder het gezag zouden staan van een andere mogendheid (één sleutel), door al bestaande verdragen zou worden gedekt, of dat daarvoor grondwettelijk een nieuw en door het parlement met een meerderheid te bekrachtigen verdrag vereist is. De minister van Defensie heeft meegedeeld te kiezen voor plaatsing met één sleutel. Door mijn fractie is gesteld, dat naar haar mening daardoor onze soevereiniteit op een zodanige manier in het geding komt, dat daarvoor een nieuw verdrag nodig zou zijn.

Tot ons genoegen heeft de regering ten langen leste besloten om over deze kwestie het advies te vragen van de Raad van State. Het is nu hoog tijd dat de regering haar eigen standpunt hierover kenbaar maakt. In ieder geval zal de eindbeslissing over de grondwettigheidsvraag bij het parlement moeten liggen. Gaarne horen wij de mening van het kabinet ook over deze kwesties.

De vergadering wordt van 12.37 uur tot 13.35 uur geschorst.

De heer **Zoutendijk** (VVD): Mijnheer de

Voorzitter! Senatu deliberante Saguntum perii. Dit betekent vrij vertaald; terwijl de Senaat blijft praten, gaat het land ten onder. Hieraan moest ik denken bij het voorbereiden van mijn bijdrage aan deze algemene politieke beschouwingen.

Het is ruim een jaar geleden dat het huidige kabinet aantrad met eenduidelijke beleidskeuze, namelijk terugdringen van het financieringstekort, stimuleren van de marktsector en bestrijden van de werkloosheid. Het is daarbij niet teruggeschrikt voor het nemen of aankondigen van onaangename maar helaas noodzakelijke maatregelen. Dat dit tot maatschappelijke protesten zou leiden, was te verwachten. Dat echter sommige door de ambtenarenbonden ontketende acties zozeer gericht zouden zijn op eenzijdige behartiging van het eigen belang met als gevolg ontwrichting van de samenleving en toebrengen van schade aan buitenstaanders en dat evenredigheid tussen doel en middel zo zeer uit het oog zou worden verloren, was niet te voorzien. Bij een aantal van deze acties is de grens dicht genaderd, zo niet overschreden, van wat uit democratisch oogpunt toelaatbaar mag worden geacht.

Onder deze omstandigheden staat het kabinet niet anders te doen dan volhouden, doorgaan in de gekozen richting. Dit moet niet alleen omdat ons stelsel van democratische besluitvorming anders in gevaar zou kunnen komen, maar ook omdat ons land behoefte heeft aan een consistent meer jaren omvattend beleid. Tegelijkertijd zal het kabinet er alles aan moeten doen om door goede voorlichting duidelijk te maken, waarom bepaalde maatregelen noodzakelijk zijn.

Het kabinet zal moeten blijven streven naar een meerjarenakkoord met de ambtenarenorganisaties. Ik betreur het zeer dat dit vannacht nog niet is gelukt. Ik wil mijn waardering uitspreken tot de minister van Binnenlandse Zaken de heer Rietkerk, die onder zeer moeilijke omstandigheden blijft trachten tot zo'n akkoord te komen, en tot die vakorganisaties die bereid zijn gebleken tot constructief meedenken hierover. Herstel van goede verhoudingen met alle vakorganisaties en het verbeteren van de overlegstructuur moeten vanzelfsprekend te zijner tijd een hoge prioriteit krijgen.

Ook na het recente overleg in de Stichting van de Arbeid is er geen reden, van de ingeslagen weg af te wijken. Het door de vakorganisaties aangedra-

Glastra van Loon

gen alternatief komt weliswaar uiterst redelijk over. Echter, bij het overnemen van dit voorstel zouden de gevolgen voor het te voeren beleid, mede gezien de doorwerking naar de sociale voorzieningen, het minimumloon en de ambtenarsalarissen, enorm zijn zowel voor de collectieve-lastendruk

Recreated copy

Zoutendijk

en het financieringstekort als voor het bedrijfsleven. Dit achten wij ongewenst, omdat de voornaamste doelstelling van het regeeringsbeleid, het weer gezond maken van de economie, erdoor in gevaar zou komen. Zolang het kabinet de in het regeerakkoord uitgezette weg blijft volgen en hierbij de redelijkheid betracht, zal het onze steun behouden.

Het gaat weer wat beter met de wereldeconomie. Ook in ons land zijn de eerste tekenen van herstel waar te nemen, tenzij deze door de ambtenarenacties inmiddels in de kiem zijn gesmoord. Het is dus best mogelijk dat de uitkomsten in 1984 iets gunstiger zijn dan in de Macro-Economische Verkenning voorspeld. Dit doet echter niets af aan de fundamentele kwalen van onze economie: een uit zijn krachten gegroeide collectieve sector die de marktsector en hiermee de mogelijkheid tot structurele economische groei dreigt te verstikken; de binnen die collectieve sector veel te hoge overdrachtsuitgaven; een tot extreme hoogte opgelopen financieringstekort.

Bovendien neemt het aantal inkomensstrekkers voorlopig nog steeds toe met circa 1,5% per jaar, zodat er bij een reëel gelijk blijvend nationaal inkomen per inkomensstrekkende nu eenmaal 1,5% per jaar minder koopkracht beschikbaar is. Een gevolg is dan ook een naar internationale maatstaven extreem hoge en voorlopig nog toenemende werkloosheid.

Ik wil nogmaals wijzen op hetgeen professor Rutten heeft gesteld in zijn nieuwjaarsartikel in Economisch-Statistische Berichten van januari 1982, namelijk dat als wij in de komende periode van een vermoedelijk wat oplevende economie geen orde op zaken stellen door de fundamentele kwalen van onze economie te genezen er bij een volgende recessie een totale economische ineenstorting dreigt.

Dan zullen immers de aardgasbaten ook relatief verder zijn afgenomen. Daarom zijn de van linkse zijde aangedragen alternatieven zo gevaarlijk, ook al lijken zij in de eerstkomende jaren op basis van globale modelberekeningen van het Centraal Planbureau wat bepaalde grootheden betreft een beter resultaat te geven. Zonder uitvoerig in te gaan op de met het hanteren van economische modellen gemoeide problematiek wil ik hierover een drietal opmerkingen maken.

In de eerste plaats bestaat grote wetenschappelijke twijfel aan de

Eerste Kamertoepasbaarheid van econometrische modellen onder de huidige extreme omstandigheden die zich nog niet eerder hebben voorgedaan. De in het model gebruikte relaties tussen de verschillende variabelen zijn immers empirisch, gebaseerd op ervaringen uit het verleden en hoeven niet bij een geheel andere toekomst te gelden. Zeker is dat het belang van de psychologische factor, van noodzakelijk vertrouwen in de toekomst, in het investeringsklimaat in ons land sterk wordt onderschat.

In de tweede plaats kunnen op papier en dus ook in een rekenmodel werkloosheid en dus werkloosheidsuitgaven sterk worden teruggedrongen door een aanzienlijke arbeidstijdverkorting met een hoge mate van herbezetting, maar die benadering gaat geheel voorbij aan de spanningen op de arbeidsmarkt die door het niet op elkaar aansluiten van vraag en aanbod zullen optreden en die een loonopdrijvend effect kunnen hebben, terwijl de niet onaanzienlijke extra kosten voor het bedrijfsleven van een aanzienlijke verkorting van de werktijd eveneens buiten beschouwing worden gelaten. Arbeidstijdverkorting kan nu eenmaal maar heel geleidelijk worden ingevoerd.

In de derde plaats worden de gevolgen van de stijgende rentelast sterk onderschat. Bij 4% nominale groei van het nationaal inkomen, procentueel gelijkblijvende collectieve uitgaven en een gelijkblijvend financieringstekort van 12% zal bij een rente van 10% de rentelast over 5 jaar met 4,3 procentpunten NI gestegen zijn, zodat de overige collectieve uitgaven evenveel zullen moeten zijn verminderd; dit komt neer op een verdere ombuiging in de komende vijf jaar van f 18 mld., alleen al om deze reden. Naarmate de bevolkingsopbouw een meer stabiel karakter krijgt, zal er bovendien geleidelijk een eind komen aan de sterke toename van de voor toekomstige pensioenvoorzieningen te beleggen middelen, zodat de binnenlandse financierbaarheid van de staatsschuld geleidelijk minder zeker zal worden. Daar komt nog bij dat de verdringing van het bedrijfsleven van de kapitaalmarkt door de grote financieringsbehoefte van de overheid juist bij een aantrekkende economie, wanneer de investeringsbereidheid van het bedrijfsleven gaat toenemen, ernstige rente

opdrijvende consequenties kan hebben.

Er is sprake van een fundamenteel meningsverschil tussen diegenen die door een nieuwe bestedingsimpulsecconomische groei willen forceren en daarbij het hoge financieringstekort voor lief nemen en diegenen die eerst de genoemde ernstige kwalen van onze economie willen genezen en een blijvend te hoog financieringstekort een niet aanvaardbaar risico vinden. Het zal na het voorgaande duidelijk zijn dat ik me tot de tweede groepering acht te behoren. Ik kan echter niet bewijzen dat de door het kabinet gekozen weg de beste is. Ik kan alleen constateren dat er bij landenvergelijking een negatieve correlatie blijkt te bestaan tussen de hoogte van de collectieve uitgaven en de economische groei en dat dit verband des te sterker is naarmate de collectieve uitgaven meer consumptieve bestedingen betreffen. Blijkbaar is de collectieve sector toch minder dynamisch, meer bureaucratisch en hebben daar gecreëerde arbeidsplaatsen een minder groot uitstralings-effect.

Ik constateer verder dat in de Verenigde Staten en Japan sinds de eerste oliecrisis circa 18 mln. nieuwe arbeidsplaatsen zijn ontstaan in de marktsector en in Europa praktisch geen en dat Europa sterk achterblijft bij de vestiging van bedrijven op basis van nieuwe technologieën; het is niet onaannemelijk dat de verhouding tussen de collectieve en de particuliere sector daarmee te maken heeft. Ons land valt binnen Europa dan weer op door extra hoge collectieve consumptieve bestedingen en een zich relatief slechter ontwikkelend bedrijfsleven.

Beheersing en geleidelijke inkrimping van de collectieve sector, te zamen met het verbeteren van het ondernemingsklimaat is dan ook de enige methode om op den duur uit de problemen te komen. Uit de reacties in de buitenlandse financiële pers blijkt duidelijk van hoe grote psychologische betekenis de voorgenomen verlaging van de vennootschapsbelasting in dit verband is geweest. Deze psychologische factor speelt wel degelijk een rol bij investeringsbeslissingen van multinationale ondernemingen; hetzelfde geldt voor beginnende ondernemers. Fiscale stimuli en bedrijfsvriendelijke, eenvoudig hanteerbare regelgeving zijn naast een goed arbeidsklimaat en een goed geschoolde beroepsbevolking de voornaamste factoren die ons land aantrek-

Zoutendijk

kelijk kunnen maken als vastigingsplaats voor nieuwe industriële activiteiten.

Daarom is het ook zo belangrijk dat de verdere verlaging van de vennootschapsbelasting tot 40% in 1985 met

Recreated copy

Zoutendijk

corresponderende maatregelen voor onder de inkomstenbelasting vallende ondernemers doorgang zal vinden; daarom is het ook nodig dat het verstrekken van risicokapitaal fiscaal aantrekkelijker wordt gemaakt en dat er nu eindelijk iets wordt gedaan aan de dubbele belasting op uitgekeerde winsten. Zij die zich zorgen maken over het feit, dat zoveel Nederlands kapitaal in het buitenland wordt geïnvesteerd, zouden zich eerst eens moeten afvragen waarom dit geschiedt en zij zouden de eersten moeten zijn om de oorzaken weg te nemen in plaats van symptoombestrijdende maatregelen voor te stellen.

Mijn fractie is veel minder gelukkig met de verhoging van de directe belastingen als onderdeel van het dekkingsplan; dit is immers geheel in strijd met de in de contourennota uitgestippelde beleidslijn die volgens het regeerakkoord als leidraad zou dienen en ook niet in lijn met wat elders in de Europese Gemeenschappen plaatsvindt. Al is bij herhaling op gewezen dat het steeds weer verhogen van de inkomstenbelasting contra-productief dreigt te worden. Het is dan ook met grote aarzeling dat wij deze verhoging dit jaar zullen accepteren.

De generieke korting van de ambtenaren- en trendvolgerssalarissen is een maatregel die alleen wegens de uitzonderlijk slechte financiële positie van de overheid acceptabel is. Het wordt echter de hoogste tijd dat een gedegen pakketvergelijking plaatsvindt en dat de salarissen in de collectieve sector op basis daarvan opnieuw worden vastgesteld. Daarbij zal ook rekening moeten worden gehouden met veranderingen op de arbeidsmarkt; een structurele vergroting van het aanbod van kwalitatief goede arbeidskrachten in een bepaald onderdeel van de collectieve sector zal een salaris-drukkend effect behoren te hebben.

Flexibiliteit is hier van het grootste belang; pas als deze in voldoende mate is hersteld, kan er weer sprake zijn van een beleidsmatige koppeling van de salarissen in de collectieve sector aan de ontwikkeling van het nationaal inkomen per inkomensstrekkende. Het nu introduceren van nieuwe koppelingen, bij voorbeeld tussen ambtenarensalarissen en sociale uitkeringen, leidt opnieuw tot verstarring, vermindert de beleidskeuzen en moet dan ook worden afgewezen. Uitkeringsgerechtigden dienen rechtvaardig behandeld te worden en er dient begrip

te zijn voorhen die door een cumulatie van maatregelen in de verdrukking dreigen te raken, maar het geheel van de uitkeringen moet wel kunnen worden opgebracht; bij een stagnerend nationaal inkomen en een sterke groei van het aantal uitkeringstrekken kan het niet anders dan dat de uitkeringen omlaag moeten, waarbij vanzelfsprekend speciale aandacht moet worden geschonken aan de zogenaamde echte minima. Zouden wij erin berusten dat een steeds groter deel van het nationaal inkomen voor de sociale uitkeringen zou moeten worden aangewend, dan zou de daarvoor vereiste verhoging van de arbeidskosten en verdere bedrijfslasten tot gevolg hebben dat blijvend industrieel herstel nog moeilijker zal worden.

In dit verband één vraag, mijnheer de Voorzitter. Met hoeveel gaat de AOW per 1 januari omlaag volgens de plannen van het kabinet? Als dit minder dan 3% is, gezien de bruto-netto-koppeling met het minimumloon, is daar dan rekening mee gehouden bij de berekening van het met de kortingen gemoede bedrag en de premiedruk?

Mijnheer de Voorzitter! Inkrimping van het overheidsapparaat is alleen mogelijk als de uiterste terughoudendheid wordt betracht bij het invoeren van nieuwe regelgeving, als bestaande regelgeving kritisch wordt nagegaan op doelmatigheid en als de uitvoering van overheids-taken zo efficiënt mogelijk geschiedt, met gebruikmaking van de meest moderne technische mogelijkheden.

Het kabinet is voortvarend te werk gegaan waar het gaat om het ernst maken met deregulering. De meeste resultaten van deze arbeid moeten nog blijken, en onnodig te zeggen dat ik daar met grote belangstelling naar uit zie. De oorzaken van de overregulering liggen echter diep in ons systeem van beleidsvorming en als bepaling besloten. Het is dan ook een open vraag, of een geslaagde deregulering, die voor ons bedrijfsleven overigens van groot belang is, een blijvende oplossing zal blijken te zijn. Het gevaar is immers aanwezig, dat het hakken, snoeien en bijknippen in het oerwoud van regeltjes nieuwe wildgroei niet zal kunnen voorkomen omdat de drijvende krachten daartoe onverminderd zullen blijven bestaan. Er is meer nodig en daarbij zou ik de volgende punten willen noemen.

Ten eerste is nodig verbetering van de beleidscoördinatie en integratie, waarbij de voorstellen van de Commissie Herstructurering Rijksdienst uitgangspunt en leidraad kunnen zijn. Ten tweede is nodig verbetering van de beleidsvoorbereiding en -uitvoering en in het bijzonder van de controle daarop. Ten derde is nodig zoveel mogelijk decentralisatie van regelgeving en uitvoering, waarbij niet alleen aan territoriale decentralisatie behoefte te worden gedacht. Ten vierde is nodig verzelfstandiging van bestuursorganen dan wel privatisering in die gevallen waarin dat zonder veel bezwaar kan.

Bij nieuwe regelgeving zal uiterst behoedzaam te werk moeten worden gegaan. Mijn fractie zal wetsvoorstellen nauwkeurig toetsen op hun maatschappelijke gevolgen, zoals financiële gevolgen op de korte zowel als de lange termijn inclusief de te verwachten extra financiële belasting van lagere overheid en particuliere sector, gevolgen voor de werklust van het rechterlijk apparaat en vooral ook de sociale gevolgen op korte en langere termijn, waarbij inbegrepen de vraag, of er geen niet bedoelde schadelijke neveneffecten zullen optreden.

Het is mijn overtuiging, dat zelfs bij de bestaande regelgeving het overheidsapparaat veel efficiënter kan werken en dat daarnaast veelal verbeteringen in die regelgeving mogelijk zijn die het doel onverlet laten maar wel een veel efficiëntere uitvoering mogelijk zouden maken. Een voorbeeld hiervan is de bevolkingsboekhouding die, eenmaal goed geautomatiseerd en ontdaan van de archaische persoonskaart vermoedelijk een besparing van wellicht 100 miljoen zou kunnen opleveren. De vier maal 2 % personeelsreductie bij de overheid, tot mijn verbazing overigens beperkt tot slechts 90.000 van de 800.000 ambtenaren, moet dan ook eenvoudig uitvoerbaar zijn, mits uitgegaan wordt van een modelorganisatie en -formatie, noodzakelijk voor het uitvoeren van de noodzakelijke taken, waar dan geleidelijk naar toe gewerkt wordt.

Een veel grotere personeelsreductie zal dan mogelijk blijken te zijn. Wat dit betreft heeft minister Deetman het goede voorbeeld gegeven van een structurele aanpak bij de universitaire taakverdelingsoperatie, hetgeen niet wil zeggen,

Zoutendijk

dat ik volledig tevreden ben met het resultaat. Daarvoor zit mij de bevoorrechting van de bijzondere universiteiten, in strijd met de toezegging die de minister-president verleden jaar in deze Kamer heeft gedaan, te zeer dwars.

Er zijn vele andere voorbeelden te noemen, waaruit blijkt, dat verdere automatisering de efficiëntie van de uitvoering kan verbeteren en dat een grote personeelsreductie daardoor mogelijk is. Soms maakt verdergaande automatisering het mogelijk de kwaliteit en de rechtvaardigheid van regelgeving te verbeteren. Het is eigenlijk beschamend te moeten lezen in een interview met staatssecretaris Koning in de Volkskrant van 5 novemb. j. dat de huidige stand van de automatisering bij de belastingdienst zodanig is, dat twee uiterst belangrijke bezwaren tegen het tweeverdieners wetsvoorstel, te weten de aantasting van de privacy van de werknemer ten opzichte van zijn werkgever en de schokeffecten, niet op korte termijn kunnen worden weggenomen. Wat tien jaar geleden reeds elders kon, kan in ons land nog steeds niet! Ik zou in alle duidelijkheid willen stellen, dat deze bezwaren voor mijn fractie zwaar wegen. Het principiële karakter van dit wetsvoorstel vereist bovendien een zorgvuldige behandeling in deze Kamer.

Terugkomend op de dereguleringsdeze zou wel eens de belangrijkste sociale innovatie voor de komende jaren kunnen zijn, omdat versterkte sociale structuren erdoor kunnen worden doorbroken en de ruimte zou kunnen worden gecreëerd voor het zo nodige nieuwe elan.

Nadat ik, mijnheer de Voorzitter, gedurende vele jaren heb gewezen op de grote gevolgen, die de geleidelijke informatisering van de samenleving zal hebben, kan ik thans tot mijn genoegen constateren dat het kabinet ernst maakt met het tot stand brengen van een beleid op dit terrein en dat een aantal initiatieven is ontwikkeld. Dit betekent niet dat er geen reden tot kritiek zou zijn. Bij het introduceren van het vak 'elementaire informatica' in het voortgezet onderwijs heb ik bij voorbeeld de indruk dat meer aandacht wordt besteed aan de aanschaf van apparatuur dan aan het opstellen van goede onderwijsprogramma's en lesstof.

Waarbij ik echter in het bijzonder stil

wil staan, is de positie van de PTT en wel speciaal van de telecommunicatie. Voor een optimale informatieverzorging, voor het op afstand kunnen benutten van computers en voor het overbrengen van grote hoeveelheden gegevens, is een goede, technisch geavanceerde telecommunicatie van groot belang. Telefooncentrales ontwikkelen zich geleidelijk tot schakelcomputers, waarop ook vele andere toepassingen mogelijk zijn.

Zij kunnen een essentiële rol gaan spelen bij de kantoorautomatisering, waarbij het telefoontoestel geleidelijk zal uitgroeien tot een voor vele doeleinden toepasbaar eindstation in een netwerk. Grote delen van ons bedrijfsleven zullen in toenemende mate afhankelijk worden van telecommunicatie en krijgen dus groot belang bij het snel beschikbaar komen van nieuwe technische mogelijkheden, alsook bij op commerciële basis vastgestelde tarieven.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de monopoliepositie van de PTT op dit terrein in veel landen ter discussie staat. Monopolies hebben immers een neiging tot bureaucratie en verstarring. Zij zijn veelal weinig geneigd tot innoveren en hebben bij de vaststelling van prijzen en tarieven geen last van concurrentie. In ons land heeft de commissie-Swartouw ongeveer anderhalf jaar geleden een voorstel ingediend tot een bescheiden terugdringen van de PTTtelecommunicatiemonopolie. Het wachten is nog steeds op het regeringsstandpunt daarover. Afgaande op de geruchten ben ik echter niet optimistisch. Met nadruk wil ik daarom wijzen op het grote belang van het terugbrengen van het telecommunicatiemonopolie tot wat uit een oogpunt van algemeen belang werkelijk noodzakelijk is. De PTT telecommunicatie zal meer bedrijfsmatig moeten worden opgezet, terwijl er goed overleg moet zijn met het bedrijfsleven en andere betrokkenen over investeringsplannen, aansluitvoorwaarden en tarieven, waarbij de verantwoordelijke bewindspersoon de beslissingen moet nemen.

Deze dient de uit de PTT komende voorstellen door onafhankelijke deskundigen te kunnen laten toetsen, los van de PTT. Levering van aan de door de PTT te beheren technische infrastructuur aan te sluiten apparatuur moet mogelijk zijn door het bedrijfsleven, waarbij de PTT mede als leverancier zou kunnen blijven optreden van de traditionele apparatuur

zoals telefoontoestellen.

Monopolieposities werken altijd verstarrend en moeten daarom niet gehandhaafd worden als de maatschappelijke noodzaak daartoe niet meer aanwezig is. Ik blijf erop vertrouwen dat het kabinet bij zijn beslissing de op de toekomst gerichte belangen van het steeds meer van een goede informatieverzorging afhankelijke bedrijfsleven zwaarder zal laten wegen dan de neiging tot behoud van het bestaande.

Mijnheer de Voorzitter! De hoge scholingsgraad van onze beroepsbevolking wordt wel als een der comparatieve voordelen voor vestiging in ons land genoemd. Het is de vraag of dit nog wel waar is. Wij hebben in de laatste vijftien jaar de mensen mondig gemaakt, maar niet handig, las ik onlangs ergens. Bij internationale beroepswedstrijden slaan wij tegenwoordig een slechtfiguur. De taalenkennis laat veelal te wensen over. Er is helaas reden voor ernstige twijfel aan de kwaliteit van het huidige onderwijs.

Een goed onderwijspeil is echter van veel belang voor de samenleving en in het bijzonder ook voor de revitalisering en vernieuwing van onze industrie. Er zal veel meer aandacht geschonken moeten worden aan het ontwikkelen van talent, creativiteit en leiderschap. Ons land heeft immers veel behoefte aan mensen, die voldoende inventief zijn om nieuwe producten of productieprocessen te ontwikkelen, om nieuwe markten te verkennen en de daarop aanwezige kansen aan te grijpen, die bereid zijn iets nieuws te beginnen en risico's te nemen en die bereid en in staat zijn, verantwoordelijkheid te dragen.

Onderwijs is primair een welvaartsvoorziening, een investering voor de toekomst, waarvoor de gemeenschap veel geld over moet hebben. Onderwijs dient dan ook aan te sluiten bij waaraan de samenleving behoefte heeft. Het is onnodig te zeggen dat de neiging tot verdere nivellering van

ons onderwijs op gespannen voet

staat met de steeds groeiende behoefte aan talent, creativiteit en leiderschap.

De heer **Van der Lek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp dat de heer Zou-

Zoutendijk

tendijk alles onzin vindt waar hij het niet mee eens is. Ik zal niet de gelegenheid hebben om op al die 'onzin' in te gaan, maar op één punt wordt de heer Zoutendijk op zijn wenken bediend: na het 'NAVO-bulletin' dat de heer Zoutendijk zojuist heeft voorgedragen, wilde ik van mijnkant ingaan op de bewapeningsproblematiek.

Voorzitter! Vandaag vergadert de Duitse Bondsdag over de plaatsing van de Pershing-II-raketten. De Nederlandse regering heeft geweigerd zich daarmee, op welke wijze dan ook, te bemoeien, zoals zij ook vindt dat zij geen taak heeft om de Engelse en Italiaanse regeringen tot ten minste een uitstel te bewegen. Daarmee is het 'voorbehoud' voor de plaatsing in Nederland tot een lege huis gemaakt. Dat was het natuurlijk al: alsof het erom zou gaan, alleen Nederland eventueel vrij te houden van nieuwe kernwapens. Dat is wel het meest beperkte 'schone handen'-idee dat je je maar kunt voorstellen; het is ook politiek niet werkzaam. Maar vier jaar lang is de pretentie volgehouden dat de Nederlandse regering met dit voorbehoud iets heel belangrijks in handen had om de bondgenoten tot ernst te manen in Genève en om de Russen onder extra druk te zetten. Nu is die pretentie dus verdwenen. Het voorbehoud is wat het altijd al is geweest: een poging om de publieke opinie rustig te houden tot anderen voor de voldongen feiten hebben gezorgd.

Ik denk niet dat het veel zin heeft, de Nederlandse regering nog een keer te vragen om zich tot de Bondsregering te wenden met het verzoek, deze afschuwelijk beslissende stap niet te zetten. Het zou nog net kunnen, want de stemmingen zijn vanavond pas.

Het is ons wel duidelijk geworden door de debatten, nog laatstelijk, aan de overzijde, dat deze regering in het geheel niet meent dat 'Genève' - de INF-besprekingen daar - nog behoeft te worden afgewacht, zoals voorgaande regeringen altijd hebben beweerd, om dèn te beoordelen of plaatsing, waar dan ook en door wie dan ook, nodig is - om over het andere standpunt, van een meerderheid van het Nederlandse volk, van 70% van de bevolking van de Bondsrepubliek en van miljoenen anderen in Europa, dat plaatsing hoe dan ook verwerpelijk is, maar helemaal niet te spreken.

Voorzitter! Het lijkt een eenvoudig

meningsverschil. De één denkt dat besprekingen over de vermindering van kernwapens het best zijn gediend met plaatsing - het onderhandelen vanuit een positie van kracht -, en de ander denkt dat je in dit geval beter kunt onderhandelen over een breder pakket, zonder de dreiging van die plaatsing. Maar zo simpel is het niet.

Al jaren geleden, nog voor er sprake was van enige SS-20, is er gesproken over deze nieuwe raketten.

Van der Lek

Toen was één van de argumenten de verbeterde Russische luchtverdediging, waar de F-111 bommenwerpers met hun kernbommen niet meer door konden komen. En een ander argument was het simpele feit dat deze wapens konden worden gemaakt, zodat er ook een bestemming voor moest worden gevonden.

Ik ga nu niet in op alle touwtrekkerij tussen de marine, de landmacht, enzovoorts, die allemaal hun eigen uitvoering van de kruisraket wilden, en al dat soort processen. Maar dat is het: die wapens waren uitgevonden en moesten een bestemming hebben. Want zo werkt de wapenwedloop: als je iets uitvindt, ga je het alvast maken, anders heb je de kans dat de ander het eerder heeft. De politieke rechtvaardiging komt altijd, zoals in dit geval de Russen met hun SS-20. Nu is dit verband er zo ingeramd, dat wanneer je kruisraket of Pershing II zegt, er altijd wel iemand - als een soort Pavlov-reflex - SS-20 roept en omgekeerd.

Wie weet echter nog dat de middellange-afstandsraketten aanvankelijk deel zouden uitmaken van nieuwe SALT-besprekingen, als SALT-II zou zijn geratificeerd? En wie weet nog dat ze nu dus onder de START-besprekingen zouden thuishoren, in plaats van apart in uitzichtsloze INF-besprekingen?

En wie kan mij verklaren waarom in oktober 1979 gewoon niet gereageerd is op het Russische aanbod om op dat moment te stoppen - toen er nog een beperkt aantal van stond - met het plaatsen van nieuwe SS-20's als er geen Westers plaatsingsbesluit zou worden genomen en om direct daarna over vermindering te onderhandelen. Het wordt altijd zo voorgesteld alsof aan Westerse zijde steeds fraaie gebaren worden gemaakt waarop een hardnekkige Sovjet-Unie nooit reageert. Ik zie ongeveer even vaak hetzelfde omgekeerd voorkomen. Ik zeg niet dat het vaker gebeurt maar zeker even vaak.

Maar eigenlijk moeten wij nog eerder beginnen wanneer wij werkelijk over deze zaken willen praten. Waar gaat het nu eigenlijk om? Vier jaar zijn we nu aan het vechten om deze ene stap in de wapenwedloop tegen te houden. Het brokkelt onder de vingers weg. Intussen gaat aan alle kanten om ons heen die wedloop door. Onderzoek naar wapens in de ruimte en ook al uitvoering daarvan, nieuwe Trident onderzeeërs, nieuwe Russische onderwaterwapens, de MX in

Amerika, nieuwe luchtverdedigingssystemen, en nog veel meer.

Dat er ooit ook wel eens iets af zou kunnen, lijkt een absurde gedachte. O ja, ik weet het wel, als de minister van Buitenlandse Zaken hier aanwezig was - het verbaast mij enigszins dat dit niet het geval is - zou hij mij nu tegenvoeren dat zojuist met veel moeite is besloten dat er 1400 kernwapens weggehaald zullen worden uit West-Europa. Maar toevallig zijn dat wel verouderde, kortdrachtwapens, waar men al lang vanaf wilde. Daar wordt wel goede sier mee gemaakt, maar het zijn kernladingen die je alleen maar op je eigen kop kunt krijgen en die als dreiging dan ook niet zo geschikt zijn.

Bovendien moeten er zoveel nieuwe kernwapens gemaakt worden, dat er niet genoeg splijtbaar materiaal schijnt te zijn om al die nieuwe koppen te vullen. Die oude zijn dus heel nuttig om opgewerkt te worden voor de moderne, snellere en gevaarlijker wapens. Nieuw voor oud dus!

Waar het om gaat is dat er een proces aan de gang is, een bijna onstuitbaar proces. De historicus Edward Thompson spreekt van een nieuwe politieke categorie: het 'exterminisme'. Hij zegt hierover: 'onder exterminisme moeten die kenmerken van een maatschappij verstaan worden die, zich in verschillende mate uitend in haar economie, beleid en ideologie, haar in een richting stuwen welke uiteindelijk moet leiden tot de vernietiging van grote massa's.

Het resultaat zal vernietiging zijn, niet als het gevolg van een ongeluk - zelfs als de beslissende trekker 'per ongeluk' wordt overgehaald - maar als directe consequentie van eerdere beleidsbeslissingen, van een accumulatie en perfectivering van de vernietigingsmiddelen en van het aanpassen van de structuur van de hele samenleving zodat zij op dat doel gericht raken.' In dat opzicht ziet hij weinig verschil tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, maar hij hekelt wel degenen die in moralistische redeneringen de schuld telkens óf geheel bij de een èf geheel bij de ander leggen.

Voorzitter: De Rijk

De heer **Van der Lek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Het CDA-Tweedekamerlid Joep de Boer zegt ditzelfde op een andere wijze na zijn bezoek aan Washing-

ton en Moskou, nog enigszins verbijs-terd, tegen Max van Weezel van Vrij Nederland. De heer Christiaansea heeft dit ook al gereleveerd. De heer Joep de Boer zei het zo: 'Ons bezoek aan Washington en Moskou heeft bij mij de indruk gewekt dat beide grootmachten op ramkoers liggen.' Hij legt uit dat dit betekent dat twee schepen met zo'n grote vaart op elkaar afstevenen dat zelfs het omgooien van het roer niets meer aan de situatie kan veranderen.

Al in 1976 heeft Alva Myrdal, die 11 jaar namens haar regering aan ontwapeningsbesprekingen heeft meegedaan, ditzelfde proces beschreven in haar boek *The Game of Disarmament*, het Ontwapeningsspel. De supermachten, zegt zij, zijn niet bij machte dit proces te staken. Het is zozeer verweven met hun machtsbelangen, prestigeoverwegingen, economische krachten en binnenlandse politieke belangen, dat zij de laatste zullen zijn waar zich een kentering voordoet. Daarom, zegt zij, is het zo belangrijk dat andere landen, niet-gebonden landen maar vooral ook bondgenoten van beide supermachten, zich verzetten tegen de onzinnige dynamiek van dit proces, dat zij andere wegen zoeken, steun zoeken bij elkaar en dat zij die wegen ook daadwerkelijk inslaan.

Het is die politiek die de vredesbewegingen in de verschillende landen, kerken en vakbonden en miljoenen mensen van hun regeringen vragen. Het is die politiek die wij vragen van de Nederlandse regering, om niet langer, zoals nu, mee te praten in het waansysteem van het exterminisme, het systeem van de dreiging en tegendreiging, de schuld voor het mislukken van de besprekingen slaafs te deponeren bij de andere partij. Niet, zoals minister Van den Broek, beweren dat de Sovjet Unie niet te vertrouwen is omdat het een dictatuur is, en de Verenigde Staten wel omdat het een democratie is. Alsof democratieën niet gevaarlijk kunnen zijn!

Waar zijn de initiatieven voor een werkelijke deëscalatie? Waarom is Nederland niet allang begonnen met besprekingen over een kernwapenvrije zone met wie daarvoor in aanmerking komt? Waarom kon niet eens Griekenland bijgevallen worden toen het alleen maar om een uitstel van de plaatsingsbeslissing vroeg? Hoe zit het met een onafhankelijke conferentie over de Europese veiligheid. Maar nee, zelfs zoiets elemen-

Van der Lek

tairs als een algemene freeze-oproep
-tweezijdig nota bene- kon de Neder-
landse regering niet steunen, omdat de
Verenigde Staten het standpunt huldi-
gen dat er op dit moment geen evenwicht
is, en dan nog wel in het nadeel van het
westen.

Recreated copy

Van der Lek

In de begroting van Buitenlandse Zaken, die wij nog moeten behandelen, zegt de minister dat Nederland nog steeds wil uitgaan van de in 1982 herbevestigde slotverklaring van de speciale zitting over ontwapening van de Verenigde Naties in 1978. Daarin staat onder andere het volgende (ik citeer het nog maar eens, je kunt dergelijke teksten niet vaak genoeg herhalen):

'Staten hebben lange tijd getracht hun veiligheid te handhaven door het bezit van wapens. Inderdaad heeft hun voortbestaan in bepaalde gevallen afgehangen van de vraag, of zij over adequate middelen van verdediging konden beschikken. Maarde opeenstapeling van wapens, in het bijzonder nucleaire wapens, in deze tijd, vormt veel meer een bedreiging dan een bescherming voor de toekomst van de mensheid. Daarom is de tijd gekomen om een eind te maken aan deze situatie, om af te zien van het gebruik van geweld in internationale relaties, en veiligheid te zoeken in ontwapening.'

Ik vraag mij af of de regering deze tekst en alle aanbevelingen die in deze slotresolutie staan, ooit bestudeerd heeft. En zo ja, wat het dan eigenlijk betekent wanneer zij zegt, deze tekst als uitgangspunt van haar buitenlands beleid te willen hanteren. Wat wij verwachten van een regering, is niet het meemarcheren met een dolgedraaid systeem in Oost of West, niet het ondersteunen van bij voorbeeld de gespierde taal van de secretaris-generaal van de NATO, die de treurige moed heeft om zich in het openbaar te vertonen met een raket op zijn revers, alsof wij niet allang wisten dat hij dol is op wapens. Evenmin verwachten wij van een regering trouwens enige bewondering of eerbied voor een Sovjet-regering die haar kracht zoekt in angstaanjagende parades op het Rode Plein. Wat wij verwachten, zijn zinnige, zichtbare en nuttige initiatieven die bewijzen dat men onafhankelijk over vrijheids- en veiligheidsvraagstukken heeft nagedacht en onafhankelijk durft te handelen.

Op woensdag 16 november stuurde de regeringen van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaar vriendelijke boodschappen naar aanleiding van de 50ste verjaardag van hun onderlinge betrekkingen. Toch leuk dat zij aan die verjaardag hebben gedacht! Is het niet absurd dat tegelijkertijd de gehele wereld in vrees moet leven voor de wederzijd-

severnietiging waarmee die beide landen elkaar, en ons allen, bedreigen? Gewone mensen, ik reken mijzelf daar ook toe, die proberen hun gezonde verstand te gebruiken, kunnen en willen dat niet meer begrijpen. Zij aanvaardden het ook niet meer. Het wordt hoog tijd dat er regeringen komen die hen daarin bijvallen.

Ik kom bij de sociaal-economische toestand, of wellicht moet ik zeggen 'wan-toestand'. Ik vraag mij af wat dit kabinet denkt dat het aan het doen is. Het beschouwt zich, zo heb ik begrepen, als de uiterst zakelijke leiding van de BV Nederland die een noodzakelijk werk uitvoert, namelijk met harde hand orde op zaken stellen. Ik vraag mij af: welke orde en welke zaken?

Wat de regering ons presenteert in de Miljoenennota, in de Werkgelegenheidsnota en dergelijke is mythologie. Dit zogenaamd 'noodzakelijke restrictief beleid' berust op mythes, op sprookjes dus. Het is al lang zichtbaar dat de uitgangspunten, ook al onder vorige kabinetten, niet deugen. Het is een beleid dat geen rampen voorkomt, maar eigen rampen veroorzaakt. Deze regering gaat echter koppig door op de ingeslagen weg. Blind voor wat zij aanricht, hooghartig en, zoals Wim Kok vorige week vrijdag zei, 'met de rug naar de sociale werkelijkheid'.

Of het de bonden zal lukken dit beleid althans op enkele punten, de allerergste, een halt toe te roepen, is helaas nog niet duidelijk. Of binnen de regeringspartijen, met name bij het CDA - deze partij heeft immers ook nog zoiets als een sociaal program eindelijk wat rode lampjes zullen gaan branden, weet ik ook niet. Je zou het moeten hopen. Voorlopig géén regering, is beter dan deze regering!

Misschien spreek ik dus wel voor niets, in die zin dat ik zeer binnenkort het beleid van deze regering niet meer behoefte analyseren. Men zal begrijpen dat mij dit niet zou spijten!

Niettemin wil ik enkele geloofsartikelen van de bedoelde mythologie kort bespreken, al was het alleen maar omdat deze door het vele herhalen wijd verbreid geloofd dreigen te worden en omdat deze de vakbeweging en de in deze Kamer vertegenwoordigde sociaal-democratie lelijk hebben aangetast. Ik weet niet of het mij zal lukken om alle sprookjes te behandelen. Ik bemerk dat ik mijn tijd heb overschat. Ik begin met

het geloofsartikel: de marktsector als draagvlak.

'Het bedrijfsleven, bestaande en nieuwe bedrijven, met allen die daarin werkzaam zijn zullen weer het draagvlak moeten worden van groeiende werkgelegenheid en welvaart', zo staat in de troonrede. De werkgeversvertegenwoordiger Ter Hart gebruikt het beeld van een kar voor, vol met ambtenaren, onderwijzers, welzijnswerkers en andere nietsnutten, pardon niet-productieven, getrokken door een meelijwekkend mager industrie-paard.

Bewindslieden herhalen deze visie in alle talen: het bedrijfsleven is de kurk waar onze economie op drijft (Miljoenennota); het herstel moet komen van het herstel van de marktsector (Werkgelegenheidsnota); waar wij aan lijden is onverantwoorde groei van onze collectieve voorzieningen.

Het is één van die sprookjes die zo vaak herhaald zijn dat iedereen erin gelooft of dat men niet meer weet wat men geloven moet. Het is echter volstreekte onzinpraat. Met evenveel recht kun je zeggen dat de welzijnssector, het onderwijs, de ambtenaren en alle anderen in de quataire sector, het draagvlak zijn. Zij leveren ook iets, namelijk diensten. Zij krijgen hiervoor een salaris. Met dat salaris kopen zij de goederen die de industrie produceert.

Natuurlijk is er ook een markt denkbaar van uitsluitend in de marktsector werkzame mensen. Men kan dit willen. Het hoeft echter helemaal niet. Zeker, in de industrie wordt geproduceerd. Natuur wordt omgevormd tot goederen. Er wordt dus waarde toegevoegd. Er wordt door productie waarde gegenereerd. Waarom? Omdat en uitsluitend zolang als er vraag is. Iedere ondernemer zal dit weten. Zo is het ook met de collectieve sector. In het onderwijs, de welzijnsverzorging, het openbaar vervoer, de ambtelijke diensten etcetera wordt eveneens geproduceerd. Ook hier wordt waarde toegevoegd, omdat er vraag naar is.

Veel van die diensten worden collectief geregeld en collectief betaald, gewoon omdat dit praktischer is of omdat het helemaal niet anders kan. Het is een sprookje, dat het werk in de collectieve sector plaats zou vinden 'op kosten' van de zogenaamde productieve sector. Het is een schandelijk sprookje, want het verdeelt mensen volstrekt ten onrechte

Van der Lek

in nuttige producenten en lastige, of in ieder geval minder nodige en dure parasieten.

Het is een schadelijk sprookje want het legitimeert de volstrekt verkeerde en uitzichtloze zogenaamde oplossingen voor een heel duidelijk en normaal verschijnsel, namelijk dat door de technische ontwikkeling een steeds kleiner aantal mensen nodig is om alle noodzakelijke materiële goederen te produceren. Er komt dus ruimte voor talloze diensten waar ook vraag naar is en die - daar gaat het om - heel goed zich zelf kunnen financieren.

Recreated copy

Goederenproductie blijft natuurlijk nodig, namelijk in die mate waarin de wereld geproduceerde goederen nodig heeft. Als de techniek echter zover is dat die goederen door 10% van de beroepsbevolking kunnen worden gemaakt, is het onzinnig om in een verschrikkelijke concurrentieslag met het buitenland te blijven proberen 20% of 40% of 60% van de mensen in die sector aan het werk te houden. Je zou kunnen overwegen iedereen veel korter te laten werken. Daarvoor zijn de arbeidsbesparende methoden tenslotte uitgevonden.

Dat moet ook; daarop kom ik nog. Suggesteren dat goederenproductie de kurk is waarop alles drijft, blokkeert echter elke gezonde oplossing voor de gigantische verschuivingen waar wij in de wereld voor staan en waarop wij een antwoord moeten vinden, een menselijk, ecologisch verantwoord en op wereldschaal rechtvaardig antwoord. In het beleid van de regering merk ik daar niets van.

De tweede mythe is die van de onbeheersbare collectieve sector. De stukken staan vol met ongrijpbare, wollige verhalen over die geheimzinnige collectieve sector die maar doorgroeit, het financieringstekort van de overheid en de noodzaak om die enge groei te stoppen. Daarbij worden de meest verschillende soorten uitgaven over een kam geschooren: de eigen activiteiten van de overheid, maar ook de overdrachtsinkomens.

Laat men eens één keer de moeite nemen te kijken welke collectieve uitgaven het zijn die zo groeien. Dan blijkt dat de eigen activiteiten tussen 1950 en 1980 slechts heel bescheiden zijn gegroeid: van 15% van het nationaal inkomen tot iets meer dan 20%. De overdrachtsuitgaven zijn veel sterker gegroeid, namelijk van nog geen 20% in 1950 tot bijna 45% in 1980. In feite weet iedereen dat wel, maar ik moet het toch nog eens herhalen. Voor een deel is dat het gevolg van een rechtvaardige en zinvolle herverdeling: de AOW, de Ziektewet en de arbeidsongeschiktheidsverzekering.

Dit is bovendien niet slecht voor de economie, maar goed: het legt een vloer in de koopkracht en garandeert een binnenlandse markt, zolang het tenminste niet moedwillig wordt afgebroken.

Dat is 'het gebouw van sociale zekerheid' waarvan nu ten onrechte wordt beweerd dat het niet meer te betalen is.

Ten onrechte, want het is niet dat deel van de overdrachtsuitgaven dat de pan uitrijst. Een enkele blikop de cijfers is genoeg om dat te constateren. De uitgaven die een direct gevolg zijn van de toenemende werkloosheid, groeien dramatisch. De uitgaven in het kader van de Werkloosheidswet bedroegen in 1970 f 200 mln., in 1980 f 2 mld. en in 1982 f 4 mld. De uitgaven in het kader van de Wet Werkloosheidsvoorziening bedroegen in 1970 f 150 mln., in 1980 f 2,1 mld. en in 1982 f 5,9 mld. De Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers kostte in 1970 f 50 mln., in 1980 f 1,2 mld. en in 1982 f 2,9 mld. Deze cijfers haal je zo uit het statistisch zakboek.

Deze cijfers wijzen alleen al op een toename van f 12 mld. ofwel 3,8% van het nationaal inkomen. Wij kunnen daar nog een deel van de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen bijtellen. Deze uitkeringen zijn inmiddels opgelopen tot f 16 mld. Wij weten immers allen dat in de WAO veler, zijn ondergebracht die graag willen werken en zeker kunnen werken, alleen niet zo hard en zo voordelig als sommige anderen.

Wie zal het dus verbazen dat in een tijd van werkloosheid de collectieve uitgaven groeien? Degene die die uitgaven wil terugdringen moet alleen niet nog eens extra werkloosheid gaan maken door produktieve werkers uit de kwartaire sector, ambtenaren, welzijnswerkers, onderwijskrachten, bibliotheekassistenten enzovoorts, te ontslaan. Wie dat doet is niet bezig de scheefgroei in onze volkshuishouding op te lossen, zoals in de miljoenennota staat, maar draagt bij aan die scheefgroei.

Er zit nog een bedrag in die collectieve uitgaven die zo zwaar drukken op de goedheilige marktsector, namelijk de steunbedragen aan die marktsector.

Het is moeilijk om de juiste cijfers uit de begroting te halen, maar 15 miljard is een conservatieve schatting. Als het niet waar is, hoor ik het wel van de regering. Nu is er niets tegen steun aan bedrijven, al vinden wij dat je die heel anders zou moeten geven, maar het is natuurlijk wel een beetje raar dat je dat enerzijds doet en dan anderzijds jeremieert dat het zoveel geld kost, dat daardoor je financierings tekort oploopt en dat dat weer zo slecht is voor nu juist de bedrijven.

Gelukkig groeit het verzet tegen dit soort rare redeneringen en de pogingen om steeds maar paarden achter de

wagen te spannen. Waar willen deze regering en de werkgevers die haar steunen nu eigenlijk naar terug? Naar een situatie die niet meer bestaat en niet meer bestaan kan: eensituatie waarin 'het bedrijfsleven' voor een groot deel en de andere sectoren slechts in beperkte mate voor werkgelegenheid zorgen. Versterking van de marktsector, heet dat. Nu zijn er 800.000 geregistreerde werklozen en volgend jaar 900.000.

Dat betekent dat men het voor mogelijk houdt dat de goederenproductie binnen enkele jaren met 20 of 25% toeneemt. Of met nog veel meer, want wij staan nog maar aan het begin van het tijdperk van de automatisering. Dit is toch een volstrekt onzinnige veronderstelling. En dat niet alleen, het zou ook een ramp zijn voor de wereld als het gebeurde, want dat heeft met selectieve groei, met milieuverantwoorde, mens- en milieuvriendelijke groei, die ik zeer wel voor mogelijk houd, natuurlijk niets meer te maken.

Ter wille van deze mythe worden op het ogenblik welzijnsvoorzieningen afgebroken, allerwegen mensen ontslagen of op hun inkomen gekort, zonder dat zij er iets voor terug krijgen, en wordt de culturele basis afgebroken waarop een nieuwe samenleving zou kunnen worden opgebouwd, worden mensen tegen elkaar opgezet en wordt een waar schrikbewind uitgeoefend uit naam van een crisis die door deze maatregelen alleen maar verergerd wordt.

Ik zie u nu in mijn richting kijken, Voorzitter, en ik zie zelfs al een lampje flikkeren. Kennelijk is mijn spreektijd bijna om. Daarom sla ik deze keer - maar ik kom er zeker op terug - de oplossingen die ons voor ogen zweven maar over. Ze zijn in de Tweede Kamer al uitgebreid behandeld. Ik denk dat het belangrijk is geweest, één keer te analyseren waarom naar onze mening het beleid dat deze regering voert steeds meer tegenvallers creëert. Daar doet men nog iedere keer verbaasd over.

Ik durf nu ook wel te voorspellen dat de heer Ruding verschrikkelijk op zijn neus zal kijken als hij straks het effect gepresenteerd krijgt in de vorm van een verminderde belastingopbrengst en allerlei andere negatieve zogenaamde uitverdieneffecten van het beleid dat hij nu voert. Wat de oplossing betreft, kan ik voor een deel verwijzen naar het FNV-plan, al zou ik daarin wel iets verder

Van der Lek

willen gaan.

Ik vind nog één ding belangrijk, Voorzitter. Het wordt de hoogste tijd dat iedereen ophoudt te jeremiëren over de slechte economische toestand in nota bene nog altijd een van de rijkste landen van de wereld. Het gaat er ook niet om of wellicht het inkomen van velen minder of helemaal niet meer moet groeien. Nee, het gaat

Recreated copy

Van der Lek

erom dat daar dan zichtbare, positieve dingen tegenover staan. En dat kan heel goed.

Maar wat dit kabinet wil, kan niet: onder de dekmantel van slechte tijden een achterhaald liberaal kapitalisme herstellen, de ongelijkheid vergroten, met een elite van werkenden een soort groei stimuleren die in deze wereld helemaal niet meer past, en allen die niet meer mee kunnen langs de weg laten liggen. Dan liggen straks de bijstandsmoeders, de ouderen, de niet zo hoog opgeleide jongeren en vele afgedankte ambtenaren naast de dode bloemen, de dode vogels en de dode vissen. Dan is het: dag bloemen, dag vissen, dag vogels en dag economisch zwakkeren.

De heer **Umkers** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De toenemende omvang en kracht van de vredesbeweging in Europa heeft bij sommigen verwachtingen van een hete herfst opgeroepen. De bewegingen tegen de stationering van nieuwe kernwapens is nog massaler dan een jaar geleden en ook de bereidheid om krachtiger op te treden is gegroeid. Naarmate de fatale datum naderbij komt, neemt ook de activiteit op politiek en diplomatiek gebied toe. Zowel van Griekse, Deense, Belgische alsook Roemeense zijde zijn stappen gedaan om uitstel van plaatsing te bereiken en langer onderhandelen in Genève mogelijk te maken.

Op initiatief van Griekenland blijken Bulgarije, Roemenië en Joegoslavië bereid te zijn mee te werken aan een atoomvrije Balkan. De Duitse SPD heeft dit weekend een congres aan het vraagstuk gewijd, dat zich duidelijk voor uitstel heeft uitgesproken. Vandaag vergadert de Duitse bondsdag over dit probleem. Inmiddels zijn de eerste raketten in Engeland aangekomen, terwijl de onderhandelingen in Genève nog niet zijn afgelopen, waarmee wordt aangegeven, dat die onderhandelingen nauwelijks nog serieus worden genomen.

De massabeweging in Europa zet regeringen en parlementen onder zware druk. Men doet er goed aan, naar deze beweging te luisteren omdat het daarbij gaat om zijn of niet zijn. In deze tijd van grote spanning is een groot gevoel van van elke verantwoordelijkheid vereist van elk land van elke politieke partij. Nie-

mand kan voorbij gaan aan de gevaren die opdoemen bij herleving van de koude oorlog en die het gevolg zijn van nieuwe impulsen aan de atoombewapeningswedloop. De dreiging daarvan is reëel. Er dreigt een nieuwe koude oorlog in een nog grimmiger klimaat wat de verhouding tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten betreft, waarbij te zelfder tijd de blokkeringsten densen optreden. Vandaar dat men niet kan rekenen op een eenvoudige herhaling van de vorige koudoorlogsperiode.

De tijd is rijp voor initiatief. De omvang en de kracht van de beweging van mensen die kost wat kost ontspanning wensen en deze door onderhandelingen willen bevorderen, nemen toe. Vooral in Europa, zowel in Oost als in West, is een ongekeerde massabeweging tot stand gekomen die een nieuwe fase in de atoombewapening wil voorkomen en geen afwachtende houding wenst aan te nemen en steeds duidelijker eisen stelt voor atoomontwapening. Het gaat vooral om daden, waarbij juist Nederland, omdat het is wat het is, een land met een sterk onafhankelijkheidsgevoel, met een sterke en brede vredesbeweging, met progressieve tradities op het gebied van tolerantie, anti-racisme en anti-discriminatie een rol speelt.

Ons land is, daarvan uitgaande, in het verleden met een eigen visie in de internationale politiek kunnen optreden en dat zou ook nu kunnen. De vraag die rijst is, of er ruimte en kansen zijn voor een initiatiefnemende politiek van ontspanning vanuit Nederland. Het standpunt van de regering daarover is pessimistisch en negatief. Het is ingebed in de NAVOpolitiek en daarvan afhankelijk gemaakt.

Naar onze mening vereist een politiek gericht op ontspanning grote behoedzaamheid. Het gaat hierbij vooral om eigen concrete stappen voor ontspanning. Een dergelijke politiek zou aansluiten en grote steun ondervinden van de beweging die ons inziens de meerderheid van de bevolking vertegenwoordigt. De eerste concrete stap is mogelijk door te weigeren nieuwe kruisvluchtraketten op Nederlands grondgebied te plaatsen. Dat wil zeggen, een op ontspanning gerichte politiek zou moeten aansluiten op de eisen van de vredesbeweging. De 550.000 demonstranten die op 29 oktober jl. in Den Haag waren, kunnen niet

ais voetvolk worden beschouwd voor deze of gene politieke manoeuvre. Ook de doelstelling van de demonstratie mag niet worden weggeïnterpreteerd.

De eis was duidelijk, werd met grote klem gesteld vanuit scherp inzicht in het gevaar van de situatie. De gestelde eisen kwamen overeen met de gevoelens, die in meer of mindere mate in alle politieke partijen van ons land aanwezig zijn. De Staten-Generaal en de regering kunnen zich daardoor gesterkt voelen voor een krachtig, zelfstandig, internationaal optreden voor ontspanning tegen de invoering van kruisvluchtraketten. Als de regering in dit opzicht aarzelt, moet in elk geval de oppositie, en zo mogelijk verenigd, daarvoor optreden.

Vanuit Nederland moet opgetreden worden voor de voortzetting van de dialoog. Ons land zou daarvoor ook actiever kunnen optreden in de Verenigde Naties, omdat deze organisatie bij alle spanningen en breuken, die bestaan, toch de mogelijkheid geeft om een dialoog te bepleiten en te doen plaatsvinden. Wij mogen dit niet overlaten aan de supermachten. Het klimaat voor het ontwikkelen van een veelzijdige dialoog is aanwezig.

Wij denken daarbij aan een dialoog van bewegingen, personen en partijen uit Oost en West en heel in het bijzonder ook aan een actieve betrokkenheid van de landen uit de Derde Wereld en speciaal de niet-pactgebonden landen.

Dit is niet gericht tegen een dialoog en onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie, want die blijven noodzakelijk. Het gaat erom, dat een nieuw initiatief vereist is opdat de wereld niet passief zal zijn overgeleverd aan de gang van zaken bij de onderhandelingen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Het is mogelijk dat de resultaten van een eerdergenoemde, veelzijdige dialoog een nieuwe trend zetten en invloed uitoefenen op de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie en de vredesbewegingen in die landen. Dat zal vooral kunnen geschieden als concrete stappen door 'kleinere' landen worden gedaan

Wij bepleiten een meer samengaan en een betere verstandhouding tussen de landen, die zich vrijer wensen te bewegen ten opzichte van de blokken. Het

Van der Lek

gaat hierbij om hen, die in een onderworpen positie ten aanzien van de supermachten geen toekomst meer zien. Wij zijn voor een stelselmatig ongedaan maken van de opdeling van de wereld in militaire machtsblokken.

Dat zal ongetwijfeld tijd vergen. Wij menen echter dat, gezien de brede scala van opvattingen en bewegingen in Oost en West en in de Derde Wereld, het nu mogelijk moet zijn, de eerste stappen te zetten voor een nieuwe, op ontspanning gerichte verstandhouding, die zich internationaal zal laten gelden. Wij denken dat, gezien de bewegingen en de doorwerking daarvan in de politieke partijen, een nieuwe trendsetting met medewerking van Nederland tot de reële mogelijkheden behoort.

Mijnheer de Voorzitter! De vraag of stationering van kruisraketten in ons land zal plaatsvinden, is nog niet beantwoord. Daarover zullen de Staten-Generaal zich te gelegener tijd nog moeten uitspreken. Dat kunnen zij pas doen als de staatsrechtelijke vraagstukken zijn geregeld. Reeds bij de behandeling van de begroting van Defensie voor 1983 in maart van dit jaar is in de Tweede Kamer door onder anderen de CPN-woordvoerder gevraagd om een onderzoek. De Minister van Defensie zegde de Kamer een brief hierover toe. Tijdens de behandeling van dezelfde begroting in deze Kamer op 15 juni 1983 antwoordde de minister op vragen van mevrouw Tiesinga en mij, dat de notitie ook aan de Eerste Kamer zou worden gericht. De minister stelde de Kamer gerust. Het voorstel zou zich binnen de kaders van de Grondwet bewegen. Wie had anders verwacht?

Inmiddels zijn acht maanden verstreken en is het parlement nog niet op de hoogte van het regeringsstandpunt ter zake. De conclusie ligt voor de hand, namelijk dat de regering er niet is uitgekomen en toen maar advies heeft gevraagd aan de Raad van State. Nu is het probleem, dat de regering zich op de hals heeft gehaald, veel ingewikkelder dan zij had aangenomen. Het kan niet met een beroep op bestaande regeling automatisch worden verholpen.

Het gaat hier om een totaal nieuw gegeven. Zowel de lanceerinrichtingen als de raketten, die zich dan op ons grondgebied zouden bevinden, zouden het eigendom van een buitenlandse mogendheid zijn en zouden door buiten-

landse militairen worden bediend. Dit zou een inbreuk vormen op onze soevereiniteit en strijdig zijn met de Grondwet. Een buitenlands staatshoofd kan bij deze constructie, zonder overleg met of instemming met de Staten-Generaal, opdracht geven om een of meer raketten van ons grondgebied af te vuren. Die mogelijkheid is zeker aanwezig. De NAVO heeft immers tot nu toe steeds geweigerd een 'no-first-useverklaring' af te geven. Een Amerikaanse president kan, zonder overleg met de bondgenoten, bevel geven om een raket van Nederlandse bodem af te vuren. Omdat er geen overeenkomst is, kunnen de regering en de Staten-Generaal daar niets tegen doen.

Het gevolg zou zijn, dat Nederland direct betrokken zou worden bij vergeldingsmaatregelen. Indien de regering van oordeel zou zijn, dat de stationering van kruisvluchtwapens zou moeten plaatsvinden, zou een nieuw bilateraal verdrag met de Verenigde Staten nodig zijn. Zeer waarschijnlijk zou ook de Grondwet gewijzigd moeten worden. In beide gevallen is hiervoor een tweederden meerderheid in het parlement noodzakelijk. Voorlopig ga ik ervan uit, dat de Staten-Generaal rekening zullen houden met de opvatting van de meerderheid van het Nederlandse volk en de stationering zal afwijzen. Dit zou, in het kader van een nieuwe trendsetting in de buitenlandse politiek, een directe bijdrage leveren om de spanningen in Europa te doen afnemen. De door de gezamenlijke vredesorganisaties aangekondigde volkspetitie kan dit nog eens extra onderstrepen.

Een probleem van bijna even grote omvang als die van de kernwapenwedloop wordt gevormd door de sociaaleconomische toestand. Na één jaar regeren door dit kabinet kan worden geconstateerd dat de afbraak van inkomens en voorzieningen leidt tot het wegzagen van de laatste poot van de verzorgingsstaat. Het resultaat is een forse stijging van de werkloosheid en een verarming van grote groepen mensen. Sommige economen verwachten dat de werkloosheid in enkele jaren zal oplopen tot anderhalftwee miljoen. Ook al zouden deze onheilsprofeten ongelijk krijgen en al zou de werkloosheid zich rond het huidige niveau handhaven, dan nog zouden andere maatregelen nodig zijn dan door dit kabinet genomen.

Het recht op betaalde arbeid is een

noodzakelijke voorwaarde voor een vrije ontplooiing van mensen en voor een doorbreking van de bestaande arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Door de grote werkloosheid, die een permanent karakter krijgt, wordt een grote groep van de bevolking uitgesloten van de mogelijkheid tot deelname aan belangrijke aspecten van het maatschappelijke verkeer. De regering dient een actieve rol te spelen waar het gaat om het gericht stimuleren van bedrijfstakken en het opheffen van regionale onderontwikkeling.

Weliswaar zegt de regering dat zij veel doet om het rendement van ondernemingen te bevorderen maar in de praktijk blijkt dat dit voornamelijk is gericht op bedrijven, die voor de export produceren. Bedrijven, die voor de binnenlandse markt werken, komen in grote problemen terecht. Door de afbraak van de koopkracht verdwijnt elk rendement met als gevolg dat het aantal faillissementen juist in deze sector groot is.

De politiek van het kabinet is inderdaad op de grote export-ondernemingen afgestemd. Deze krijgen alle steun, hetgeen ook blijkt uit de groeiende winst van bedrijven als Philips, Unilever en Shell. Economisch herstel is echter niet mogelijk tegen de bevolking in. Als de koopkracht niet wordt hersteld, is economisch herstel evenmin te verwachten. De tot nu toe gevoerde loonpolitiek staat dat herstel in de weg en zal daarom noodzakelijk herzien moeten worden.

Het zelfde geldt voor de arbeidstijdverkorting. Een drastische en maatschappelijk gecontroleerde verkorting is noodzakelijk.

Arbeidstijdverkorting met behoud van koopkracht wordt economisch mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit over een reeks van jaren en is sociaal gewenst vanwege het groeiende aantal mensen dat een betaalde baan buitenshuis verlangt. Die verkorting is mede nodig om de werkloosheid terug te dringen door meer gelijkmatige verdeling van de bestaande arbeidsplaatsen over alle werkers en werkzoekenden, waarbij de vermindering van werkloosheid onder jongeren en vrouwen voorrang moet hebben.

Arbeidstijdverkorting is ook nodig om de overbelasting in het werk te verminderen, overbelasting die een gevolg is van de intensivering van de arbeid en de rationalisering van de productieproces-

Van der Lek

sen. Arbeidstijdverkorting draagt ook bij aan het doorbreken van de verdeling van beroepsarbeid en huishoudelijke arbeid tussen mannen en vrouwen.

De regering zoekt de oplossing in een totaal andere richting, in afbraak van het sociale beleid en het loonbeleid. Zij gaat daarmee zeer ver en, zoals blijkt uit vele reacties, tè ver. De voorgenomen korting van 3,5% op de salarissen van ambtenaren, de trendvolgers en de uitkeringsgerechtigden heeft een zeer grote woede bij de gedupeerden opgeroepen. Deze groep heeft de laatste jaren al zo'n 12% mèèr loon ingeleverd dan de werknemers in de sector van het

Recreated copy

Umkers

bedrijfsleven. Het kabinet is er met zijn optreden in geslaagd, het grootste deel van de ambtenaren de straat op te krijgen. De afgelopen weken hebben zich nieuwe verhoudingen ontwikkeld. Door de acties slaagden de ambtenaren erin een stempel op het dagelijkse leven te zetten.

Het enige antwoord dat het kabinet wist te bedenken, was de korting met een half procent te verminderen. Hoopt de regering dat de publieke opinie zich tegen de ambtenaren zal keren en daardoor de actie zal verlopen? De hardnekkigheid waarmee aan het decreet van het ambtenareninkomen wordt vastgehouden, versterkt dat vermoeden. Men zal er echter rekening mee hebben te houden dat de relatie tussen regering en ambtenaren danig is verstoord en wat ook het resultaat van het overleg zal zijn, nog heel lang zijn invloed zal doen gelden.

Inmiddels is ook het overleg in de Stichting van de Arbeid mislukt en daarmee is de situatie verder verscherpt. Eén ding moet echter duidelijk zijn; na alle slagen die de uitkeringsgerechtigde en de minima de afgelopen tijd hebben moeten incasseren, kan niet meer ingeleverd worden! De regeringspolitiek is er de oorzaak van dat grote groepen ambtenaren tot de minima moeten worden gerekend. Dat verklaart tegelijkertijd de hardnekkigheid en vastberadenheid van de ambtenarenacties.

De eis van de rechter was dat regering en vakbonden opnieuw dienden te gaan onderhandelen. Doordat het kabinet vast bleef houden aan de door de vakbeweging afgewezen voorstellen, schakelde het zichzelf uit als onderhandelingspartner. Het stelt daarmee ook haar eigen bestaan ter discussie. Hoe lang denkt de regering op deze weg te kunnen blijven voortgaan? De ambtenarenacties zullen in kracht en omvang toenemen met alle bekende gevolgen.

Een regering die geen oog heeft voor wat zich in de maatschappij ontwikkelt, zal ook te maken krijgen met grote interne spanningen die nog vergroot zullen worden door de uitkomsten van het jongste opinie-onderzoek waaruit blijkt dat de regering op dit moment niet meer over een meerderheid beschikt om haar politiek te kunnen doorzetten.

In tijden van economische malaise nemen spanning en oorlogsgevaar toe. Tegelijkertijd is een toenemend racisme

waarneembaar. Racisme en fascisme zijn zeer gevaarlijk in een omgeving die is doordrongen van geweld, militaristisch en autoritair denken. Racisme en rassendiscriminatie staan op gespannen voet met de democratie. Ze zijn ook in strijd met de Grondwet. Nederland heeft in 1971 het VN-verdrag van 21 december 1965 ondertekend inzake uitbanning van alle soorten discriminatie op grond van huidskleur en etnische afstamming. Ondertekenaars van dit verdrag zijn verplicht racistische organisaties onwettig te verklaren en te verbieden.

Zowel de Grondwet als het VN-verdrag geeft de regering de mogelijkheid, dit verbod in de praktijk toe te passen opdat fascisme en racisme niet nog eens een kans krijgen om vanuit schijnbaar ongevaarlijke posities hun slag te slaan. Mag van de regering een actiever beleid in deze richting worden verwacht dan tot nog toe het geval is geweest? Er zijn in ons land een aantal racistische organisaties. Dank zij de lankmoedigheid van de overheid treden zij met de dag brutaler op. Wij willen dan ook bij de regering aandringen op een beleid dat in overeenstemming is met de Grondwet en internationale verdragen.

Als voorwaarde om fundamentele en duurzame veranderingen in de Nederlandse politiek tot stand te brengen, heeft de CPN gepleit voor nieuwe coalitiepolitiek. Dat heeft bij de raads- en statenverkiezingen in 1982 geleid tot een reeks gemeenschappelijke kandidatenlijsten van verschillende linkse en progressieve groeperingen. Inmiddels is een dergelijke stap gezet voor een gezamenlijke lijst voor de verkiezing van het Europees Parlement. In onze opvatting van coalitiepolitiek dient het gezamenlijk optreden tot meer partijen en organisaties te worden uitgebreid. Het is dringend nodig dat de oppositie in ons land zich van haar grote verantwoordelijkheid bewust wordt om te komen tot overleg voor een gemeenschappelijk alternatief.

Het kabinet staat voor twee grote hindernissen: Het al of niet stationeren van kruisvluchtwapens en het sociaaleconomisch beleid. Men kan de mogelijkheid niet uitsluiten dat het kabinet over een van beide struikelt. De oppositie zou moeten proberen, bestaande dogma's te doorbreken en een alternatief beleid te ontwikkelen. Wij zijn bereid een beleid dat uitgaat van directe stappen tot herstel van de economie en het niet

stationeren van kruisvluchtwapens te ondersteunen.

Ik wil besluiten met een opmerking over de verhouding tussen regering en het parlement. De hoeveelheidwetsvoorstellen die bij het parlement worden ingediend en het tempo waarin behandeling plaats heeft, mondt uit in een sterke tijdsdruk op deze Kamer. Juist omdat de Tweede Kamer soms zeer snel haar werk verricht, neemt de betekenis van de Eerste Kamer toe.

Deze Kamer moet tijd en gelegenheid hebben om haar wetgevende taak naar behoren te verrichten. De regering wekt wel eens de indruk dat zij daar weinig oog voor heeft. Dat leidt dan tot aanvaringen tussen Kamer en regering, waardoor in korte tijd tot twee maal toe een wetsvoorstel door deze Kamer is afgewezen. De positie van de Eerste Kamer is niet helemaal onomstreden. Toch zal men haar, zolang zij er is, serieus moeten nemen.

Rondom de zogenaamde wet op de tweeverdieners dreigt de zaak zich te herhalen. De formulieren ter uitvoering zijn reeds gedrukt, terwijl hetwetsvoorstel nog niet eens aan de Kamer is aangeboden. De regering is net zo goed gehouden aan de naleving van de Grondwet als de andere organen. Zij zal daarop zelf moeten toezien om nieuwe botsingen met deze Kamer te voorkomen.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Dit zijn de eerste algemene politieke beschouwingen in de Eerste Kamer onder voorzitterschap van een nieuwe Voorzitter, uw collega.

Uit publikaties kwam naar voren dat het de toelg is om de Eerste Kamer haar specifiek eigen partij te laten zingen in de koren der Staten-Generaal. Dat betekent op enige afstand van de waan van de dag en overeenkomstig het karakter van de Kamer, in de zin van meer reflectie. Met het oog daarop rijst de vraag of deze datum, lang genoeg voor deze gekozen, de gelukkigste is.

Het kabinet zit hier met in de nek de hete adem van de zogenaamde sociale partners en met een hoofd vol vragen hoe het meest effectief een oplossing te vinden is voor het gerezen geschil. Ik denk ook dat de collega's aan de overzijde een centrale drie- of vierhoek van minis-

Umkers

ters liever vandaag in het midden hadden gezien dan overmorgen. Enfin, wij horen of merken wel of de bewindslieden in de serene rust die de beraadslaging in deze ruimte betaamt, de beschouwingen hier kunnen afronden.

Anderzijds, zo verheel ik niet, vertoeft in ons midden de verleider - en niet een verborgen - om heet van de naald de actualiteit te lijf te gaan, zoals de partner-Kamer dat pleegt te doen. De Eerste Kamer had eens de primeur, heet het dan. Wat mijn fractie betreft, wil ik proberen de directe koppeling met de gang van zaken te vermijden, alhoewel er op afstand natuurlijk wel gevolgd wordt.

Nog binnen het tijdvak van een jaar vinden wat de regering betreft voor de tweede keer de algemene politieke beschouwingen plaats. Bij de vorige gedachtenwisseling is er aan beide kanten van de Binnenhof druk gepraat over de jaargetijden en het zware weer, vooral over de winter. Het kon wel eens zijn dat de hete herfst nu pas gekomen is. Bovendien is het kabinet een jaar, een tropenjaar ouder. Als ik er de bewindslieden een voor een op aanzie, meen ik dat de sporen van zorg en inzet waarneembaar zijn.

Het past mij natuurlijk in het minst niet om te vragen of die leden van het kabinet zich zouden willen verheffen die door geen zorgen of dilemma's getroffen zijn. Ik denk alleen dat het er niet velen zullen zijn. Elders zei ik wel eens: elk huis zijn kruis, elk hart zijn smart. Ik denk dat van ministeries hetzelfde geldt: geen departement zonder inconvenient. En temidden van de zijnen de minister-president, die wel eens een blik werpt alsof hij als Atlas uit de mythologie de hele top moet torsen, ambtshalve dan. Na hetgeen uit de woorden van de woordvoerder van D'66 naar voren kwam, is het ook niet zo bevreedend meer.

De jaren '50, toen dr. Zijlstra bewindsmann was, de tijd waarin kabinetzettingen om vijf uur waren afgelopen, de tijd waarin het nog wel eens wilde voorkomen dat er een rustige dag was en dat de minister zijn kamerbewaarder vroeg, nadat hij de koffie had binnengebracht, of hij nog een aardig verhaal wilde vertellen omdat er niet veel te doen was, die tijd ligt wel heel ver achter ons. Toch heeft dr. Zijlstra steeds wel laten weten, zelfs ten aanzien van deze begroting, dat hij de zorgen en zwakke punten wel

degelijk onderkende en onderkent. In die jaren '50 was er echter nog een financieel begrotingstekort. Integendeel, een overschot, zij het klein. De vraag is inderdaad: wat is er in 30 jaar gebeurd?

Toen het staatshoofd, onze vorstin, op 20 september de Troonrede begon met 'Leden van de Staten-Generaal' voelden ook wij als fractie ons aangesproken om vandaag te reageren op de voorgeslagen hoofdlijnen van het beleid, het beleid zoals het, hier en daar wat bijgeschaafd, door de Tweede Kamer is aanvaard.

Het deed ons goed - om te beginnen met nagenoeg de laatste alinea - dat het het kabinet er prijs op stelt dat vier eeuwen op hem neerzien, de vier eeuwen die verstreken zijn sedert de tragische dood van Willem de Zwijger, de vader van onze dynastie. De Troonrede stelt nogal lakoniek dat sindsdien een lange reeks van generaties ons land heeft gebouwd tot wat het nu is. Zo gladjes is het natuurlijk niet verlopen. Al'r waren perioden van neergang en van wederopbouw. En dat houdt voor onze generatie een verantwoordelijke verplichting in om het goed te doen en om het niet te verknoeien.

Er wordt saamhorigheid gevraagd, hoorden wij. Hopelijk brengt het volgend jaar een keerpunt in dit opzicht. Verder luidt de opdracht om eigentijs inhoud te geven aan onze tradities van vrijheid en van respect voor elkaar en om normen en waarden te behoeden en levend te houden. Wij kunnen dat onderschrijven en velen ongetwijfeld met ons. Alleen, het zou ons een lief ding waard zijn dat de regering concreter zou willen aangeven waarin precies die normen en waarden bestaan. Anders is het zo vrijblijvend en weet niemand waaraan hij zich moet houden. Is het zo dat vanuit Gods zegen, die in de laatste alinea van harte wordt toegewenst, die normen en waarden hun vulling krijgen?

Democratie toch is een groot goed, vermeldt ook de Troonrede, maar de normen en waarden dienen wel bekend te zijn, opdat de democratie niet ontaardt in demagogie. Wie zal ontkennen dat zoiets momenteel niet kan gebeuren? Elders is sprake - in dezelfde rede - van de rechtsstaat, die slechts gedijen kan in een samenleving waarin alle burgers kans hebben zich te ontplooiën, waarin emancipatie gerealiseerd kan worden, waar nationale en groepstradities beleefd kunnen worden en waar groepen met

verschillende opvattingen en gebruiken elkaar tolereren en waarderen.

Woorden zijn geduldig. Maar wat is het beleid van de regering, wanneer zou blijken dat genoemde emancipatie - ik noem maar - zich alleen maar kan realiseren door verbreking van de met niet minder recht genoemde nationale traditie? Dat kan ongetwijfeld spanningen oproepen. En wat zijn dan de normen en waarden die bepalen? De regering kan dit niet aan het vrije spel van krachten overlaten, indien al sprake is van spel en indien al sprake is van vrij.

Nog een opmerking over de grote Oranje. De historicus heeft opgetekend, dat 'toen talrijk gepeupel - excuseer het woord - onmiddellijk en gunstig antwoord eiste, Willem van Oranje gebod, met dreigement, zonder antwoord, ogenblikkelijk te vertrekken'. Het komt de laatste weken wel eens voor dat bewindslieden in een ooploop 'onmiddellijk en gunstig' dienen te antwoorden. Misschien is gebieden om onmiddellijk te vertrekken niet voldoende 'eigentijs', maar toch hopen en rekenen wij op standvastigheid van allen die gezag dragen in dit land. Vier eeuwen zien neer op regering en volk.

Ja, het mogen er zelfs vijf zijn, dit jaar. Immers, in het verdeelde Duitsland, ook in de wereld en niet in de laatste plaats in ons land - evengoed ook met officiële vertegenwoordiging - , is herdacht de vijfthonderdste geboortedag van de Hervormer, Maarten Luther. Het is typerend dat hij zo breed en zo intens is herdacht. Mij kwam onder ogen de rede die de Westduitse Bonds-president, Carl Carstens, op 30 oktober jongstleden in Worms hield. Het trof mij dat een staats-hoofd zich op zo positieve wijze heeft uitgesproken. Zoals hij zich uitdrukte in deze herdenkingsrede, kregen de normen en waarden volle inhoud. Tegen de achtergrond van de problemen die ik al eerder als zorggevend noemde voor de leden van het kabinet - zoals daar zijn bevolkingsexplosie, milieubedreiging, van zure regen stervende bossen, en vooral de atoombewapening: allemaal veront-rustende situaties die mensen zelf hebben veroorzaakt en ook zouden moeten oplossen - , vraagt de Bonds-president, of wij van mensen metterdaad redding tegemoet kunnen zien. De geestelijke en zedelijke ontwikkeling van de mens heeft niet gelijke tred gehouden met de razende vlucht van de techniek.

Spreker constateert dat in de hoog-

Umkers

ontwikkelde industriële landen zich een tendens openbaart om bindingen van duizenden jaren op te geven. Hij noemt dan huwelijk en familie: die worden daarvoor getroffen. Emancipatie van overgeleverde moraal en maximale lustbeleving worden verheven tot opvoedkundige modellen. De fundamenten van de menselijke samenleving worden in feite discutabel gesteld. Inderdaad is het arrogant om zogenaamde alternatieven voor deze genoemde bindingen van duizenden jaren her, daarmee prompt op één lijn te stellen.

Recreated copy

Als ik deze duidelijke uitspraken van een staatshoofd van een naburig land vergelijk met passages uit de Troonrede, vind ik antwoord op de vragen die ik stelde. In de Troonrede is ook sprake van gebrek aan geborgenheid en van stuurloosheid of, zoals de Bondspresident sprak, van angstgevoelens die zich veelvoudig verbreiden. De stuurloosheid is, aldus de Troonrede, niet alleen een gevolg van de economische teruggang. Akkoord. Maar wij blijven in het ongewisse over het antwoord op de vraag waaraan die gevoelens van onzekerheid overigens te wijten zijn._

Ik heb graag op de rede, waaraan ik een en ander ontleende, gewezen omdat het best mogelijk is, in een zogenaamde pluriforme samenleving concrete dingen te noemen. Al zou ik nog meer willen aanhalen, ik moet mij beperken tot slechts één zin. Eén zin als antwoord op de vraag wat vrijheid is; niet identiek met ongebondenheid, willekeur, zelfzucht. Vrijheid is alleen waar de Geest van God is. Ik denk dat een soortgelijke herdenking van de Vader des Vaderlands, die zich over vele aangelegenheden helder uitsprak, zinvol kan zijn voor - om met de Troonrede te spreken - deze generatie.

Na het aan de orde stellen van de zojuist genoemde fundamentele politieke belangen die eigentijds inhoud geven aan tradities van vrijheid en respect, van normen en waarden, wil ik enkele opmerkingen maken over de beide centrale thema's van de discussies over het beleid voor 1984, te weten: werk en wapen; werkgelegenheid en veiligheidsproblematiek.

Werk en wapen, zoals dit lang geleden bij de wederopbouw van Jeruzalem aan de orde was en nu ook weer voor Israël belangrijk is. Dit is een uitstekende gelegenheid, te informeren of de houding ten opzichte van Israël is gewijzigd, zoals het verhaal de ronde doet.

Is het voorbarig om thans reeds te gewagen van keerpunten? De leider van de VVD in de Tweede Kamer begon daarmee. Voor het eerst na jaren praten wordt er, zo zei hij, een daadwerkelijk begin gemaakt om orde op zaken te stellen.

Zelfs tegenstanders van het nu gevoerde beleid zullen niet aan de conclusie kunnen ontkomen dat er sprake is van een historisch keerpunt. Een forum

van economen zoals men er vele tegenkomt deze maanden, in dit geval was het voor Elseviers Weekblad, was nog niet zover om vaneen keerpunt te willen weten. Weliswaar was er een lichte terugdringing van het financieringstekort, eindelijk na jarenlang almaar op te lopen. Een enkele tegenvaller zou, aldus de economen, evenwel de geringe terugdringing kunnen vellen. Graag krijg ik informatie op dit punt.

Er zijn immers reeds bressen, kleine misschien, maar wel bressen geslagen. De Kamer ging voor. De schoolgeldheffing verdween van de baan en ten aanzien van de huren gebeurden er twee dingen. En - als ik de voorzitter van de Tweede Kamer mag volgen - er zouden er nog een paar voor de deur staan, zoals bij voorbeeld in de sfeer van de gezondheidszorg. Tevens zou een bijzondere regionale toeslag mogelijk niet worden afgeschaft.

Verder is de omstrede 3,5% met een half procent teruggebracht. Voorts zullen al de troebelen in de wereld van de ambtenaren, zoals die al even op gang zijn en nog voortgang vinden, direct en indirect repercussies hebben voor de financiering. Bovendien noemt de Troonrede in het kader van de Europese Gemeenschap aanpassing en vernieuwing en daarbij met name het landbouwbeleid. Aanpassingen en vernieuwingen leggen veelal ook een nota op tafel.

Op het criterium terugdringing van het financieringstekort sneuvelen voorstellen uit de kokers van FNV, PvdA en D'66. Hoe is het gesteld met de minimale terugdringing die de regering wil, na aftrek van al de posten die ik daarnet noemde?

Het is immers van groot belang voor het zogeheten tweede spoor van het kabinetsbeleid. De drie sporen sporen niet zonder meer. Het heeft meer iets van een drietraps. Wil het bedrijfsleven metterdaad activiteiten ontplooiën en initiatieven ontwikkelen, dan is het van belang dat het eerste spoor niet doodloopt. Welslagen moet de basis van het vertrouwen leggen. Wij hechten aan een gunstig klimaat voor de ondernemingen. Voor zover wij het bekijken, gaat het om de tak waarop de economie is gezeten. Je kunt lange tijd aan een tak zagen, maar wanneer hij het begeeft, is het lijden aangebroken.

Een hartige opmerking over de werkgelegenheid is op haar plaats. Behalve de abstractie van werkgelegenheid, behoort het lot van allen, en in het bijzonder van de jongeren onder hen, de beleidsmakers ter harte te gaan. Al worden de financiële repercussies zo goed en kwaad als mogelijk is, opgevangen, het gaat om levens van mensen, mensenlevens, die wat hier aangaat, maar één keer geleefd worden. 'Je verveelt je suf' is een van de vele uitingen die je eindeloos gevarieerd kunt opvangen. Het financiële soulaas is maar een betrekkelijk aspect. Vaak lees je bij dreigende sluitingen en bij de teruggang van bedrijven dat het natuurlijk verloop veel leed opvangt. Dit betekent echter wel dat de mensen die zouden moeten intreden in het arbeidsproces, met name schoolverlaters, niet aan de slag komen.

Over de gevolgen behoef ik niet uit te wijden (geen werkervaringen enz., alle verleidingen, criminaliteitsgevaaren). Getallen en percentages van de werkloosheid onder schoolverlaters zijn uitermate zorgwekkend. Wij zijn ervan overtuigd dat alle zeilen worden bijgezet en dat het probleem ontzettend moeilijk is. Het kan echter nooit genoeg onder de aandacht gebracht worden.

Het geschil met de ambtenaren en trendvolgers brengt ons benauwend dicht bij de politiek van de dag. Het is niet moeilijk om de plek in te nemen van 'stuurlieden aan de wal'. Er had eerder en uitpuutender onderhandeld moeten worden en zo is er nog wel het een en ander te bedenken, ook over de ene lijn voor de werkers in de overheids sfeer en in het bedrijfsleven, al was daarmee juist de doelstelling van terugdringing van het tekort weer in het gedrang gekomen.

Wij vragen ons echter wel in alle ernst af of middelen en doel ook maar enigszins te verenigen zijn. In onze politieke opstelling is al geen plaats voor werkstaking, doch om op deze wijze de bevolking te 'gijzelen', zoals al werd opgemerkt, en het bedrijfsleven de rekening voor te leggen, dit alles met gebruikmaking van overheidsoutillage en -apparatuur, vertegenwoordigt geen waarde en vindt nergens een norm.

Dezer dagen circuleerde in de pers een bericht dat in de overheids sfeer in Engeland 37.000 banen op de nominatie staan te verdwijnen. Een van de voornaamste doelstellingen van het regeerbeleid was juist behoud van arbeids-

Abma

plaatsen. Daar ligt een niet te verwaarlozen verschil metontwikkelingen in het bedrijfsleven, waarmee men zo graag vergelijkt.

Over arbeid wordt wel eens heel verschillend gedacht, als uiterste zelfs in termen van 'vloek' en 'zegen'. Zo zwart-wit ligt het per se niet. Op dit moment willen wij graag het aspect van 'zegen' bijzonder benadrukken.

Ten aanzien van het geschil met de ambtenaren zouden wij graag verne

Recreated copy

men wat regeren volgens de regering met zich brengt, in het licht van de opdracht dat de regering te regeren heeft.

Ongetwijfeld heeft men gelijk met de betogen die aantonen dat het einde van de verzorgingsstaat, althans in de uitbundige vorm zoals die ontstond, is aangebroken. Evenals alle begin is ook alle overgang moeilijk. Het is een fraaie vondst om een verzorgingsmaatschappij uitte roepen tot erfgenaam van de verzorgingsstaat. Echter, waar kan de gelukkige of ongelukkige erfgenaam geleerd hebben om te volbrengen wat verwacht wordt?

De overheid zal zich zeker niet ter zijde kunnen opstellen. Inderdaad is een hele bovenbouw naar beneden gekomen. Het wrekt zich, omdat het beleid in de tijd van groei strak en star is ontworpen en vorm kreeg, alsof nooit van zijn leven teruggang mogelijk zou zijn. Welke mens is er die niet weet, althans niet kan weten, dat in de natuur, in het mensenleven en in de geschiedenis opgang en neergang, voorspoed en tegenspoed, elkaar afwisselen? Minstens had in de regeling en wetgeving de nodige soepelheid en elasticiteit moeten zijn ingebouwd om ruimte te geven voor de ademhaling van de conjunctuur. Dit is een van de staaltjes van de verbinding waarover ik al heb gesproken.

Ik heb bij dit sociaal-economische financiële gedeelte nog een opmerking. Het moet ons van het hart dat de financiële armslag voor de gemeenten benauwend wordt ingesnoerd. Uiteindelijk hebben de gemeenten wel de taak landswetten tot uitvoering te brengen. Wellicht hebben gemeenten in het voorbij ook wel eens op ruimer voet geleefd dan nu verstandig blijkt. Echter, het onbrak de gemeenten ook niet aan voorbeelden! Wij achten van belang dat de regering zich in het bijzonder rekenschap geeft van de bedoelde problematiek en alle, eventuele, gevolgen.

Ik kom bij het belangrijke aspect van vrede, vrijheid en veiligheid. Volgens onze inzichten is geen beleidslijn mogelijk zonder het hoge goed en belang van vrijheid evenzeer in de overweging te betrekken, evenals de belangen van vrede en veiligheid. Eerder was er van onze kant al even sprake van veelvoudige angst. Ik citeerde in dit verband de Duitse bondspresident. Wie zal niet beangstigd zijn als hij overweegt de huiveringwekkende mogelijkheden van

het kunnen en kennen van de moderne mens?

Wij willen vooropstellen dat wij op grond van vele voorbeelden uit de zogenaamde ongewijde maar evenzeer uit de gewijde geschiedenis er ernstige bezwaren tegen hebben en beduchtheden koesteren om op emotionele en onge-nuanceerde manier de menigte of de schare - hoe men het ook wil aanduiden - in beweging te brengen. Hieruit is nooit goeds voortgekomen.

Een volgende opmerking berust op aloude wijsheid. Geen overheid gaat ten oorlog zonder eerst te beraadslagen en te overwegen of zij bij machte is de tegenstander te verslaan. Een dergelijke calculatie kan tot een aanval leiden, als bepaalde ontwikkelingen, bij voorbeeld het veronderstellen van afwezigheid van voldoende weerstand, optimistisch worden ingeschat. Op die manier kan in de hand worden gewerkt, wat men nu juist tot elke prijs wilde voorkomen.

Naar onze overtuiging moet het beleid erop gericht zijn, vastberaden en vanuit kracht te voorkomen, wat zonder meer tot een catastrofe zou voeren. Wij volgen de regering als zij, zoals recent verwoord, recht wil laten wedervaren aan bondgenootschappelijke verplichtingen. Vaak wordt er gepraat en gedaan over Oost en West, over Rusland en de Verenigde Staten, alsof wij nergens bij horen en alsof nog altijd voor ons dezelfde neutraliteit geldig is.

Voorts is van gewicht te peilen waarop speciaal het beleid van de Sowjets is gericht: op het verminderen van kernbewapening zonder meer of heel specifiek op de plaatsing van de kruisraketten. De hele ontwikkeling en het verloop van de discussies hier en elders geven ons grote zorg. De geschiedenis heeft namelijk in deze gang van gebeurtenissen en beslissingen dikwijls geleerd dat niet de kwantiteit van stemmen maar de kwaliteit van het oordeel van leidende figuren, die vaak eenzamer kwamen te staan, hoger gehalte van realiteit toonde.

Wanneer deze belangen aan de orde komen, gevoelen wij de zware taak en de grote zorg van allen die tot regeren en voorgaan geroepe zijn. Het zij hen allen gegeven in wijsheid, voorzichtigheid en vastberadenheid te beslissen en te overtuigen. Het gaat namelijk om vrede en vrijheid en om vrijheid en vrede. Wij spreken dit uit ter wille van de normen en waarden' waarvan in de Troonrede

welsprekend is gezegd dat wij die moeten behoeden en levend houden. Het zijn normen en waarden waarover wij van de regering graag meer en het juistwillen vernemen, opdat niemand in dit land in het ongewisse hoeft te leven en te werken.

De vergadering wordt van 15.47 uur tot 16.05 uur geschorst.

Voorzitter: Steenkamp

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Het is ook vandaag weer gebleken dat algemene beschouwingen hier niet zo snel spannend zijn. De Eerste Kamer loopt niet voor de voeten, trekt niet aan jasjes en fluit niet ter rug. Politieke strijd wordt nauwelijks geleverd. Twee dagen politiek op afstand biedt het kabinet de broodnodige rust.

Inderdaad, zo kan in deze Kamer van bespiegeling het politieke debat worden gezien: ontspanning op het Binnenhof. Maar er is ook een keerzijde: wij zijn wél gewend te luisteren. Niet de dagelijkse strijd om prestige, macht en belang staat hier op de voorgrond, maar visie en kracht van argumenten. Wat dat betreft, hebben wij ook voor morgen het een en ander te verwachten. Niet de macht van het kabinet is aan de orde, maar zijn gezag. En gezag is niet een kwestie van de helft plus één. Deze dagen gaat het om kwaliteit: kwaliteit van visie, van beleid en van argumenten. Alleen daaraan ontlenen algemene beschouwingen in deze Kamer hun zin.

In de tweede Kamer beschikt het kabinet over 81 - in recentere tellingen 79 - vaste supporters; in deze Kamer zijn het er 43. Geen grote meerderheden weliswaar, maar er is wel met geringer steun geregeerd. Opvallend is nu in de meeste parlementaire democratieën dat de consensus waarop het kabinetsbeleid pleegt te berusten - en dat geldt zeker in West-Europa na de Tweede Wereldoorlog - veel verder reikt dan de eigenlijke steun in het parlement.

Anders dan Marx voorspelde, heeft de burgerlijke democratie in West-Europa de mensen eerder verenigd dan verdeeld. En voor elk kabinet is die consensus de basis van zijn politiek. Een overgang van zuiver conservatief beleid naar zuiver progressief, gesteld al dat wij

Abma

nauwkeurig konden aangeven wat onder het een en het ander moet worden verstaan, komt niet voor, evenmin als het omgekeerde. Een kabinet zoekt steun ook buiten het parlement en vindt die in de bestaande maatschappelijke politieke overeenstemming. Toen Den Uyl in een eerdere periode als oppositieleider eens sprak over de smalle marges van

Recreated copy

De Gaay Fortman

de politiek, doelde hij op de noodzaak voor elk kabinet, zich te houden aan de consensus en die niet te doorbreken.

Ik sprak al enkele malen over 'een kabinet'. Mijn stellige indruk is dat dit kabinet niet langer uitgaat van de consensus als basis voor een beleid dat ook op verschillende punten naar verandering zoekt. Het heeft dat gemeen met het kabinet-Thatcher in het Verenigd Koninkrijk en de regering Reagan in de Verenigde Staten. Misschien moeten wij het ook wel zien als onderdeel van wat de minister van Binnenlandse Zaken destijds 'de tijdgeest' noemde. Het kabinetsbeleid verenigt niet, maar verdeelt. Dat is het thema waarover ik deze dagen met het kabinet in discussie wil gaan. Ik vraag daarbij aandacht voor twee beleidsterreinen: economie en veiligheid.

De consensus zoals die op economisch gebied is gegroeid, omvat een aantal elementen. Het eerste is de gemengde economie. Naast de particuliere sector is ook een sterke publieke sector gewenst. Een belangrijk onderdeel daarvan is het stelsel van sociale zekerheid. Hoe de verhouding tussen die beide sectoren moet zijn, is voorwerp van discussie.

Als CDA en VVD zich ten doel stellen het beslag van de collectieve sector op de nationale middelen te beperken, behoeft dat streven op zich zelf nog geen grote verdeeldheid in de samenleving op te roepen. Dat gebeurt echter wél als de sociale zekerheid wordt aangetast in een tijd waarin steeds meer mensen daarvan afhankelijk worden, zonder dat die mensen uitzicht wordt verschaft op nieuwe banen. Wat tegenwoordig de verzorgingsstaat wordt genoemd, is nooit bedoeld geweest om mensen in plaats van werk dan maar inkomen te verschaffen.

Werkloosheid is een tijdelijke nood, waarin de overheid moet helpen voorzien. Door haar beleid moet zij zorgen voor voldoende werkgelegenheid, een in de Grondwet vastgelegde zorg. Het kabinet aanvaardt echter, dat zijn beleid in de macro-economische berekeningen resulteert in meer werkloosheid. Plannen die de werkloosheid zouden doen dalen, worden verworpen, omdat daarin het financieringstekort van de overheid stijgt, althans enkele tienden van procenten meer stijgt dan in de kabinetsplannen zou geschieden. Vermindering van het

tekort wordt daarmee tot heilige koe verklaard.

Resultaat is, dat er voor de werklozen niet veel hoop meer overblijft. Zij moeten het doen met 'de hoop, dat de conjunctuur aantrekt', zoals de minister van Financiën het onlangs zei in een vraaggesprek. Verhalen over het verband tussen werk en inkomen, zoals gisteravond door de premier op een partijbijeenkomst gehouden, klinken dan ook volstrekt ongeloofwaardig.

De absolute voorrang voor vermindering van het financieringstekort tast op het sociaal-economisch vlak de consensus aan. De vraag is niet in de eerste plaats, welk deel van de geldstromen via de overheid loopt, maar wat er met dat geld gebeurt. Zo kijkt eigenlijk ook het kabinet er tegenaan. Waarom aanvaardt het anders, dat de defensieuitgaven nog altijd reëel stijgen?

Is het het kabinet een zorg, dat van elke door bedrijven geïnvesteerde gulden tweeëntachtig cent via overheidsregelingen optafel komt? Zal binnenkort de WIR worden afgeschafte in het kader van de deregulering? Neen, dat zou zich niet verdragen met het streven, de invloed van particuliere ondernemingen op de economische besluitvorming en de verdeling van het inkomen te vergroten. In werkelijkheid gaat het niet om particuliere tegenover collectieve bestedingen, maar om invloed van ondernemingen versus sturing door de overheid.

De strijd om economische macht overheerst het zoeken naar oplossingen voor bestaande sociaal-economische problemen. Kardinaal Willebrands vindt de gevolgen van grote werkloosheid voor de samenleving erger dan een natuurramp. Hij wijst daarbij op persoonlijk leed, verbittering en uitzichtloosheid. Mensen die in zo'n situatie geraken, beseffen maar al te goed, dat ze niet het slachtoffer zijn van een natuurramp, maar van onrecht. Niet een vervangend inkomen maar werk is het enige antwoord op werkloosheid.

Niemand ontkent, dat ons land jarenlang heeft geleden aan wat intussen bekend staat als de Hollandse ziekte: gebruik van de aardgasbaten voor particuliere en collectieve consumptie in plaats van daarmee de economische structuur te versterken.

Bezuinigen moet dan ook, maar er zijn grenzen. Een grens ligt er in het niveau van de totale bestedingen. In een krimp-economie past geen deflatorisch beleid. Dat is de les uit de tijd van de grote depressie. Het forse bezuinigen heeft toen niet bijgedragen tot herstel, zoals Tinbergen onlangsaantoonde. In 1937 was er een korte opleving, met slechts een geringe daling van de werkloosheid. In 1938 ging het weer mis. Volledige werkgelegenheid kwam pas terug met de oorlogsvoorbereidingen, eerst in nazi-Duitsland, daarna in andere landen die bij die oorlog betrokken raakten. Ze bleef gehandhaafd in de tijd van wederopbouw.

Wij kunnen ons nu afvragen, of buiten oorlogsvoorbereiding, oorlogsvoering en wederopbouw er nog andere krachten zijn die de bestedingen zo kunnen stimuleren, dat ook de particuliere sector wordt meegesleept. Mijn fractie mist het geloof van de heer Zoutendijk, die maar door kan blijven luisteren naar de aanbode-economen, zonder dat uitvoering van hun adviezen resultaten blijkt op te leveren. Politiek is economie geworden en economie geloof. Het geloof van de geachte afgevaardigde blijkt bijzonder groot te zijn.

De financieel-economische maatregelen van het kabinet zijn, zo wordt in de miljoenennota gesteld, nogal fors. Zo'n beleid wekt nu eenmaal weerstand, zegt de geachte afgevaardigde de heer Zoutendijk. Het is niet de pijn van de materiële teruggang die dat beleid voor grote delen van de samenleving onaanvaardbaar maakt, maar het gebruik aan uitzicht. Aan directe uitbuiting, die vooral in de eerste eeuw van de industriële revolutie onze materiële vooruitgang verzegelde, is voor een groot deel een eind gekomen. Er is een nieuw verschijnsel voor in de plaats gekomen: marginalisatie. Op basis van geslacht, vooral vrouwen, leeftijd, vooral ouderen en jongeren, en etnische identiteit, vooral buitenlanders, worden naar de rand van de maatschappij verwezen.

Daar krijgen zij de rol toebedeeld van niet-actieven, mensen die een voortdurend dalende uitkering krijgen, waarmee zij tevreden moeten zijn. Zij mogen niet werken, maar moeten werk zoeken in de vorm van banen, die er niet zijn. Elke maatschappij kent zwakken, mensen met geestelijke of lichamelijke handicaps, mensen in moeilijke sociale of economisch omstandigheden. Uniek is het

De Gaay Fortman

zelf creëren van zwakke mensen, zoals vandaag in toenemende mate gebeurt. Tegelijk zien wij een opkomende verachting voor het zwakke. De slachtoffers worden tot daders verklaard. Zwart en bruin gaan zich weer organiseren.

Met het forse bezuinigingsbeleid wil het kabinet vertrouwen wekken, vertrouwen van het Nederlandse bedrijfsleven in de ruimte, die beschikbaar is voor het vrije ondernemen, vertrouwen van het internationale kapitaal in de hardheid van de gulden. Vergeten wordt de categorie, waarop vertrouwen zich in de eerste plaats moet richten, de eigen burgers. Zo is het te verklaren dat onder de doorgaans rustige bevolking van ons land een no nonsense-beleid steeds meer nonsense oproept. Ik doel dan niet op de nonsense van het kabinet zelf, waarover de heer Zoutendijk sprak, maar op de nonsense, die wij dagelijks persoonlijk ervaren.

Een inkomensbeleid voor ambtenaren en uitkeringstrekkers, dat uitsluitend wordt bepaald door overwegingen van begrotingspolitiek, roept tegenstellingen op die nog lang van invloed kunnen zijn op de maatschappelijke verhoudingen. Wie iets weet van investeringsklimaat begrijpt dat wij met deze ontwrichting van het publieke leven vele treden op de internationale vertrouwensladder zijn gezakt. De consensus over wat kan en niet kan in het optreden van de overheid als werkgever en als verschafter van een vervangend inkomen werd doorbroken met alle gevolgen van dien.

Niet alleen de parlementaire helft plus één, maar zeker ook de maatschappelijke consensus behoort voor een kabinet als randvoorwaarde te gelden. Je zoekt je beleid binnen en niet buiten de consensus. Wie de smalle marges doorbreekt, kiest voor polarisatie. Met name bij het CDA betekent dit de doorbreking van een jarenlange traditie. De strategie van het harmoniemodel heeft moeten wijken voor het ideologische gevecht om ruimte voor de marktsector. Dat wordt belangrijker gevonden dan de oplossing van maatschappelijke problemen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot het tweede hoofdterrein van beleid, waarop de politiek van vandaag door de consensus heen tracht te breken, de veiligheid. Veiligheidsbeleid leent zich per definitie niet voor een politiek van de helft plus één. De eerste garantie voor veiligheid

naar buiten ligt in eenheid naar binnen. Afschrikking kan nu eenmaal nooit in de eerste plaats berusten op wapens.

De basis ligt in de bereidheid, offers te brengen voor veiligheid en onafhankelijkheid en in de overtuiging, dat de maatschappij de moeite van het verdedigen waard is. Veiligheid is de laatste jaren wel in toenemende mate gezocht in militaire middelen. Eentotale vernietigingskracht is opgebouwd, die een miljoen keer zo groot is als die van de atoombom op Hiroshima. De twee supermogendheden zijn in staat om elkaar meer dan twintig maal te vernietigen. De bewapeningsuitgaven bedragen f 3 miljoen per minuut. Een half procent van het jaarbedrag zal al genoeg zijn om voldoende landbouwwerktuigen aan arme landen ter beschikking te stellen om in 1990 zelf in de voedselproductie te kunnen voorzien.

Velen ervaren nu in zichzelf een verschuiving van zorg om externe bedreiging door andere staten naar zorg vanwege de bedreiging door de wapenwedloop zelf en een bezorgdheid om de krankzinnige prijs, die deze vraagt. Dat het al lang niet meer gaat om afschrikking blijkt wel uit het feit, dat Oost en West voortdurend hun eigen sterkte relativeren en die van de ander hoog schatten. Wie poogt af te schrikken, zal natuurlijk precies het omgekeerde doen: nadruk leggen op de eigen militaire kracht, die opblazen en laten merken dat men voor mogelijke agressie door de ander niet bang hoeft te zijn. De afschrikingsstrategie is al lang overvleugeld door de wapenwedloop zelf. Nieuwe wapens moeten worden geechtvaardigd, desnoods door het voor te stellen alsof de huidige defensie beslist onvoldoende, zo niet waardeloos is.

In deze situatie kan het geen verwondering wekken, dat alom wordt gezocht naar een moment om de dynamiek van de bewapeningspiraal te doorbreken. De NAVO heeft dit niet beseft of in elk geval onderschat toen zij zich vastlegde op plaatsing van Pershing-II- en kruisraketten. Het protest daartegen is hevig en diepgeworteld. In een strategie van gelijktijdig onderhandelen, wordt al lang niet meer geloofd. Onderhandelen met het mes op tafel heeft tot nu toe niet méér opgeleverd dan voortdurend nieuwe messen.

Een kabinet dat onder dergelijke omstandigheden nieuwe raketten tóch wil plaatsen, voert zijn veiligheidsbeleid niet mét maar tégen een groot gedeelte van de eigen bevolking. Daarbij doet het minder ter zake, of het om 45% tegen 55% gaat of omgekeerd. Waar het écht ging om onze veiligheid waren wij in het verleden met ten minste 95%.

Hoe komt het nu, dat de staten in oost en west zo weinig oog hebben voor de noodzaak van een veiligheidsbeleid mét in plaats van tégen de eigen bevolking? Erhard Eppler, in zijn boek 'Veiligheid, een dodelijke utopie', wijt het aan wat hij noemt de surrogaat-utopie van op technocratische wijze produceerbare veiligheid, die perfect te maken is. Plaatst men maar op voldoende hoog niveau voldoende vernietigingskracht tegenover vernietigingskracht dan is, in het kader van de doctrine van wederzijds verzekerde zelfvernietiging, de veiligheid geproduceerd.

Eppler noemt dit een necrofiele illusie. 'Het behoort tot de werkelijkheid, dat al het menselijke leven onveilig, aan gevaaren bloot gesteld, kwetsbaar en sterfelijk is. 'Het veilige leven', zoals de titel van een tijdschrift van het verzekeringswezen luidt, bestaat niet... Slechts één ding is duidelijk: er bestaat nauwelijks een groter risico dan de poging, alle risico's te vermijden. Het laatste restje veiligheid zou ten prooi kunnen vallen aan de technocratische utopie van de totale veiligheid'. Een hoogtepunt beleefde die technocratische utopie vandaag in de zojuist door de geachte afgevaardigde de heer Zoutendijk uitgesproken hoop, dat de technologie eens een kernoorlog onmogelijk zou maken. Alweer: wat een kolossaal geloof!

De les van de SS-20 en de Pershing II is dat wat bedoeld is in het kader van technisch produceerbare veiligheid door de andere zijde wordt ervaren als bedreiging. Militaire strategie kan een Oostpolitiek hier en een westpolitiek daar niet overbodig maken. Buitenlandse politiek mag niet langer het hulpje zijn van militair-technisch denken.

De vredesdemonstratie van 29 oktober was in haar kern een verzet tegen de bedreiging over en weer in het kader van een vijand-denken. 'Chronische dwaasheid' heet de Van der Leeuw-lezing van Barbara Tuchman over het streven van regeringen naar een politiek, die tegen

De Gaay Fortman

hun eigen belangen ingaat. De politiek heeft in het verleden te veel dwaarsheden begaan om haar nu de ruimte te gunnen voor de voortzetting van de kwantitatieve en kwalitatieve wapenwedloop. De bevolking in Europa stelt haar eigen grenzen aan het veiligheidsbeleid. 'Géén nieuwe raketten' is de boodschap: 'Bedenk iets beters'.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het kabinet vandaag willen aanspreken op wijze, waarop het omspringt met de in ons land gegroeide politiek-maatschappelijke overeenstemming. Wellicht is dit een verrassend thema voor de fractie van de PPR, een partij die voortdurend tracht de consensus

Recreated copy

De Gaay Fortman

te doen verschuiven. Echter, verschuiven is wat anders dan er dwars doorheen breken. Je kunt in dit land geen politiek bedrijven dwars door de consensus heen.

Het kabinetsbeleid kent maar één vorm van presentatie: gebrek aan alternatief. In tegenstelling tot de heer Zoutendijk vind ik die presentatie ijzersterk. Het komt neer op: mensen, het moet nu eenmaal, het is nodig en er is helaas geen alternatief. Mijn bezwaar richt zich niet tegen de presentatie maar tegen de inhoud van het beleid. Er zijn immers wél alternatieven. Van belang is, dat deze ook in politieke zin vorm krijgen.

Sinds de val van het kabinet-Den Uyl in het voorjaar van 1977 heeft de oppositie de kiezers geen andere stijl van regeren meer in het voorzicht weten te stellen.

Thans dient zo'n alternatief zich aan in een mogelijke samenwerking tussen de PvdA en een groen-progressief akkoord, zoals voor de Europese verkiezingen van juni volgend jaar wordt voorgesteld. De PPR wil daarin al haar energie gaan steken!

De voorzitter: Het woord is thans aan de heer Schuurman. Ik wijs de leden van deze Kamer en de bewindslieden erop, dat dit zijn maidenspeech is. Ik wil hem hiermee bij voorbaat feliciteren.

□

De heer **Schuurman** (RPF): Dank u wel, mijnheer de Voorzitter!

De stem van de Reformatorische Politieke Federatie wordt nu ook voor het eerst in deze Kamer gehoord. Uit de inhoud van mijn betoog zal wel blijken dat een lange traditie in ons volksbestaan opnieuw en misschien vernieuwd aan bod komt. Sinds met name de invloed van Calvijn heeft zich in dit land een reformatorische visie op de taak van de staat ontwikkeld. In confrontatie met de problemen van de huidige verzorgingsstaat blijkt dat deze visie uitermate actueel is. Daarom wil ik daaraan dan ook allereerst aandacht geven, zij het op een bespiegelende wijze, maar ik heb begrepen dat dit past bij het niveau van deze Kamer!

Over weinig bestaat zoveel eenstemmigheid als over de constate dat er met de verzorgingsstaat iets aan de hand is.

De crisis van de verzorgingsstaat blijkt uit de dereguleringswoede, uit de veroordeling van vroegere politieke resultaten als nonsens-politiek. Ook het propageren van het profijtbeginselen de roep om privatisering benadrukken dat wij terug moeten van de weg van de toenemende overheidszorg. Het opkomen voor een bevorderingsstaat of een waarborgstaat, zoals sommigen dat noemen, alsmede het pleiten voor een zorgzame samenleving maken overduidelijk dat er voor een andere weg gekozen moet worden. Het gevaar is evenwel niet denkbeeldig dat dergelijke suggesties te veel aan de oppervlakte blijven, daarom voor een uitweg uit de huidige politieke crisis niet diep genoeg gaan en daarom uiteindelijk weinig te betekenen zullen hebben.

Het valt bij voorbeeld op dat de meeste suggesties op financieel gebied liggen. Uitwerking daarvan betekent dan ook niet meer dan een amendement of afslanking van de verzorgingsstaat. Voor een verantwoord regeringsbeleid dat ook perspectieven voor de toekomst biedt, is mijns inziens allereerst nodig in te zien waarom de verzorgingsstaat wel stuk moest lopen en wat daarvoor in de plaats moet komen.

In de geestesgeschiedenis van onze cultuur is reeds lange tijd de roep om een versterking van de overheidsinvloed aanwezig geweest. Van de staat wordt vooral dan veel verwacht wanneer de christelijke religie aan invloed gaat verliezen. Zo krijgt reeds voor de filosoof Hobbes in de 17e eeuw, wanneer hij het theïsme vaarwel zegt, de staat, zoals hij zelf zegt, de functie van een aardse god. Voor hem is de staat het centrum van het individuele en maatschappelijke leven. Wanneer naderhand een materialistische levens- en wereldbeschouwing de overhand krijgt, gaat de staat meer en meer functioneren als het religieuze centrum. Van de staat wordt verwacht dat hij zijn zorg uitstrekt van de wieg tot het graf.

Voor na de tweede wereldoorlog kon door allerlei oorzaken de verzorgingsstaat ps goed uitgroeien. De meeste politieke partijen hebben hun actieve bijdrage aan dit proces geleverd. Zelfs vele kerken hebben bepaalde taken naar de staat afgeschoven en daarmee het verzorgingsproces versterkt. Als voorbeeld daarvan verwijs ik naar het maat-

schappelijk werk dat tot aan het eind van de zestiger jaren nog voor het grootste gedeelte in handen van de kerken was, maar sinds die tijd door de staat is overgenomen. Via professionalisering, schaalvergroting en financiering door de staat hebben de kerken zich dat belangrijke werk laten afnemen. Met talloze andere grote en kleine voorbeelden zou duidelijk te maken zijn hoezeer de staat is uitgegroeid tot een verzorgingsstaat.

Nu deze ontwikkeling niet langer vol te houden is en de wal het schip van staat keert, is het dringend noodzakelijk de vraag aan de orde te stellen wat de eigenlijke normatieve taak van de staat behoort te zijn. Een dergelijke principiële bezinning kan tot inzet worden van een vernieuwing van de politiek.

In de christelijke traditie is er altijd gewaarschuwd tegen de overmacht en de almacht van de staat. Sinds de reformatie is er vanuit de erkenning dat de staat een instelling van God is, een bezinning op de normatieve begrenzing van de staatstaak op gang gekomen. Daaraan hebben met name Calvijn, Groen van Prinstereren Abraham Kuyper hun bijdrage geleverd. Pas in de eerste helft van de 20ste eeuw heeft professor Dooyeweerd aan de Vrije Universiteit van Amsterdam in deze reformatorische lijn een systematische uitwerking van een christelijke staatsleer gegeven.

Het kenmerkende van de staat behoort volgens Dooyeweerd te zijn dat hij rechtsstaat is. Meer dan één heeft vervolgens in de lijn van Dooyeweerd na de Tweede Wereldoorlog de opmars van de verzorgingsstaat bestreden. Verschillende publikaties in AR-Staatskunde uit die tijd leggen daarvan getuigenis af. Ook in eigen kring werd daar echter weinig of niet naar geluisterd.

Hetzelfde kan gezegd worden van de omvangrijke studie van de toenmalige secretaris van de Antirevolutionaire Partij professor Van Riessen die in zijn boek De maatschappij der Toekomst - eerste druk in 1952 waarschuwt tegen de toenemende collectivisering van de staatsinvloed. Dat is volgens hem een ontwikkeling die de burgers in de verschillende levensverbanden van hun vrijheid in verantwoordelijkheid berooft. Tegelijk waarschuwde Van Riessen in die tijd al tegen een toenemende schaalvergroting,

De Gaay Fortman

waarvan men wel veel welvaartsvruchten verwacht, maar die uiteindelijk de mensen meer en meer van de staat afhankelijk zullen maken, terwijl de staat onder invloed van die lasten zal bezwijken.

Ik zei reeds dat deze stemmen de ontwikkeling naar een verzorgingsstaat niet hebben kunnen keren. Nu momenteel de verzorgingsstaat in alle opzichten barsten en scheuren vertoont, is het interessant die visie op de rechtsstaat naderte onderzoeken en te actualiseren. Als ingangspoort daarvoor kan de reformatorische visie op de maatschappij dienen. Daarin spelen twee fundamentele beginselen een belangrijke rol. Het eerste is dat van de eigegeaardheid van elk samenlevingsverband. Het tweede beginsel is dat elk samenlevingsverband naar zijn aard de structuur van gezag en ontzag, van gezag en vrijheid moet erkennen en uitwerken.

De zin van deze structuurbeginselen is dat alle mensen in de verschillende verbanden hun vrijheid in verantwoordelijkheid behoren te beleven als coram Deo.

Mensen komen altijd in gemeenschappen voor: huwelijk, gezin, kerk, staat, school, bedrijf en allerlei maatschappelijke organisaties en verbanden. Voor elke gemeenschap gelden op een specifieke wijze de genoemde structuurbeginselen. Dat wil zeggen dat de structuren van deze gemeenschappen niet willekeurig tot stand komen. Deze structuren zijn voor-gegeven. De mens kan en mag deze structuren niet eigenmachtig bepalen. Wanneer men deze van God gegeven structuren miskent, loopt de mens daarvan op den duur steeds meer schade op. Deze structuren worden ook wel scheppingsstructuren genoemd. Men heeft daaruit de conclusie getrokken dat ze daarom conserverend zouden zijn en een progressieve politiek in de weg staan. Dat is een ernstig misverstand. Ingezien moet worden dat ze op menselijke vormgeving en positivering zijn aangelegd. Ze bedoelen in een dynamische uitwerking gezonde verhoudingen tussen mensen en hun verbanden te bevorderen en ontsporingen te voorkomen.

Voor verschillende gemeenschappen van mensen gelden verschillende verantwoordelijkheden. Dit werd altijd bedoeld wanneer in de christelijk-historische en antirevolutionaire traditie gesproken werd van de soevereiniteit in eigen kring.

Geen enkele gemeenschap mag over de andere heersen. Samen hebben ze hun normatieve plaats onder de Wet van God. God is aller soeverein. Daarom mag bij voorbeeld de kerk niet heersen over de staat of het gezin.

Tegen deze verkerkelijking is terecht veel geprotesteerd. Maar op dezelfde gronden moet ook gewaarschuwd worden tegen de verstatelijking of een verpolitisering, wanneer de staat over andere gemeenschappen wil heersen. Dan ontbreekt het zicht op de juiste begrenzing van de taken van de verschillende levensverbanden.

Vanuit deze reformatorische visie op de maatschappij wordt ook de inhoud duidelijk wanneer gesproken wordt over de rechtsstaat. De begrenzing van de staatszaak is gegeven met de verantwoordelijkheid van de staat om de publieke gerechtigheid te bevorderen en daarin het algemene belang te dienen. De staat als rechtsgemeenschap heeft enorme bevoegdheden in het onderlinge verkeer in de samenleving. Onrecht van binnen en onrecht van buiten moeten worden bestreden. De overheid moet vanwege het algemene belang voorwaarden scheppen om de mensen in hun verschillende gemeenschappen en verbanden hun verantwoordelijkheden te kunnen laten dragen. Zeker in een dynamische maatschappij als de onze behoort de overheid niet alleen stimulerend en voorwaardenscheppend bezig te zijn, opdat ieder zijn cultuurtaken in verantwoordelijkheid kan aanvaarden en uitvoeren, maar ook behoort de overheid te anticiperen op moeilijke ontzettingen. De overheid behoort maatschappelijk kwaad terug te dringen en te voorkomen.

Wanneer de overheid zich door deze normatieve taak laat leiden, is een vernieuwing van de rechtsstaat mogelijk en wordt een terugdringen bevorderd van wat niet tot de eigenlijke overheidstaak behoort. Om misverstanden te voorkomen, wil ik nadrukkelijk zeggen dat dit in geen enkel geval betekent dat we de klok terugzetten. We zullen niet terug moeten naar een economische individualisering, naar een brute, liberale, kapitalistische maatschappij, waarin ieder voor zichzelf moet zorgen. Het voorkomen van de hardheid van zo'n maatschappij behoort tot de taak van de overheid. Daarom zal de staat voorzover andere mogelijkheden zijn uitgesloten, juist vanwege de opdracht om recht te doen, blijvend moe-

ten opkomen voor het zwakke, het misdeelde, de ontheemden en de vreemdelingen. Daarop behoort zich de blijvende sociale zorg van de staat te richten.

Deze sociale gerichtheid betekent eigenlijk een herziening van de algemene sociale zekerheid. Algemene sociale wetten zijn niet zo sociaal als de benaming wil doen voorkomen. Het ligt voor de hand dat het uitdijend subsidiestelsel dat de laatste tientallen jaren is ontwikkeld, eveneens aan een normatieve beoordeling moet worden onderworpen en dienovereenkomstig moet worden bijgesteld.

Het tweede structuurbeginsel, dat van gezag en ontzag en de juiste balans daartussen, is evenals voorandere gemeenschappen, ook voor de staat van actuele betekenis. De overheid wordt van Godswege geroepen haar gezag dienend uit te oefenen en daarbij te streven naar een maximale verantwoordelijkheid van de burgers, opdat de maatschappij zich in al haar veelzijdigheid kan ontplooiën. Binnen dit kader valt de decentralisatie van de overheidstaken toe te juichen. Overigens zal de overheid er alles aan moeten doen om de normatieve structuur van gezag en ontzag te versterken. Wanneer deze normatieve structuur niet meer of steeds minder gehonoreerd wordt, zullen we de ernstige gevolgen daarvan ondervinden.

De structuur zal bij verwaarlozing of ontkenning zich op een verworden wijze laten gelden. Die ontzetting demonstreert zich in onze tijd bij voorbeeld in de vele ontsporingen van van het maatschappelijk leven middels allerlei acties. Een dergelijke situatie kan gemakkelijk chaotische en anarchistische gevolgen hebben. In landen hier niet ver vandaan zien we een ontsporing in een tegenovergestelde richting, die van de ijzeren dictatuur.

Om aan dat dilemma van anarchie of dictatuur blijvend te ontkomen, behoort de overheid haar wettig gezag te handhaven en behoort dat gezag door de burgers te worden erkend. Wanneer de overheid met overtuigingskracht optreedt en zich bewust is dat haar gezag ten diepste dienen betekent, zal blijken dat er in ons land gelukkig nog vele gezonde krachten aanwezig zijn om de regering in dat streven te steunen.

Mijn beschouwing wil ik afsluiten met een aantal concrete vragen. In deze vragen tracht ik een toespitsing te ge-

De Gaay Fortman

ven van wat mijn fractie bedoelt met de versterking en bevordering van de rechtstaat.

1. Met de twee hoofdlijnen van het regeringsbeleid kan mijn fractie zich zonder moeite verenigen. Het derde spoor, dat van de arbeidstijdverkorting gepaard aan emancipatie en individualisering lijkt mij innerlijk tegenstrijdig en daarom zeer bezwaarlijk. Arbeidstijdverkorting kan in sommige opzichten en op bepaalde gebieden gewenst zijn om de werkloosheid te bestrijden, maar met het voorgestelde emancipatiebeleid bevordert de regering juist in een ander opzicht weer de werkloosheid.

Bovendien leidt dat gemakkelijk tot ontbinding van huwelijk en gezin. Emancipatie binnen deze gemeenschappen behoort tot de verantwoordelijkheid van de leden van deze

Recreated copy

gemeenschappen. Het overheidsbeleid moet daarvan afblijven.

Veel erger is het echter dat soms de indruk wordt gewekt, dat de regering met haar beleid de eigen aard van huwelijk en gezin niet meer volledig erkent. Zij lijkt dan een emancipatie van deze verbanden voor te staan. In de miskenning van de kracht van huwelijk en gezin is er geen rem meer op de weg naar een geatomiseerde samenleving. De overheid zou juist met het oog op de versterking van de gezonde grondslagen van het volksleven voorrang in haar beleid moeten geven aan de bescherming van huwelijk en gezin. In deze gemeenschappen ligt uitzonderlijke kracht, omdat het geheel van die gemeenschappen meer is dan de som van de leden.

De toenemende roep om de genoemde individualisering zal zeker zo verwoestend werken als de vroegere economische individualisering. Bovendien legt de regering met dit beleid een extra belasting op het budget. Beter zou het zijn, deze financiën te gebruiken voor de bestrijding van werkloosheid van met name kostwinners en schoolverlaters. Wat is er overigens over van een vroeger gedane suggestie binnen de kring van het vorige kabinet om aan werkloze schoolverlaters, op grond van de verkregen uitkering, een sociale arbeidsplicht op te leggen? Werk is er immers genoeg.

Mocht het niet tot een dergelijke plicht komen, dan is het misschien te overwegen de weg van de vrijwilligheid te kiezen, met daaraan gekoppeld een differentiatie in het uitkeringsstelsel. Zij die zich niet willen inzetten voor gemeenschappelijke taken, zullen dan met een minimale uitkering genoegen moeten nemen.

2. Ook de honorering van het tweede fundamentele beginsel van de rechtsstaat zou ik graag wat meer uitgewerkt willen zien in het regeringsbeleid. Ik doel daarmee op de dwang, vanuit het verleden, de verschillende samenlevingsverbanden in het democratiseringsproces te laten opgaan. Er is alles voor te zeggen dat mensen in meedenken en meespreken meer verantwoordelijkheid krijgen, maar een uitwerking van de normatieve structuur achterwege laten, komt ons duur te staan - en dit niet alleen in financieel opzicht. Als voorbeeld verwijs ik naar de democratisering van de universiteiten.

Lange tijd zijn door deze trend de universiteiten lam gelegd, omdat de meest verantwoordelijken hun verantwoordelijkheid niet meer konden effectueren. Bij handhaving van die democratiseringsdwang lijkt nu de wal ook hier het schip te keren. Het resultaat is echter een geldverslindende bureaucratisering, die overigens eerder verstarrend dan bevrijdend werkt voor de universiteiten. Zou het niet veel verhelderen en tegelijk veel financiën besparen, wanneer de regering in haar beleid de eigenlijke taak van de universiteiten weer erkent en daarbinnen ruimte laat voor een opbloei van een gestructureerde verscheidenheid aan verantwoordelijkheden?

3. Een vrijmaking van de verzorgingsstaat en een terugdringen van zijn lasten zullen niet in een handomdraai gerealiseerd kunnen worden. De weg van een zieke verzorgingsstaat naar een gezonde rechtsstaat eist gemeenschappelijke diagnose en een door allen aanvaarde therapie.

In een permanent overleg met de sociale partners zou voorzichtig en met wijsheid, gepaard aan moed, nagegaan moeten worden, welke prioriteiten in de eerstkomende jaren gevolgd moeten worden. Interessant in dit verband is het, te weten wat de regering van de veel gehoorde klachten vindt, dat de financiële lasten van de AOW in de toekomst niet meer zijn te dragen. Welk beleid staat de regering hier op lange termijn voor ogen? Zal hier de algemeenheid van de voorziening, juist om het sociale karakter ervan te behouden, niet ter discussie moeten worden gesteld?

4. Tot slot: aandacht voor de rechtsstaat zal ook betekenen het hebben van aandacht voor een versterking van de internationale rechtsorde. Ik wil daarbij graag wijzen op drie actuele zaken. De eerste betreft de ontwikkelingssamenwerking. Bestrijding van armoede, honger en ziekte behoort, via een internationale rechtsorde, in de internationale politiek een eerste prioriteit te krijgen en te behouden. Moet dat niet voortdurend worden benadrukt en nagestreefd, vooral nu alle aandacht gericht lijkt te zijn op ons eigen hebben en houden?

Het tweede voorbeeld gaat over de bewapeningsproblematiek en nu eens niet over de kernwapens. Nu zich via biosyn-

thetische weg, via de methode van de recombinant DNA-technologie, nieuwe mogelijkheden voordoen om nieuwe zeer verschrikkelijke chemische wapenen te maken, is het de hoogste tijd, nu het nog kan, om via internationaal overleg te komen tot een algeheel verbod.

Ten derde. Vraagt ook de invoering van volledige automatisering via de robotisering van de industrieën niet om de uitwerking van het internationaal arbeidsrecht om werkende mensen te beschermen tegen een ongebreidelde technische ontwikkeling en een harde nationalistische concurrentiestrijd?

Welke initiatieven denkt de regering voor deze vraagstukken te nemen?

Mijnheer de Voorzitter! Aan het eind gekomen van mijn beschouwing en de gestelde vragen, wil ik de regering veel wijsheid en vasthoudendheid toewensen. In een verantwoord beleid is zegen te verwachten van Hem in wiens dienst de overheid geroepen is. Ik ben de regering er erg dankbaar voor, dat deze afhankelijkheid opnieuw aan het eind van de Troonrede, na 10 jaren, wordt erkend.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Het GPV is God dankbaar dat het, na een periode van afwezigheid, opnieuw in dit Huis een nationaal gereformeerde politiek mag voorstaan. Een gereformeerde politiek die in ons land, de eeuwen door, de Bijbel als uitgangspunt en richtsnoer heeft gehad; een politiek die nationaal is omdat deze tot zegen wil zijn van land en volk. Bij ons eerste optreden in dit Huis hebben wij daar breder rekenschap van gegeven.

Er wordt wel eens gezegd: kleine partijen hebben het gemakkelijk. Ze dragen geen regeringsverantwoordelijkheid, ze kunnen zonder compromissen hun getuigenis afleggen. Toch is deze voorstelling niet juist. Een kleine partij heeft het niet gemakkelijk. Want je bent een politieke partij. Als je alleen maar zou volstaan met een principieel getuigenis en je je niet bekommert over de vraag hoe ons land geregeerd moet worden, dan schiet je als politieke partij tekort.

Het GPV heeft zich dan ook steeds ingespannen om thetisch wegen te wijzen hoe ons land geregeerd kan worden. Zij wil dit ook nu doen bij deze algemene

beschouwingen over de begroting van 1984. Het ligt voor de hand, dat deze beschouwingen in het teken staan van wat ons allen op het ogenblik me grote zorg vervult. De acties die de laatste weken zijn gevoerd tegen het beleid van de regering schijnen te gaan escaleren. Het is in dit verband dan ook te betreuren, dat de stakingsverboden voor ambtenaren zijn afgeschaft zonder dat het stakingsrecht voor de ambtenaren is geregeld.

Het wreekt zich nu. Want vindt de regering het niet volstrekt onjuist, dat het stakingsrecht aan de rechters in plaats van aan de wetgever wordt overgelaten? We komen trouwens in een merkwaardige situatie. Immers in het conflict tussen regering en ambtenaren was de rechter in feite partij omdat zijn inkomen aan dat van de ambtenaren is gekoppeld.

Is de regering niet met ons van mening dat het daarom beter is om conflicten, zoals wij die nu meemaken, door middel van arbitrage op te lossen? Brandend actueel is de zaak hoe de overheid zich bij bepaalde acties moet opstellen. Zo hoorden we de ambtenarenbonden stellen dat alle acties secuur worden gepland en dat bij voorbeeld op gemeentelijk niveau met de gemeentelijke overheid acties zorgvuldig worden overlegd.

In aansluiting op een vraag van de heer Christiaanse zouden ook wij willen weten of dit betekent dat het college van burgemeester en wethouders van Amsterdam vorige week aan de gemeentelijke brandweer toestemming heeft verleend om hier het Binnenhof vol te spuiten met schuim. Wie heeft de kosten daarvan betaald? Wie draait op voor de kosten van het schoonmaken? Als diezelfde gemeenteambtenaren het kantoor van de rijksbelastingen in Amsterdam bezetten, worden dan geen grenzen overschreden?

Een zaak die de regering regelrecht regardeert, is de staking bij de PPT. De postbezorging is een belangrijke zenuw van het economische verkeer. Moet de overheid langer blijven toezien hoe de belangen van het bedrijfsleven onevenredig worden geschaad? De overheid heeft als Gods dienaar de hoge roeping om ervoor te zorgen dat in ons land het recht wordt gehandhaafd. Maar waar blijft de rechtshandhaving als de ene groep strafeloos het recht aan de andere groep

ontneemt?

Zo blokkeerden gisteren Arnhemse ambtenaren het kantoor van de Postcheque- en Girodienst te Arnhem. Evenals de heer Christiaanse willen wij weten of dit juridisch zomaar kan. Kan de ene ambtenaar zomaar de andere beletten in de uitoefening van zijn ambt? Daarbij komt dat men hiermee het economische leven tot in het hart treft. Moet de regering dan niet ingrijpen? Wanneer zal de regering handelend optreden?

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot een enkele opmerking over het driesporenbeleid, dat de regering totuitgangspunt van haar beleid heeft gekozen. Het eerste spoor, het terugdringen van het financieringstekort, heeft onze volle instemming. Het getuigt van moed dat de regering onpopulaire maatregelen durft te nemen. Het is een goede zaak dat zij voor haar personeelsbeleid een trendsetend beleid in plaats van een trendvolgend beleid gaat voeren. Dat het financieringstekort zo uit de hand is gelopen, komt immers mede door het gevoerde trendbeleid. Want toen de werkgevers en de werknemers jaar op jaar besloten tot loonsomstijgingen die uitgingen boven de stijging van de produktiviteit, kreeg de regering, als grootste werkgever, de rekening gepresenteerd. Het bedrijfsleven wilde geen geleide loonpolitiek. Men wilde in vrijheid zelf de lonen vaststellen.

Welnu, wij zien waar het op uitgelopen is. Dat nu dit kabinet door het voeren van een trendsetend beleid orde op zaken wil stellen, heeft onze hartelijke instemming. Wel zou het verstandiger zijn geweest als er vooraf met de ambtenarenbonden over een en ander overleg zou zijn gepleegd. Dat er spanningen gekomen zijn, is begrijpelijk. Er is nu immers een situatie ontstaan waarin de rollen zijn omgedraaid. In het vervolg zal niet meer de overheid zich moeten richten naar het loonresultaat in de marktsector, maar de marktsector zal zich in zijn onderhandelingen moeten richten naar de overheid.

Maar omdat nog niet zo lang geleden in de marktsector ca.o.'s zijn afgesloten, zijn er nu tijdelijk in de grootte van de loonmatiging verschillen met de ambtenaren. In de toekomst moet er uiteraard voor gezorgd worden dat de loonontwikkeling in de collectieve sector en de loonontwikkeling in de marktsector met

elkaar in de pas blijven lopen. Als het niet vrijwillig gebeurt, zal een loonmaatregel onvermijdelijk zijn.

Het is te betreuren dat de regeringspartijen in de Tweede Kamer forse gaten in de begroting hebben geschoten, zodat de vermoedelijk geringe verlaging van het financieringstekort in 1984 niet zal worden bereikt. Dominee Abma wees hierop ook reeds. Graag zou ik van de regering vernemen of deze gaten worden gedicht.

Het tweede spoor dat de regering heeft uitgezet, het versterken van de marktsector, heeft eveneens onze instemming. Of alle instrumenten die worden ingezet om dit doel te bereiken effectief zijn, mag worden betwijfeld. Zo is de verlaging van de vennootschapsbelasting voor de bedrijven die winst maken een goede zaak. De vele bedrijven die geen winst maken of in de rode cijfers zitten, hebben er evenwel niets aan. Ook de verhoging van het hoge b.t.w.-tarief met 1 % is naar onze mening niet ten gunste van de marktsector. Met name kan hierbij gedacht worden aan de bouw- en nijverheid. Zou het niet effectiever zijn ter stimulering van de werkgelegenheid in de nieuwbouw en van het onderhoud, om na 1984 het hoge b.t.w.-tarief te verlagen en ter compensatie het lage tarief iets meer te verhogen? Vooral luxe goederen zouden naar een hoger tarief kunnen worden gebracht.

Het derde spoor, de herverdeling van de arbeid, ontmoet bij ons meer bedenkingen. De regering gaat ervan uit dat er te weinig werk is. Dat weinige werk moet beter worden verdeeld. Daarom zal de arbeidstijd verkort worden. Wij moeten in vrij korte tijd komen tot een 36-urige werktijd. Als dit niet vrijwillig gaat, zo stond het vorige week in de krant, dan overweegt de regering om bij het afsluiten van nieuwe ca.o.'s de arbeidstijdverkortings bindend op te leggen.

De vraag is evenwel, of er een tekort aan arbeid is. Heeft de huidige werkloosheid niet overwegend financiële achtergronden? Bovendien menen verschillende deskundigen dat het zeker niet vaststaat dat een arbeidstijdverkortings, zoals de regering die voorstaat, wel zo een belangrijke bijdrage levert aan de verlaging van de werkloosheid.

In een goed gedocumenteerd betoog in het laatste nummer van Management Team toont professor Hartog aan dat arbeidstijdverkortings, ook al wordt er

Schuurman

loon voor ingeleverd, zal leiden tot een kostenstijging per eenheid produkt en daardoor nadelig zal uitwerken voor onze concurrentiepositie. Verlies aan afzet zal hiervan het gevolg zijn.

Ook de oud-president van De Nederlandsche Bank, professor dr. J. Zijlstra, heeft vorige week voor het Genootschap van Hoofdredacteuren gesteld dat elke geforceerde arbeidstijdverkorting een ruïne wordt voor onze economie. De enige mogelijkheid voor arbeidstijdverkorting ziet dr. Zijlstra, als deze gepaard gaat met handhaving van de bedrijfstijd en evenredige inlevering van het loon. Echte deeltijd voldoet volgens hem hieraan.

Recreated copy

Van der Jagt

Echter, doorvoering over de hele linie stuit op praktische bezwaren. Wat vindt de regering van zowel de ene als de andere visie? Is het niet raadzaam om met het derde spoor behoedzaam om te gaan en om er op korte termijn niet al te hoge verwachtingen van te hebben? Zou het niet onverstandig zijn, gezien het gereleveerde, om bindende voorschriften aan het bedrijfsleven op te leggen? De kans is groot dat een geforceerde arbeidstijdverkorting het tegengestelde resultaat oplevert van wat men beoogt.

Uit het voorgaande is wel gebleken dat wij het beleid dat de regering voorstaat, kunnen steunen. Toch zullen wij naar onze vaste overtuiging meer moeten zeggen dan de Miljoenennota stelt. Te denken valt aan het woord van Christus, dat een mens niet alleen van brood zal leven, maar van alle Woord dat uit de mond van God gaat. Welnu, als er één zaak is waarvan de kranten vol staan en waarvoor de mensen warm lopen, dan is het wel de broodkwestie.

Die staat centraal. Men kijkt bij elkaar in de portemonnee en als de een iets meer moet inleveren dan de ander, legt men de boel plat. Aan die mentaliteit gaat ons land kapot. Als wij werkelijk de werkloosheid tot in de wortel willen bestrijden, zullen wij als volk tot offers bereid moeten zijn. Dan moet er echter wel wat aan onze mentaliteit veranderen, dan moet onze instelling niet egoïstisch en materialistisch zijn.

Die offerbereidheid was er bij voorbeeld wel na de Tweede Wereldoorlog. Ons land was leeggeplunderd, Indië waren wij kwijtgeraakt. Wat is er toen hard gewerkt. Door een sterke matiging in de lonen konden wij een industrialisatiebeleid tot stand brengen en een goede exportpositie veroveren. Dat kan weer, want prof. Zijlstra stelde terecht in de reeds eerder geciteerde rede dat de hoge werkloosheid niet enkel voortvloeit uit de internationale recessie. Deze is voor een groot deel van eigen fabrikaat. Daar is veel aan te doen. De vraag moet nu worden gesteld of de regering in de bestrijding van de werkloosheid niet méér het voortouw kan nemen. Naar onze mening gebeurt dit nog niet voldoende.

De regering wekt het bedrijfsleven op om te investeren, maar het onbevredigende

is dat de overheid zelf jaar op jaar minder investeert. De Partij van de Arbeid en de FNV wijzen in hun alternatieven eveneens op denoodzaak van het opvoeren van de overheidsinvesteringen. Het zwakke punt in deze voorstellen is evenwel dat het financieringsstekort stijgt. Een bekend econoom zei daarvan: je moet een op hol geslagen paard niet nog eens de zweep geven. De kunst is dus om de overheidsinvesteringen aan te zwengelen zonder dat het financieringsstekort stijgt.

Wij noemden al het feit dat een verlaging van de vennootschapsbelasting niet aan het gehele bedrijfsleven ten goede komt. Te overwegen valt of met deze verlaging na 1984 in dit tempo moet worden doorgegaan en of deze middelen niet effectiever kunnen worden ingezet. Te denken valt ook aan een snellere en meer opgevoerde privatisering. Een mogelijkheid kan ook zijn om de door de arbeidstijdverkorting vrijgekomen plaatsen in de collectieve sector minder te doen bezetten dan was voorgenomen.

Ook valt te denken aan een hogere gasafzet ten bate van kolen en olie. De Gasunie zegt in het plan voor gasafzet 1983 dat dit verantwoord is. De energiebesparing, de betere isolatie, veroorzaakt een daling van 30%, terwijl het aardgasaanbod relatief groter is geworden. In het Nationaal herstel- en ontwikkelingsplan van het GPV worden verschillende voorbeelden gegeven die ertoe kunnen leiden dat de consumptieve uitgaven worden omgebogen ten gunste van de investeringen.

Wij vragen aan de regering in dit verband of het verstandig is om aan de ambtenaren de toezegging te doen dat de brutolonen de komende drie jaar niet achteruit behoeven te gaan. Het zou wel eens nodig kunnen zijn juist ter wille van de krachtdadige bestrijding van de werkloosheid om de komende jaren de broekriem nog een gaatje strakker aan te trekken. Wij weten het, sommige voorstellen zullen pijn doen. De pijn van de werkloosheid van honderdduizenden is echter erger.

Wanneer de werkloosheid jaren voortduurt, dooft de hoop op verandering uit. Dan wordt het leven een verschrikking; dan komt er de verveling en de eent-

nigheid, de verbittering en de moede-loosheid, wat zich gaat manifesteren in moeilijke gezinsverhoudingen. De situaties zijn vaak zo paradoxaal. Het aantal werkloze bouwvakkers gaat ver uit boven de 100.000, terwijl er werk genoeg is, want de binnensteden verkrotten en verpauperen.

Dit kan en mag niet blijven voortbestaan. God geeft ons allen de opdracht om te werken, om deze aarde te ontwikkelen tot Zijn eer. Wat komt daarvan terecht als de handen in de zakken blijven en slechte woontoestanden blijven voortduren? Daarom zal een bezieland ontwikkelingsplan, een soort deltaplan voor de oplossing van de werkloosheid, een aanzet kunnen zijn. Wij zouden dit een vierde spoor kunnen noemen. De meerdere overheidsinvesteringen kunnen een krachtige stimulans zijn voor herstel van het bedrijfsleven. Het mes gaat dan naar twee kanten snijden. De werkloosheid wordt minder, en daardoor ook de uitkeringen uit de sociale kassen, terwijl de belastingopbrengsten stijgen.

Als dit vierde spoor van een nationaal herstel- en ontwikkelingsplan wordt meegenomen, kan wellicht een verzoeningsbrug worden geslagen naar de vakbonden. Want de rail van dit spoor loopt voor een groot deel parallel met de plannen van de vakbonden. Dit spoor schept immers werkgelegenheid en men heeft gezegd dat men voor het herstel van de werkgelegenheid offers wil brengen. Daar mag de regering de vakbonden op aanspreken. Zeker, de offers moeten eerlijk worden verdeeld. Welnu, wie zou daar tegen zijn?

Mijnheer de Voorzitter! Waarom lopen wij zo warm voor dit vierde spoor? Omdat wij hierin een middel zien voor een politiek waarin niet de mens en zijn begeerten centraal staan, maar God en Zijn eer. Als wij dat als volk willen, kan er een eind komen aan de toestand van malaise en machteloosheid. Zo'n politiek doet nieuwe veerkracht in ons volk ontstaan. Zo'n politiek is ook waarachtig sociaal, omdat zwakkeren in de samenleving, zij die werkloos zijn, weer zinvol aan de slag kunnen.

Ten slotte zou ik iets over het veiligheidsbeleid willen zeggen ... Ik merk dat het rode lampje brandt, mijnheer de Voorzitter. Daarom draai ik er nu een punt

Van der Jagt

aan.

De regering wenste ons in de troonrede bij monde van onze vorstin Gods zegen toe. Wij wensen die wederzijds aan de regering. Moge God de regering de kracht geven om het schip van staat in het ruwe weer van deze tijd op vaste koers te houden.

De beschouwingen worden geschorst. Sluiting 17.14. De voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om :

a. de openbare behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen houden op 29 november 1983:

Wijziging van hoofdstuk XV (Departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1982 (wijziging naar aanleiding van de Voorjaarsnota; tweede wijzigingsvoorstel) (18029);

Intrekking van de Wet van 23 november 1946, houdende voorlopige voorzieningen met betrekking tot de bouwkasen (Stb. G 331) (18002);

Wijziging van hoofdstuk XIII (Departement van Economische Zaken) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1981 (verzamelontwerp; vierde wijzigingsvoorstel) (18004);

Wijziging van hoofdstuk XI (Departement van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor de jaren 1980 en 1981 (verzamelontwerp; derde wijzigingsvoorstel) (18028);

Wijziging van hoofdstuk XII (Departement van Verkeer en Waterstaat) van de aanwijzing en de raming van de middelen tot dekking van de uitgaven van het Rijk voor het jaar 1982 (18 044);

Wijziging van de begroting van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie en van de Rijkspostspaarbank voor het jaar 1981 (verzamelontwerp; eerste wijzigingsvoorstel) (18032);

Wijziging van artikel F 16 van de Algemene burgerlijke pensioenwet (18008);

Wijziging van de Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen (14281);

Wijziging van de Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen (17815);

Verhoging van het quotum van het Internationale Monetaire Fonds en wijziging van de beslissing van het College van Bewindsvoerders van het Internationale Monetaire Fonds inzake Algemene Leningsarrangementen (GAB) (1.7 992).

b. het voorbereidend onderzoek van

de volgende wetsvoorstellen te doen houden op 29 november 1983:

I. door de vaste commissie voor Welzijn en Volksgezondheid:

Regelen inzake de verlening van uitkeringen en bijzondere voorzieningen aan burgerslachtoffers (wet uitkeringen burger-oorlogsslachtoffers 1940-1945) (17376).

II. door de vaste commissie voor Justitie:

Herziening van bepalingen van het Wetboek van Strafrecht en van enkele andere wetten in verband met de indeling van strafbare feiten in geldboetecategorieën (Wet indeling geldboetecategorieën) (17 524).

c. de openbare behandeling van het volgende wetsvoorstel te doen houden op 6 december 1983:

Wijziging van de Kleuteronderwijswet en van de Lager-onderwijswet 1920 met betrekking tot beroep in geval van ontslag in disciplinaire maatregelen (17821).

d. het voorbereidend onderzoek van de volgende wetsvoorstellen door de vaste commissie voor Financiën alsmede de openbare behandeling ervan te doen houden op resp. 6 december en 13/14 december 1983:

Wijziging van de inkomstenbelasting (belasten van aanspraken op verstrekkingen ingevolge de Ziekenfondswet die toekomen aan degenen die recht hebben op een uitkering ingevolge de Wet Werkloosheidsvoorziening) (18131);

Wijziging van de inkomstenbelasting en de loonbelasting in het kader van het belastingplan 1984 (18 135);

Verhoging van de alcoholaccijns en afschaffing van de gemeentelijke belasting op sterke drank (18136);

Verhoging van de bieraccijns (18137);

Wijziging van de Wet op de omzetbelasting (18138);

Verhoging van de belasting van sigaretten en kerftabak alsmede wijziging van de tariefstructuur van de belasting van tabaksfabrikaten (18139);

Wijziging van de Kostenwet invordering rijksbelastingen (verhoging tarief betekening van dwangbevelen) (18143).

e. de openbare behandeling van het volgende wetsvoorstel te doen houden op 13 december 1983:

Regelen ter voorkoming van verontreiniging door schepen (Wet voorkoming verontreiniging door schepen) (17 320).

f. het voorbereidend onderzoek van het volgende wetsvoorstel door de vaste

commissie voor Financiën alsmede de openbare behandeling ervan te doen plaatsvinden op resp. 20 december en 28/29 december 1983:

Wijziging van de indeling in tariefgroepen in de inkomsten- en de loonbelasting en wijziging van de inkomstenberekening voor gehuwde belastingplichtigen in de inkomstenbelasting alsmede aanpassing van een aantal andere wetten (18121).

Lijst van ingekomen stukken

met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen: 1Åř. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen: Regelen inzake de verlening van uitkeringen en bijzondere voorzieningen aan burger-oorlogsslachtoffers (Wet uitkeringen burger-oorlogsslachtoffers 1940-1945) (17 376); Herziening van bepalingen van het Wetboek van Strafrecht en van enkele andere wetten in verband met de indeling van strafbare feiten in geldboetecategorieën (Wet indeling geldboetecategorieën) (17 524); Regels inzake de financiële gevolgen voor provincies en gemeenten van rijksbeleid en inzake de uitkeringen uit 's Rijks kas aan provincies en gemeenten (Wijziging van de Provinciewet en de Gemeentewet) (17 737); Wijziging van de Kleuteronderwijswet en van de Lager-onderwijswet 1920 met betrekking tot beroep in geval van ontslag en disciplinaire maatregelen (17821); Naturalisatie van Antónia Nascimento, Ana Maria en 21 anderen (17901); Naturalisatie van Ammersing, Krishnapersad en 20 anderen (17902); Naturalisatie van Aynaz, Gabriel en 28 anderen (17922); Naturalisatie van Budak, Hanun en 28 anderen (17923); Naturalisatie van Hauhahu, Batseba en 19 anderen (17924); Wijziging van de Kleuteronderwijswet en de Lager-onderwijswet 1920, inhoudende een aanvulling in verband met de rechtspositie van het personeel (17926); Naturalisatie van Bauwens, Leon Frans en 24 anderen (17927); Naturalisatie van Bujak, Adalbertus en 30 anderen (17928); Naturalisatie van Braüers, Heinrich Theodoren 2 3 anderen (17 929); Naturalisatie van Banati, Om Dutt en 26 anderen (17930); Wijziging van hoofdstuk VIII (Departement van Onderwijs en Wetenschappen) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar

Van der Jagt

1982 (wijziging in hoofdzaak naar aanleiding van de Voorjaarsnota; eerste wijzigingsvoorstel)) 17 948); Naturalisatie van Akman, Saban en 21 anderen (17 956); Naturalisatie van Abid-Ali, Safina en 24 anderen (17957); Naturalisatie van Atmopawiro, Keertje Ramin en 22 anderen (17 958); Naturalisatie van de Barros, Joao Semiao en 28 anderen (17 959, R 1233); Natuurlijk verloop k.o.-l.o. (17962); Voorstel van wet van de leden Tazelaar en Van Noord houdende vaststelling van minimumeisen voor het houden van legkippen (17969); Naturalisatie van Babar Mahmood en 24 anderen (17 986); Verhoging van het quotum in het Internationale Monetaire Fonds en wijziging van de beslissing van het College van Bewindvoerders van het Internationale Monetaire Fonds inzake Algemene Leningsarrangementen GAB) (17 992, R 1234); Naturalisatie van Beenaerts, Theofiel en 22 anderen (18001); Wijziging van artikel F 16 van de Algemene burgerlijke pensioenwet (18008); Naturalisatie van Agziballi, Yüksel en 25 anderen (18025); Naturalisatie van Broussard, Maurizio Valentino Fernando Claudio en 22 anderen (18026); Wijziging van hoofdstuk XV (Departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) van de aanwijzing en de raming van de middelen tot dekking van de uitgaven van het Rijk voor het jaar 1982(18055); Hoofdstuk II (Hoge Colleges van Staat en Kabinet der Koningin) voor het jaar 1984; Begroting van uitgaven; Aanwijzing en raming van de middelen (18100); Hoofdstuk III (Departement van Algemene Zaken) voor het jaar 1984; Begroting van uitgaven; Aanwijzing en raming van de middelen (18100); Hoofdstuk XI (Departement van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) voor het jaar 1984; Begroting van uitgaven; Aanwijzing en raming van de middelen (18100); Wijziging van de begroting van het Staatsmuntbedrijf voor het jaar 1981 (verzamelontwerp)(18 109). Deze wetsvoorstellen zullen worden gesteld in handen van de desbetreffende commissies; 2. de volgende regeringsmissives: een, van de ministervan Buitenlandse Zaken, betreffende wijziging van het op 14 juli 1967 te Stockholm tot stand gekomen verdrag tot oprichting van de Wereldorganisatie voor Intellectuele Eigendom, alsmede wijziging van vijf andere Verdragen op het gebied van de Intellectuele Eigendom; een, van de ministervan Binnenlandse

Zaken, betreffende de hoofdafdeling Documentatie en Bibliotheek op zijn departement; een, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleide van twee exemplaren van jaarrekening en accountantsrapport 1973 van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, ten geleide van twee exemplaren van jaarrekening en accountantsrapport 1974 van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, ten geleide van twee exemplaren van jaarrekening en accountantsrapport 1975 van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, en geleide van twee exemplaren van jaarrekening en accountantsrapport 1976 van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, en geleid van twee exemplaren van jaarrekening en accountantsrapport 1977 van de Vrije Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, ten geleide van twee exemplaren van jaarrekeningen en accountantsrapporten 1972 t/m 1973 van de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam; een, van als voren, ten geleide van de notitie Gezondheidsvoorlichting en -opvoeding in het onderwijs; een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van een telex van de Commissie van Europese Gemeenschappen en een brief van de Deense ministervan Milieuzaken over de Waddenzee; een, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, betreffende voorgenomen wijzigingen op grond van de artikelen 14 en 15 van de WTC voor huisartsen; een, van de minister van Buitenlandse Zaken, betreffende wijzigingen van het Reglement bij het Verdrag tot regeling van de walvisvangst, tot stand gekomen te Brighton in juli 1982; een, van de ministervan Binnenlandse Zaken, betreffende het ontwerp koninklijk besluit houdende wijziging van het Ambtenarenreglement Staten-Generaal en het Rijkswachtgeldbesluit 1959; een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, betreffende vaststelling van het tracé rijksweg 69, Verlengde Poot van Metz; een, van de minister van Economische Zaken, ten geleide van 80 exemplaren van het jaarverslag Mijnraad 1982; een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, ten geleide van 2 exemplaren van het McKinsey-rapport over het onderzoek naar het voorlichtings- en adviesinstrumentarium ten behoeve van het midden- en klein-

bedrijf; een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het onderzoeksrapport 'Arbeidsduurverkorting en het arbeidsaanbod door gehuwde vrouwen'; een, van als voren, betreffende het sociaal-economisch beleid; een, van de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, betreffende invoering van de Wet voorzieningen gezondheidszorg; een, van de ministervan Binnenlandse Zaken, betreffende de hoofdafdeling Informatievoorziening Overheidspersoneel op zijn departement; een, van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, ten geleid van de Nota gedrags- en maatschappijwetenschappen; een, van de minister van Financiën, betreffende de uitvoering van moties ingediend tijdens de algemene politieke en financiële beschouwingen over 1984 in de Tweede Kamer; een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van het regeringsstandpunt inzake het beleidsrapport van de Stichting Structuuronderzoek Bouwnijverheid; een, van de staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van zijn antwoorden op de vragen door de vaste commissie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening van de Tweede kamer gesteld naar aanleiding van de Nota eigen woonbezit; een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ten geleide van 25 exemplaren van het ontwerp-Rijksplan sociaal-cultureel werk 1984-1986, van de bij hem ingediende bezwaren en van het voorontwerp Rijksprogramma sociaal-cultureel werk 1984. De Voorzitter stelt voor deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn nedergelegd ter griffie ter inzage voor de leden; 3. de volgende missive van de Sociale Verzekeringsraad, ten geleide van zijn brief aan de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer De Graaf, inzake de toepassing van artikel 42a Werkloosheidswet en van zijn brief aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid inzake de bijdrageregeling havenarbeidsreserve. De Voorzitter stelt voor deze missive voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn nedergelegd ter griffie ter inzage voor de leden; 4. de volgende geschriften: een, van E. C. L. van Gent te Rotterdam, betreffende de kernbewapening en de bezuinigingsmaatregelen. Dit geschrift wordt van belang geacht

Van der Jagt

voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Algemene Zaken en Huis der Koningin; een, van mevrouw K. Baboeram e.a. te Zoetermeer, betreffende de nederlandse ontwikkelingshulp aan Suriname. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Ontwikkelingssamenwerking; een, van J. van Leest te Wagenberg, betreffende de rechtspraak; een, van de Raad van Toezicht der Orde van Advocaten in het arrondissement Arnhem, betreffende de eigen bijdrage van rechtshulpzoekenden en de voorgenomen heffing van griffierechten. Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Justitie; een, van de raad van de regio Usseldelta te Zwolle, betreffende de voorgenomen vorming van een polderprovincie. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat; een, van het college van burgemeester en wethouders van Echt, betreffende de plaatsing van kernwapens. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Defensie; een, van het dagelijks bestuur van de Welzijnsraad, betreffende storting van havenslib. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv.

leden van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat; een, van de afdeling Zandvoort van de V.V.D., betreffende het voortbestaan van het autocircuit te Zandvoort. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Economische Zaken; een, van het college van burgemeester en wethouders van Zaanstad, betreffende de voorgenomen beëindiging van de tijdelijke rijksbijdrageregeling emancipatie-activiteiten. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid; een, van de Algemene landelijke federatie mindervaliden te Tiel, betreffende de voorgenomen bezuiniging op de WAO-uitkeringen. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Algemene Zaken en Huis der Koningin en voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid; een, van de landdrost van de Zuidelijke IJsselmeerpolders, ten geleide van een motie van de adviesraad van voornoemd openbaar lichaam betreffende het begrip 'ingezetene' in de zin van de gemeentewet; een, van gedeputeerde staten van Gelderland, betreffende de toestand van de gemeentelijke financiën. Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en

de Hoge Colleges van Staat; een, van ir. J. G. den Blanken te Delft, betreffende het wetsvoorstel Wijziging van de indeling in tariefgroepen in de inkomsten- en loonbelasting en wijziging van de inkomens-toerekening voor gehuwde belastingplichtigen in de inkomstenbelasting alsmede aanpassing van een aantal andere wetten (18121). een, van J. W. van der Stigchel te Zoetermeer, betreffende alsvoren. Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Financiën; een, van W. Koek te 's-Gravenhage, betreffende de bezuiniging met betrekking tot de uitkeringsgerechtigden. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid; een, van gedeputeerde staten van Drenthe, betreffende de bezuiniging op het bibliotheekwerk. Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Cultuur. De Voorzitter stelt voor deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.

- Op deze pagina is niks herkend, de originele pagina is waarschijnlijk leeg. -